

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

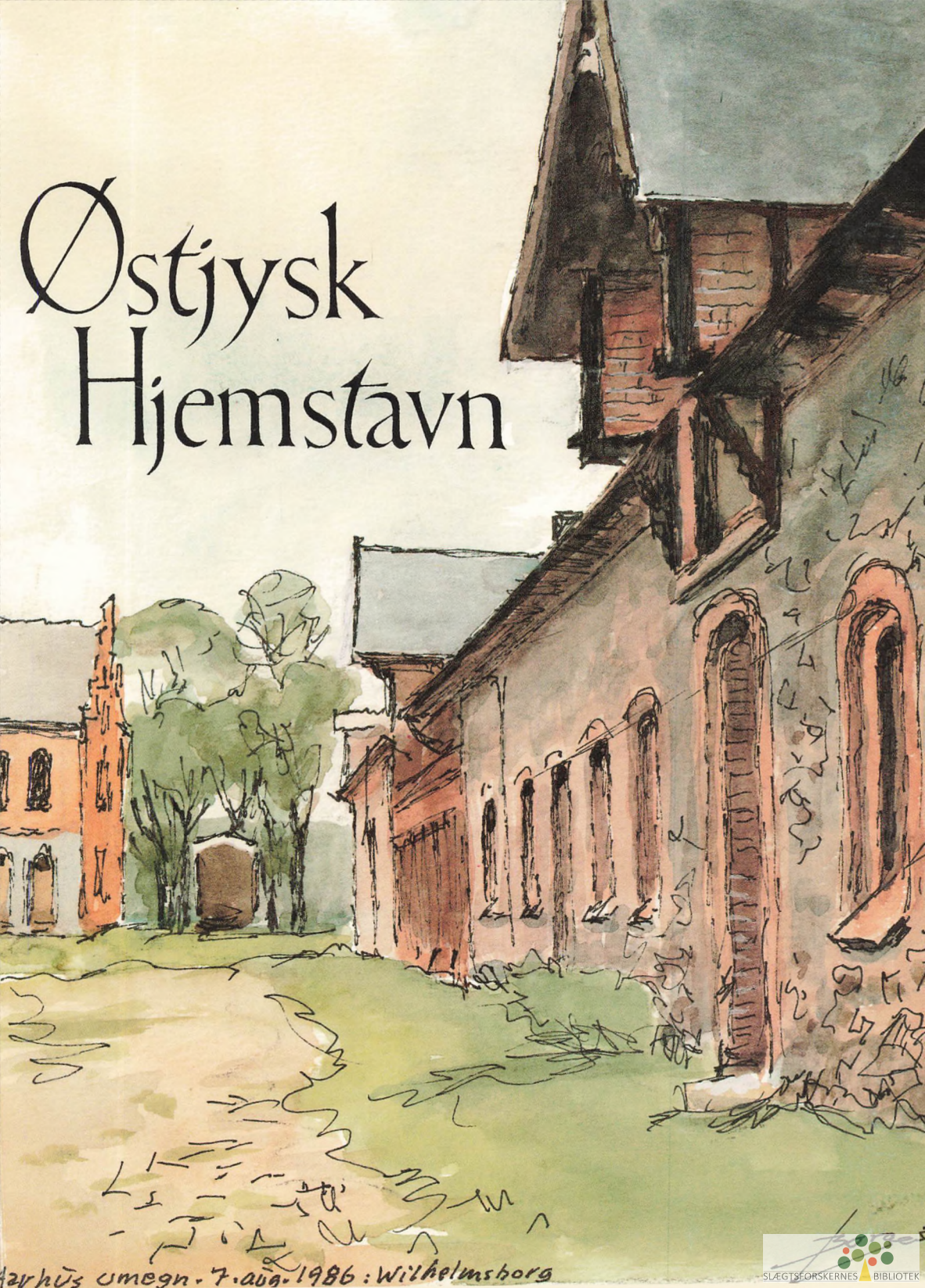
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Østjysk Hjemstavn

Parhüs omegn. 7. aug. 1986: Wilhelmshøj

ØSTJYSK HJEMSTAVN

52. ÅRGANG

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

1987

UDGIVET MED TILSKUD FRA:

Alm. Brand af 1792

Andelsbanken, Århus

Hadsten kommune

Handelsbanken, Århus

Hørning kommune

Kreditforeningen Danmark

Mundelstrup Mejeri

Nykredit, Århus

Odder kommune

Provinsbanken, Århus

Ry kommune

S.D.S, Århus

Århus kommune

Århus Oliefabriks fond for almene formål

Fotosats og tryk: Ry Bogtrykkeri A/S

Omslagsbillede: Gammel hestestald, Vilhelmsborg, malet af Harald Borges.

Årbogens forfattere er alene ansvarlige for deres bidrag.

I kommission hos forlaget Aros.

ISSN 0108-3570

FORORD

I et så stort område, som vor forening dækker, kan det ikke undgås, at den lokalhistoriske interesse og aktivitet giver sig til kende med forskellig styrke i de forskellige egne fra tid til anden. Årbogens lille kort »her skete det« siger noget om den mere fortællende aktivitet.

Vi vil gerne imødekomme denne aktivitet. Samtidig søger vi at nå rundt i hele området. Bl.a. derfor har vi i år bevidst satset nordpå, hvilket klart fremgår af flere artikler. Vi har savnet stof fra den side. Nu kommer det.

To jubilæer, jernbanen Århus - Randers og andelsmejeriet i Lisbjerg, har foranlediget specielle beskrivelser af udviklingsforløb på to vidt forskellige områder - i begge tilfælde udvikling, som mange vil nikke genkendende til.

To faghistorikere har foretaget en meget grundig efterforskning og kommer med nye oplysninger omkring gamle altertavler og andet kirkeinventar her i Østjylland.

To artikler berører det meget aktuelle emne: De fremmede i Danmark. Det er ikke vor opgave i årbogen at tage stilling, men blot referere handlingsforløb.

En nyskabelse, Jysk åbent Universitet, tegner til at blive en god skole for historisk interesserede, som måske ikke har en fag-

REDAKTION

Redaktør *Aage Domino*

Overlærer *J.S. Thomsen*
ansvarshavende.

historisk uddannelse. To artikler er helt eller i uddrag hovedopgaver fra årskursus i Jysk åbent Universitet. Der kommer sikkert mere ad den vej.

En erindring fra det gamle Silkeborg harmonerer godt med nyt fra Silkeborg museum. En beretning om en speciel foreteelse her på egnen efter krigen 1848-50 er med i årbogen, og endelig er der undersøgelser omkring en gammel glemt bysmedie og en måske ikke helt almindelig smedefamilie.

Der er en fyldig anmeldelse af den nyeste litteratur om Østjylland, og en række beretninger om aktiviteter på museer og arkiver afrunder denne årgang af »Østjysk Hjemstavn«.

Jens Sigurd Thomsen

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING'S BESTYRELSE

Forretningsudvalg:

Formand: *Fru Karen Margrethe Sørensen,*
Ormslevvej 432, 8260 Viby J.

Næstformand: *Assurandør N.P. Boye-Nielsen*
Sandbygaard, 8382 Hinnerup

Kasserer: *Sognepræst Irma Hald Madsen,*
Holbækvej 17, 8900 Ørsted

Sekretær: *Gårdejer P. Holm Jensen,*
Elstedvej 75, Terp, 8520 Lystrup

Smedemester Søren Bach,
Emborgvej 3, Gl. Rye, 8680 Ry

Øvrige medlemmer:

Lærer Niels Bertelsen, Ebeltoft

Godsejer Erik Kjær, Ristrup Hovedgård

Direktør B. Knie-Andersen, Charlottenlund

Overlærer P. Friis Kristiansen, Venge

Museumsinspektør dr. phil. Erna Lorenzen, Århus

Erhvervsvejleder Birte Voigt Lund, Viby J.

Museumsinspektør H.J. Madsen, Mundelstrup

Arkivleder Johanne Methling, Odder

Gårdejer Ejnar Pedersen, Gylling

Handelsmand Tage Rasmussen-Bushøj, Skåde

Overlærer J. S. Thomsen, Viby J.

Æresmedlem:

Museumsinspektør dr. phil. Erna Lorenzen, Århus

her skete det

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord	3
Oversigtskort, indholdsfortegnelse	5
Forfattere	7
Rasmus Christensen, en århusiansk billedhugger af Merete Bergild og Jens Jensen.	9
Spaniolerne i Søften	22
Da krigen kom til Tisø sogn	26
af Erling Holm.	
Jernbanen Århus - Randers i 125 år	37
ved Aage Domino.	
Bysmedien i Viby	51
af J.S. Thomsen.	

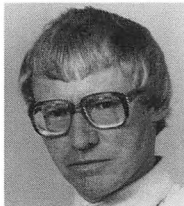
Fra det gamle Vinterslev	58
af Børge Jensen.	
Erindringer fra Silkeborg	66
af Thomas Johansen.	
Lisbjerg mejeri	72
af P. Holm Jensen.	
»Polak, polak, pak-pak-pak!«	88
af Peter Gørup Laursen.	
Litteratur om Østjylland	97
af Kjeld Elkjær.	
Lokalhistoriske arkiver:	
Egnehistorisk Forening for Gedved kommune ..	101
af Søren Hansen.	
Hadsten kommunes lokalhistoriske arkiv og samlinger	101
af Børge Jensen.	
Hinnerup Egnsarkiv	103
af Aage Schøler.	
Molsbibliotekets lokalhistoriske arkiv	103
af Carl A. Laursen.	
Nørhald Egnsarkiv	104
af Peter Østergaard.	
Lokalhistorisk arkiv for Purhus kommune	105
af Jytte Nielsen.	
Rosenholm Egnsarkiv	106
af Søren Sloth Carlsen.	
Rougsø Lokalhistoriske Forening	107
af Søren Ladefoged.	
Skanderbog Egnsarkiv	107
af Leif Juul Petersen.	
Skejby-Lisbjerg-Ølsted sognearkiv	108
af P. Holm Jensen.	

Solbjerg lokalhistoriske arkiv 109 <i>af Johanne Methling.</i>	Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup 114 <i>af Svend Nielsen.</i>
Tranbjerg Sogns Lokalhistoriske Forening 109 <i>af Gunnar Rørmand.</i>	Djurslands Museum, Dansk Fiskerimuseum 115 <i>af Bjarne Flou.</i>
Århus kommunes biblioteker, Lokalhistorisk Samling i Mølleparken 110 <i>af Leif Dehni's.</i>	Forhistorisk Museum, Moesgaard 117 <i>af H.J. Madsen.</i>
Foreningsarkiver i Århus amt 111 <i>af Allan Frandsen.</i>	Rye Træskomuseum 119 <i>af Søren Bach.</i>
Ny struktur for arkiver i Århus kommune? 111 <i>af Allan Frandsen.</i>	Silkeborg Museum 119 <i>af Keld Dalsgaard Larsen.</i>
Museer:	Østjysk Hjemstavnsforening 122
Clausholm 113 <i>af Henrik Berner.</i>	Personregister 124
	Stedregister 127

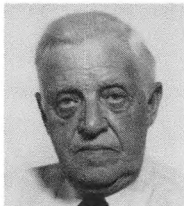
FORFATTERE

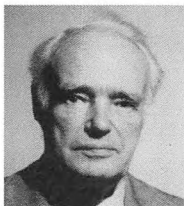
Merete Bergild født 1946, mag. art. kunsthistorie. Sammen med cand. phil. Jens Jensen: Artikler om kirkeinventar efter reformationen i: Fra Viborg amt 1984, Viborg Stifts årbog 1985, Årbog for Skive og Omegn 1985, Historisk Årbog for Randers amt 1985 og 1986.

Aage Domino, født 1937 i Hald ved Randers, journalistuddannelse i Grenå og Randers, ansat ved Jyllands-Posten siden 1963. Medudgiver af egnsbøgerne »Fire sogne omkring Solbjerg« 1979 og 1981, i redaktionen af »Østjysk Hjemstavn« fra 1981.

Erling Holm, født 1915 på »Bendixminde« v. Odder. Uddannet ved landbrug, ophold på Odder Højskole, Ladelund Landbrugsskole, Askov Højskole, overtog 1955 fødegården, som 1977 er overdraget til en søn. Tillidshverv bl.a.: Medlem af Odder sogneråd 1958-62, af bestyrelsen for Odder Andelsslakteri 1959-64, af Hads Herreds Landboforening 1967-73, heraf 4 år som formand, medl. af bestyrelsen for Odder Højskole 1955-86.

Børge Jensen, født 1909 i Trige. Efter landmandsuddannelse, bl.a. på Korinth Landbrugsskole, ejer af »Damgaard« i Over Hadsten 1933-81. Fra 1978 medarbejder ved Hadsten kommunes Egnarkiv og dets nuværende leder.

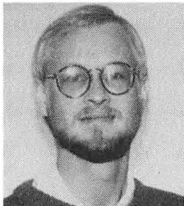
Jens Jensen, født 1946, cand. phil. kunsthistorie. Sammen med mag. art. Merete Bergild: Artikler om kirkeinventar efter reformationen i: Fra Viborg amt 1984, Viborg Stifts årbog 1985, Årbog for Skive og Omegn 1985, Historisk Årbog for Randers amt 1985 og 1986.

Peter Holm Jensen, født 1929 på slægtsgården »Holmsminde« i Terp, Lisbjerg sogn, som han ejer og bebor. Realeksamen 1946 og derefter traditionel landmandsuddannelse. Har siden 1975 været aktiv i lokalhistorisk arbejde, fra 1980 leder af Skejby-Lisbjerg-Ølsted sognearkiv. 1986 årskursus i lokalhistorie under Jysk åbent Universitet.

Thomas Johansen, født 1924, student 1943. Afgangseksamen fra Statens Biblioteksskole 1953. Ansat ved bibliotekerne i Slagelse, Søllerød og Tårnby. Fra 1969 fagleder ved Danmarks Biblioteksskole. Litterær virksomhed: »Værk og dokument«, 2. udgave 1985, og diverse faglige artikler.

Peter Gørup Laursen, født 1958 i Frederikshavn. Cand. mag. i historie og religion 1986. Har bl.a. arbejdet med lokal arbejderhistorie og med indsamling af arbejderindringer for Odder Museum.

Jens Sigurd Thomsen, født 1914, opvokset på Vejleegnen, udlært ved landbruget, eksamen fra Århus Seminarium 1943 og samme år ansat ved Århus skolevæsen. Har i mange år arbejdet med lokalhistorie og slægtsforskning især i det gamle Koldinghus Len, senere egnen syd og vest for Århus og den vestlige Limfjordsegn.

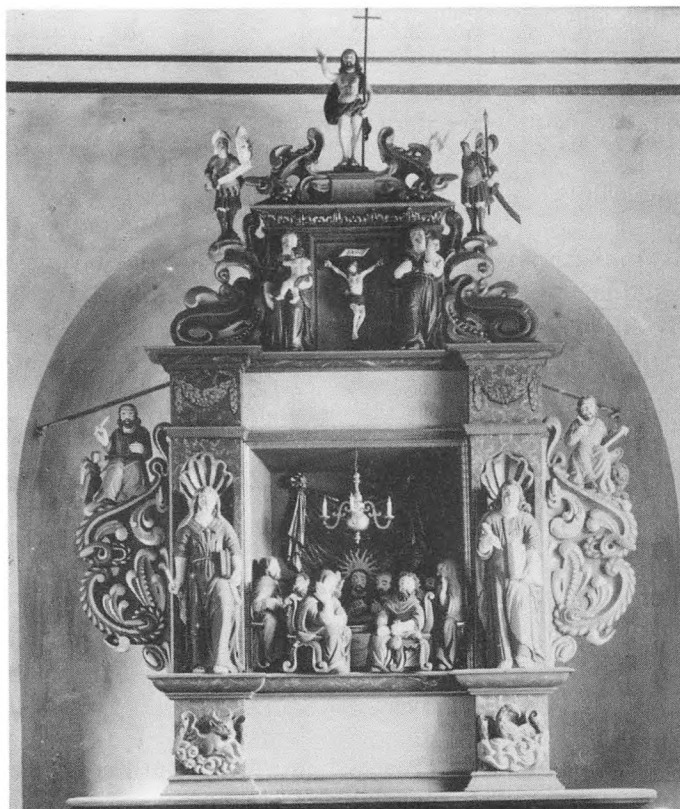
Rasmus Christensen

- en århusiansk billedhugger fra sidste halvdel af 1600-tallet
og hans arbejder i østjyske kirker.

Af Mørete Bergild og Jøns Jensen.

I Thorsø kirke, Houbjerg herred, Viborg amt er en udskåren bruskbarok-altertavle (ill.). Den menes at være udført

af en elev fra den førende østjyske billedsnider Peder Jensen Koldings værksted. Den dateres almindeligvis til o. 1660 (1).

*Altartavlen i Thorsø,
Houbjerg herred,
Viborg amt. 1685-86
Nat.Mus.fot.*

Men regnskabet for Thorsø kirke omtaler både tavlen og dens mester, og det er således blevet muligt at fæstne et navn på billedhuggeren og samtidig datere altertavlen præcist.

I kirkeregnskabet for perioden maj 1685 til maj 1686 står der: »Betalt til Rasmus Christensen billedsnider udi Århus efter nøjeste fortingning for en tavle at gøre til kirken, penge 54 slettedaler«. Navnet på en i den gængse kunstillitteratur hidtil ukendt billedhugger er herved kommet frem i lyset, og det er samtidig knyttet til et så karakteristisk værk, at det ud fra stilistiske træk også er muligt at genfinde ham andre steder. En række værker, der har den skårne eller malede signatur R.C.S. kan nu påvises at være udført af Rasmus Christensen. Det drejer sig om en stor gruppe billedskærer-arbejder, der er blevet betegnet som værkstedsarbejder fra Peder Jensen Kolding.

Rasmus Christensens levned

Rasmus Christensen blev født i Århus (2). Han kom sandsynligvis i lære hos den kendte Horsens-billedsnider Peder Jensen Kolding. I 1670 d. 8. december tog Rasmus Christensen borgerskab i Århus. Muligvis har han været rejst fra byen, for den 3. april 1673 fornyede han atter sin borgerlige ed og oplyste, at han var en borgersøn og agtede at ernære sig af sten- og andet billedhuggerarbejde (3).

I Århus boede han i 1678 »Bag klosteret« og betalte »Kop- og kvægskat« for sig selv og hustru samt en dreng og en ko. I 1682-83 betalte han for sig selv, hustru, en svend, en pige og en ko og i 1683 for sig selv, hustru og en dreng (4). Iflg. tinglæsning d. 2. dec.

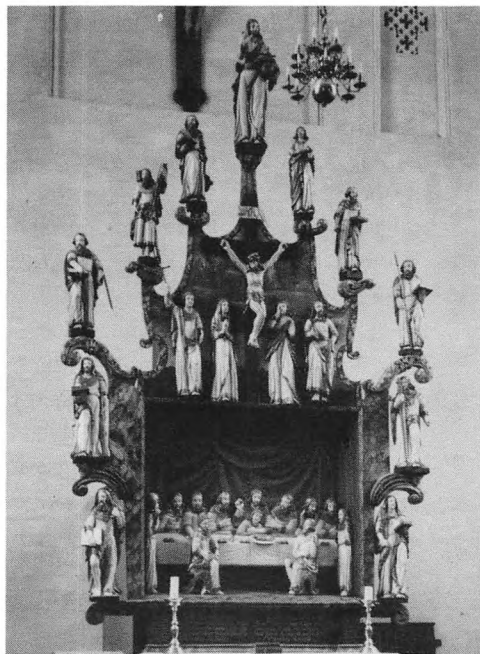
1686 tilskødede byskriver Christen Hemb til Rasmus Christensen billedhugger et mindre hus, en bod, beliggende i Århus på hjørnet af Guldsmedgade, strækkende sig fra velfornemme rådmand Jens Basballes bod på Guldsmedgade om »Bag klosteret« til Christen Basballes bod. Der var fælles brønd med Jens Basballe. Rasmus Christensen pantsatte huset til Christen Hemb som sikkerhed for, at denne skulle få sine penge, 50 slettedaler med et års lovlig rente d. 29. juli 1687 (5).

Her på hjørnet af Guldsmedgade og »Bag klosteret« blev Rasmus Christensen boende til sin død i begyndelsen af september måned 1689. Den 5. Marts 1694 blev der holdt skifteforretning i Guldsmedgade »udi Sahl. Rasmus Christensen bilthugers iboende Vaaning... efter bemelte Sahl. mand som ungefær en 3 ugger for Ste Michaeli Ao 89 bortdød« (6). Enken Alhed Hendrichsdatter havde sammen med børnene - 3 drenge og 2 piger i alderen fra 7 til 17 år - hensiddet i huset, men nu ønskede hun atter at indgå i ægteskab og denne gang med en skomagersvend. Efter boet var gjort op, hvor bl.a. »Oldrich bilthuger« fordrede lånte penge 2 rigsdaler, blev der til deling mellem enken og børnene 36 rigsdaler og 6 skilling. Af det sparsomme indbo kan nævnes en kobberbrændevinskedel, et lille fyrreskab, et lille rundt fyrrebord, en lille halvkiste, en gammel åben bænke med bænkyde, et lille hjortehovede, to englehoveder, 5 papirstykker i ramme - formodentlig stik, en tysk salme- og bønnebog samt 3 »andre danskboeger«.

Altartavlerne

Der er fundet 4 altartavler udført af Ras-

mus Christensen fra en periode, der strækker sig fra tiden før 1670 til efter 1686, nemlig altertavlen i Voldby kirke, Djurs Nørre herred, Randers amt. Den er signeret »R.C.S. Beleds« (Rasmus Christensen Billedsnider) og »R.C.S. Maler« (7). Tavlen er stafferet i 1670 og må derfor være udført før dette år. Altertavlen i Mårslet, Ning herred, Århus amt (nu i Den gamle By). Den har stafferet årstal 1682 på det højre postament. Tavlen tilskrives Rasmus Christensen på stilistisk og ikonografisk grundlag (8). Altertavlen i Thorsø, Houlbjerg herred, Viborg amt, der er dokumenteret

Altertavlen i Mariager, Onsild herred, Randers Amt. Slut. af 1680'erne. Nat.Mus.fot.

og stammer fra tiden 1685-86 (9). Den blev sammen med øvrigt inventar stafferet 1697-98 af Morten Maler fra Randers (10).

Altertavlen i Mariager klosterkirke, Randers amt (ill.), der nok er udført i slutningen af 1680'erne.

På nær Mariager-tavlen følger alle tavlerne den samme opbygning. Den dokumenterede altertavle i Thorsø har den for Rasmus Christensen karakteristiske udformning. Hovedfeltet er en lille kasseagtig scene, hvor Den sidste Nadver foregår. Kristus sidder i midten bag bordet. Ved bordenderne står to apostle i profil. De har fået placeret stole bag sig, uden at det dog kan siges, de sidder ned. Foran bordet derimod sidder Judas (almindeligvis placeret til venstre, men her til højre) og en anden apostel. De har begge kvastede puder under sig, og deres stole har fint svungne ben og ryglæn. Bag figurerne er ophæftet et stort draperi på tværs af rummet, og fra »loftet« hænger en flerarmet lysekroner. Topfeltet viser den korsfæstede Kristus, og som topfigur er fremstillet den opstandne Kristus med sejrskæde omgivet af to romerske legionærer.

Dette er den traditionelle opbygning for de vigtigste felter i en altertavle. I alle de altertavler, Rasmus Christensen har udført, følger han nøje denne tradition og foretager kun få forandringer i årenes løb. De flankerende enkeltfigurer fremviser samme stereotype udformning: Hovedfeltet flankeres af evangelisterne Lukas og Johannes, stående foran muslingeskalsprydede nicher. Lukasfiguren er skægløs og bærer den traditionelle hovedbeklædning, mens den skægløse Johannes har en løsthængende kjortel og skulderlangt, krøllet hår med den for Rasmus Christensen så karakteristiske krølle midt oven på hovedet. De to øvrige evangelister er placeret oven på

sidevingernes skrå afslutning (jvfr. Peder Jensen Koldings arbejder). De skæggede personer har alle et karakteristisk bølgelinieret skæg. Topfeltet er flankeret af to dydefigurer, Caritas (Kærlighed) med et barn på armen og Sapientia (Tålmod) med et lam.

Det er i tavlens ramme og især i de dekorative detaljer Rasmus Christensen lader fantasien råde. Han benytter sig af den traditionelle tredelte opbygning, men varierer den med søjler, snoede og glatte, dekorative borter, forkrøppede gesimsers, bruskornamenter, masker, havfruer o.l. Det er typisk, især i evangelistsymbolerne - ørnen, oxen, løven, mennesket - placeret på nogle meget specielt udformede, voluminøse skyformationer, at Rasmus Christensen skærer nogle af sine bedste figurer.

Denne beskrivelse er dækkende for de tre tidligste altertavler, nemlig Voldby, Mårslet og Thorsø. Der er små variationer, som når stolene, de to apostle ved Nadveren sidder på, i forgrunden har lige ben og rygge i Voldby-tavlen, mens de i de andre tavler har buede. Og når Kristus i Mårslet-tavlen peger anklagende på Judas, mens han i de andre blot hæver hånden til velsignelse. Thorsø-tavlens topfelt med den korsfæstede Kristus adskiller sig fra de andre, hvor Kristus er omgivet af Maria og Johannes. I disse to figurer ses en karakteristisk udformning, der også træffes i Mariagers altertavle og på flere af Rasmus Christensens epitafier: Maria har hænderne samlede i bøn foran brystet, mens Johannes holder den højre hånd med håndfladen afværgende udad mod beskueren og den venstre under kinden.

Altertavlen i Mariager har en anderledes

udformning end de øvrige, muligvis under hensyntagen til det store kirkerum. Tavlen er bekostet af Hans Nielsen Drostrup og hans svigersøn licentiat Nicolaus Broberg, hvis epitafium i Århus der senere skal vendes tilbage til. 1694 blev tavlen stafferet på Niels Kaal, sognepræst i Als' bekostning (11). Hovedfeltets motiv er stadig Den sidste Nadver. Lysekronen er udeladt, og draperiet i baggrunden er gjort større. Over Nadveren ses den korsfæstede Kristus omgivet af Maria og Johannes, og som topfigur er placeret den velsignende Kristus med verdenskuglen. Altertavlens ramme er udformet, så der fremkommer konsoller, hvorpå de ti apostle er anbragt - de resterende to er anbragt ved siden af kalvariegruppen. Alle figurerne er gjort længere, end Rasmus Christensen normalt bruger, især den velsignende Kristus øverst.

Til trods for den anderledes udformning indeholder Mariager-tavlen alle de ingredienser, der er karakteristiske for Rasmus Christensen. Nadverscenens udformning er allerede gennemgået, ligesom kalvariegruppens figurer. De øvrige apostelfigurer følger nøje det karakteristiske skema for billedhuggerens figurer, idet de alle er lavstammede med kraftige lemmer, især er hænder og fødder store. De store hoveder sidder på muskuløse og senede halse. Ansigterne er ret udtryksløse, og figurerne ser lige frem for sig, højst med et svagt opadvendt blik. Rasmus Christensen udstyrer sine personer med nogle meget karakteristiske halvmåneformede øjne med tykke øjenlåg. Klædernes folder er enkle og groftskårne og følger ikke altid kroppen indenunder. Ved fødderne slutter de lange kjortler i nogle karakteristiske folder som

to buer, der lader fødderne fri og giver indtryk af, at disse er påsat til sidst. Der er ingen forfinelse i Rasmus Christensens arbejder. Han skærer groft og forenklet med store detaljer, men helhedsindtrykket er alligevel virkningsfuldt.

Prædikestolen i Ørum, Galten herred, Randers amt. 1664. Nat.Mus.fot

Prædikestolene

På nuværende tidspunkt kendes tre prædikestole fra Rasmus Christensens hånd, nemlig prædikestolen i Hadbjerg kirke, Galten herred, Randers amt. Den har malet indskrift: R.C.S.B. 1663 og R.C.S.M. 1664 (12). Prædikestolen i Ørum, Galten herred, der er dokumenteret til 1664 (ill.). Herom senere. Prædikestolen i Voldby kirke, Djurs Nørre herred, Randers amt. Denne har udskåren signatur R.C.S. 1666 (13). De tre prædikestole er ens i opbygningen: De fire evangelister stående sammen med Kristus som Verdens Hersker indrammer de rekt-

angulære, malede felter; i Ørum kirke står stolen dog i afrenset stand. Over evangelisternes hoveder ses i frisefeltet deres symboler på skyformationer. Løvehoveder og masker udgør nedhænget. De store figurer er meget statiske og står med begge ben solidt plantet på underlaget. De holder en bog - deres evangelium - og en pen i hånden, og den eneste bevægelse, der ses, er en løftet hånd eller et svagt drejet hoved. Som typer stemmer de nøje overens med de allerede omtalte på altertavlerne.

Som før nævnt er prædikestolen i Ørum dokumenteret. Det skete, da den blev årsag til en retssag mellem bestilleren, præsten i Værum og Ørum sogne hr. Christen Pedersen Vivild, og billedhuggeren Rasmus Christensen fra Århus (14).

Sagen blev rejst i 1664 ved Thorup birkeeting, der, da parterne fremførte deres synsvidner med divergerende meninger, henviste sagen til landstinget i Viborg, hvor den blev taget op i maj 1665, og hvor dommen blev afsagt d. 28. september 1665. Rasmus Christensen havde sluttet en mundtlig aftale med Christen Pedersen Vivild om at skære en ny prædikestol til Ørum kirke. Han skulle have 24 slette daler og frie materialer samt kost og logi i præstegården, hvor arbejdet skulle udføres. Men da stolen var færdig, passede den ikke præsten, der mente, at den var for lav. Han ville derfor ikke betale den aftalte løn, og samtidig beslægtede han billedhuggerens værktøj og hans skrin med breve (d.v.s. personlige papirer).

Præsten havde fremført fire fagfolk som synsvidner til den første sag ved birketinget, nemlig fire snedkere fra Randers. Rasmus Christensen havde på sin side benyttet

sig af tre snedkere og en billedsnider Jacob Christensen alle fra Århus. Denne sidstnævnte samt snedkeren Anders Justesen havde foretaget uanmeldt syn af prædikestolen i Ørum kirke, mens Christen Pedersen ikke var hjemme, noget præsten også fremførte som et anklagepunkt.

Ved det sidste retsmøde i landstinget blev endnu to fagfolk hørt som vidner. De blev »hentet« langsejts fra og må have været ansatte for den højeste ekspertise inden for området. Fra Horsens havde man fra d. 27. juni 1665 et syns- og vidneudsagn underskrevet af Peder Jensen (Kolding) »billedsnider og borger i Horsens«. Fra Krstrup birketing forelå også et underskrevet udsagn dateret d. 5. juli 1665 fra Laurits Jensen (Essenbæk) »billedsnider boende i Essenbech kloster«. De to udsagn er noget nær identiske og fortæller, at de to billedsnidere hver især havde været i Ørum kirke for at syne den prædikestol, som Rasmus Christensen billedsnider boende i Århus havde forfærdiget og opsat: »Og synes mig samme prædikestol at være gjort forsvarlig og vidste jeg ikke at kunne gøre sådan en prædikestol ringere« (d.v.s. for mindre) »end for 24 rigsdaler...«. To snedkere fra Århus vidnede, at de havde taget mål af prædikestolen i Ørum og sammenholdt det med målene på de tilsvarende prædikestole i Århus domkirke og Vor Frue kirke, også i Århus. Prædikestolene i Århus var begge lavere end stolen i Ørum. Dette stemmer overens med tidligere vidners udsagn om, at prædikestolen i Ørum havde fået påsat en liste, der kunne tages af, hvis der kom en præst med en lavere statur end hr. Christen Pedersen Vivild.

Præstens påstand om, at prædikestolen

var forskåret og for lav blev derefter af retten afvist, og han blev dømt til at betale Rasmus Christensen de aftalte 24 slettedaler samt en erstatning på 40 slettedaler, fordi han i så lang tid havde forhindret ham i at arbejde og »bragt en fattig håndværker i stor omkostning og skade«.

De tre billedhuggere, der var involveret i retssagen, var foruden Rasmus Christensen Peder Jensen Kolding, Laurits Jensen Essenbæk og Jacob Christensen.

Peder Jensen Kolding var som før nævnt muligvis Rasmus Christensens læremester. Han var virksom fra 1630-erne og til sin død mellem 8. juni og 6. juli 1675 (15). Han er kendt for kirkeinventar i en række byer bl.a. altertavlerne i Odder kirke, Hads herred, Århus amt (1640), i Jannerup kirke, Hundborg herred, Thisted amt (1648) og i Glud kirke, Bjerre herred, Vejle amt (1654) samt prædikestolene i Horsens, Vor Frelseres kirke, og Saxild kirke, Hads herred, Århus amt. Desuden tilskrives han Clausholm-sengen - nu i Nationalmuseet.

Laurits Jensen Essenbæk (-1665-1706-) har fået sit tilnavn efter sin bopæl i Essenbæk kloster ved Randers. Han har udført prædikestolen (1692) og altertavlen i Budolfi kirke i Ålborg, prædikestolen i Randers, Sct. Mortens kirke (1687) samt samme kirkes store udskårne vestportal.

Jacob Christensen fra Århus er muligvis identisk med den Jacob Indlægger, der i 1651 udførte prædikestolen i Trige. Vester Lisbjerg herred, Århus amt, sammen med Villum Snedker. Desuden kan han tilskrives altertavlerne i Nordby kirke, Samsø herred, Holbæk amt (o. 1625), Viby kirke, Ning herred, Århus amt (o. 1640) og Tilst kirke, Hasle herred, Århus amt (o. 1650),

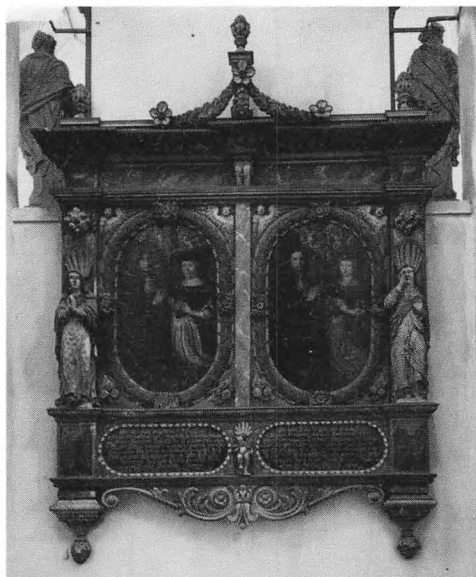
prædikestolen i Brabrand kirke, Hasle herred, Århus amt (o. 1650) samt et epitafium over Peder Nielsen og familie opsat 1641 i Mårslet kirke, Ning herred, Århus amt.

Krucifixer og andet kirkeinventar

I Vor Frue kirke i Århus hænger et stort korbuekrucifix skænket kirken i 1685 (16). Iflg. kirkeinspektionens regnskab fik Rasmus »Bilthuger« betaling for at opsætte krucifixet og reparere forskellige ting ved kirken bl.a. noget ved altertavlen og kirkedøren i 1686-87. Samtidig fik en Hans Maier betaling for at staffere korbuekrucifixet (17).

Kristusfiguren er af en anden type end den, Rasmus Christensen almindeligvis fremstiller. Den muskuløse Kristus med de fremtrædende ribben er den samme, men de sammennaglede fødder og knæene, der almindeligvis er bøjedede mod højre er her afløst af en ældre fremstillingstype, hvor Kristus ikke hænger på korset, men snarere står. Fødderne er ikke placeret over kors, men ved siden af hinanden med en nagle igennem hver. På korstræet er de fire evangelistsymboler med de meget specielle skyformationer. Fremstillingen minder om de ældre gotiske korbuekrucifixer, hvilket måske også har været hensigten under hensyntagen til værkets placering.

Også i domkirken hænger et krucifix, som kan tilskrives Rasmus Christensen (18). Det er meget lig hans korsfæstede Kristusfigurer på altertavlerne. Figuren hænger på korset ved tre nagler og med samlede knæ bøjet til højre. Kroppen har fremtrædende muskler og markerede ribben. Krucifixet er noget mindre end korbuekrucifixet og har sandsynligvis ikke været benyttet

Det Mallingske dobbelt-epitafium over brødrene Mikkel og Søren Mikkelsen Malling med hustruer. Århus domkirke. G.N. Kristiansen fot.

til separat ophængning i kirken, men snarere som en del af det Mallingske dobbelt-epitafium (ill.)(19).

Korbuekrucifix og korgitterets figurer i Feldballe kirke, Djurs Sønder herred, Randers amt er sikkert også fra Rasmus Christensens hånd ligesom enkelte fragmenter fra et korgitter i Vor Frue, Århus. Det drejer sig om seks figurer forestillende Kristus og fem apostle - nu i Den gl. By (20).

Epitafier

Rasmus Christensen har udført flere epitafier. Dog er ingen regnskabsmæssigt dokumenteret, men udelukkende tilskrivninger. De ligger dog alle så tæt op ad de dokumenterede værker, at der ikke kan være tvivl om deres oprindelse. Det tidligste er fra 1663 over præsten Clemens Niel-

Epitafium over provst Otto Thomsen Lyngaae og hustru, Karen Christensdatter, Haslund, Galten herred, Randers amt. 1688. G.N. Kristiansen fot.

sen Aarhus, hustru og datter i Søften kirke, Vester Lisbjerg herred, Århus amt (21). I 1673 udførte Rasmus Christensen epitafiet over Jens Clemmensen og hustru Maren Rasmusdatter i Onsbjerg på Samsø, Holbæk amt. I Vor Frue, Århus, hænger to epitafier fra 1670'erne, nemlig over kapellan Svend Albertsen og hustru Johanne Christensdatter (22), og et over handelsmand Jens Sørensen Vinter og hustru Mette Rasmusdatter Testrup (23). I Århus domkirke er et dobbeltepitafium fra o. 1682-83 over brødrene Mikkøl og Søren Mikkelsen Malling og deres hustruer Margrethe Sørensen

og Anna Seyersdatter. I Beder kirke, Ning herred, Århus amt er et epitafium over præsten Lars Jensen Beder og hustru Anne Katrine Pedersen Dorscheus fra o. 1683 (24). I 1686 udførte Rasmus Christensen epitafiet til licentiat Nicolaus Broberg og dennes hustru Kirstine Hansdatter Drostrup. Dette epitafium skal der senere vendes tilbage til. Året før sin død skar Rasmus Christensen epitafiet over provst Otto Thomsen Lyngaae og hustru Karen Christensdatter i Haslund kirke, Galten herred, Randers amt (ill.) og omtrent samtidig udførtes epitafiet i Vor Frue, Århus som Inger

Epitafium over Jens Clemmensen og hustru Maren Rasmusdatter. Onsbjerg, Samsø herred, Holbæk amt. 1673. Nat.Mus.fot.

Hieronimusdatter satte over sine to mænd Søren Olesen Molbo og Christen (Jensen) Basballe og dennes første hustru (25).

Denne gruppe af epitafier er stort set bygget op efter samme princip, nemlig et malet hovedfelt med portrætfremstilling af de afdøde flankeret af dydefigurer fortrinsvis Fides (Tro) og Spes (Håb). På de arkitektoniske dele sidder putti med forskellige symboler - timeglas, kranier, palmegrene. En undtagelse er Jens Clemmensens epitafium i Onsbjerg på Samsø (ill.), hvor ho-

vedfeltets maleri viser en kalvariegruppe, og dyderne er blevet erstattet af snoede søjler med vinløv. De siddende engle håndterer lut og salmebog. Også Clemens Nielsen Aarhus' epitafium i Søften kirke afviger fra regelen, idet dyderne her er erstattet af Moses med kobberslange og lovens tavler samt Johannes Døberen med et krucifix.

Den arkitektoniske udformning med de forkrøppede postamenter og gesimser, de brudte gavle og gavlstumper har Rasmus Christensen kun fraveget på Jens Sørensens

Epitafium over juristen Nicolaus Broberg og hustru Kirstine Hansdatter Drostrup. Århus domkirke, Århus amt. 1686. G.N. Kristiansen fot.

epitafium i Vor Frue, Århus, hvor sammen delvis er en kopi af et ældre epitafium sammesteds over borgmester Hans Pedersen (1651). Dette epitafium menes udført i Peder Jensen Koldings værksted (26).

Et noget usædvanligt epitafium udgør

det førnævnte Nicolaus Brobergs epitafium i Århus domkirke (ill.) Det har den samme arkitektoniske opbygning som Rasmus Christensens øvrige epitafier, men også her udgør de manglende dyder en undtagelse fra det sædvanlige skema. I ste-

det er der her placeret gammeltestamentlige personer, hvis tilstedeværelse giver epitafiet et specielt indhold.

Nicolaus Brobergs epitafiums betydningsindhold

Omkring det ovale skriftfelt er placeret to uidentificerede figurer (27). Disse flankeres af hver sin putto med henholdsvis kranium og timeglas. Over disse er placeret yderligere to putti, som imidlertid har mistet deres symboler, som sikkert har været palmegrene jvfr. provst Lyngaaes epitafium i Haslund kirke.

Palmerne er et symbol på sejr:

»Da skal jeg få i hænde fat
Den sejrpalme, som er sat
Til stor triumf og ære
For sejren, som Jesus lod
Mig vinde ved sin død og blod
Den skal min glæde være
Som sejrs tegn at bære« (28).

Timeglasset indgår i rækken af memento-mori motiver omhandlende det korte liv, den snarlige død.

»Gennem timeglasset så løber det sand
Og boblen falder på klaren vand,
Opblæst i samme stund,
Mennesket falder så i dødsens tvang,
Hans værelse »(d.v.s. liv)« er her ikke lang,
Han falder bort sammelunde« (29).

Puttoen eller barnet, der sidder med et kranium, har sit modstykke i bl.a. et stik fra 1594 af hollænderen H. Goltzius (1558-1617) visende et barn, der halvt liggende støtter sig til et kranium og samtidig sender sæbebobler til vejrs (30). Yderligere

*Caleb og Josua fra Ludovico Hillessemio
Andernaco: Sacrarum Antiquitatum Monumenta.
Antwerpen 1577*

er vist en blomst og et kar, hvorfra røg eller damp stiger op. Nederst på billedet står der: »Qvis evadet?« - »Hvem vil und-fly?«. Under billedet er et latinsk digt - her i oversættelse:

»Blomsten, ny og sølverne, duftende af forårets brise, hentørres brat, den forgår, ak forgår, den ynde.

Således forsvinder også menneskers liv allerede for dem, der fødes nu, ak, og glider bort som en boble og den tomme damp« (31).

Udover memento-mori motiverne - blomster, der visner, damp, der forsvinder, og bobler, der brister - er selv det nyfødte barn vis på døden og bliver da i denne forbindelse også en påmindelse om døden.

Det sandsynlige forlæg til de to store figurer, den ene med bog og spyd, den anden med drueklase ses i en bog fra 1577: *Sacrum Antiquitatum Monumenta* (ill.). Den spydbærende er Josua, og bæreren af drueklasen er Kaleb. Josua og Kaleb var de eneste af de tolv spejdere, som Moses udsendte, der kom ind i Kanaans land. I forhold til forlæggene er Rasmus Christensens figurer mere bastante, ligesom anatomien er mere forenklet.

Trediveårskrigenes rædsler havde i Tyskland frembragt en dystert stemning, der også gav genklang her i landet kombineret med oplevelserne under svenskekrigene. Forud havde man sunget med Jakob: her er Guds hus og himmeriges porte, nu gik man i ørkenen og sang om længselen efter Kanaan. Afsnittene i salmebøgerne om pønitense, kors og modgang blev længere, og festsalmerne blev lange, slæbende betragtninger (32). Kanaans land sattes lig med himmerig: »Thi dette jordiske Kanaan er

en figur og afmalning til det himmelske« (33), hvortil de rette skulle føres: »Josua den sejrrige fyrste både med navn og gavn, antegner, at den sande Josua eller Jesus Kristus skulle udføre sine trofaste anhængere af al jammer og nød, og indføre dem i det rette honningflydende land, himmerig til evig glæde og herlighed« (34).

Sammenfattende peger epitafiet på døden, frelsen ved Kristus og overgangen til den endelige sejr og herlighed.

Det Mallingske dobbeltepitafium. Detalje visende putto med memento mori-symboler: timeglas og formentlig kranium samt sejrs-symbol: palmegren - en typisk Rasmus Christensen figur.

G.N. Kristiansen fot.

Slutning

Rasmus Christensen (1663 - 1689) århusiansk billerhugger har, som det fremgår af det foregående, været ret så produktiv fra begyndelsen af 1660'erne og til sin død. Alttertavler, prædikestole, epitafier og andet kirkeinventar er udgået fra hans værksted, væsentligst til Århus og omegnen af Århus. Hans arbejder følger den tradition, han har lært - sikkert hos Peder Jensen Kolding i Horsens, dog uden at der i hans udvikling er sket nogen forfinelse i udtrykket,

snarere tværtimod. En vis grovhed i udformningen kombineret med en vis enkelhed giver sammen med de undertiden »skæmtsomme« ansigtsudtryk hans værker en egenartet og i positiv betydning naiv udstråling, der virker umiddelbart tiltrækkende. Det forenklede udtryk kan også ses som en nødvendighed for den forholdsvis store produktion, han lagde bag sig, og som gør, at hans værker i dag genfindes så mange steder.

Noter

Samtlige arkivaliske belæg stammer fra materiale på Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg. Transkription til nudansk er foretaget, hvor dette skønnedes relevant.

(1) Chr. A. Jensen er den første, der gør opmærksom på, at en gruppe værker er udførte af samme mand, nemlig alttertavlerne i Voldby og Thorsø, samt prædikestolene i Hadbjerg og Voldby. Denne mand, mener han, er elev af Peder Jensen Kolding. Chr. A. Jensen: Danmarks snedkere og billedsnidere i tiden 1536-1660. Kbh. 1911, p. 91. De danske Kirker, ed. E. Hoskjær. Kbh. 1969, bd. 12, p. 263 ff.

(2) Århus rådstuearkiv, Borgerskabsprotokol 1470-1673.

(3) Ibid.

(4) Århus rådstuearkiv: Regnskaber over kop- og kvægskat o.a. statskatter 1677-83.

(5) Århus byfoged: Århus pantebog 1671-1689 I a, fol. 130 a-131 a.

(6) Århus byfoged: Århus skifteprotokol 1685-1696, fol. 610 a-611 b.

(7) Indberetning til Nationalmuseet af Poul Jensen 1929. Han mener, at billedhugger og maler er én og samme person. Der er snarere tale om to, muligvis begge med navnet Rasmus Christensen.

(8) Gengivet i Danmarks Kirker, Århus amt, h. 25, p. 2267, fig. 20. Her tilskrives den også Rasmus Christensen.

(9) I Chr. A. Jensens indberetning til Nationalmuseet 1908 dateres tavlen til o. 1660, udført af en efterfølger af Peder Jensen Kolding.

(10) Thorsø kirkeregnskabsbog 1669-1700. Det er muligvis den samme Morten Maler, der d. 24. feb. 1685 får borgerskab i Randers. Randers rådstue: Borgerskabsprotokol 1683-1721.

(11) Pontoppidan: Danske Atlas, tom. IV, Kbh. 1768, p. 525.

(12) Indberetning til Nationalmuseet af Chr. A. Jensen 1904.

(13) Indberetning til Nationalmuseet af Poul Jensen 1929.

(14) Viborg Landstings dombog 1665, fol. 314 a-320 b. Henvisningen venligst meddelt af Vibeke Michelsen, Danmarks kirker.

(15) For død tidspunktet se Horsens byfoged: Tingbog 1674-78, fol. 44a-44b. Han var stævnet sammen med andre for at skylde femtepenge. I denne forbindelse for leje af jord, der ejedes af udenbysboende. Men ved sagens start d. 6. juli 1675 noteredes det, at Peder Jensen billedsnider da var død.

(16) Gengivet i Danmarks kirker, Århus amt, h. 13, p. 1159 ff, fig. 112.

(17) Århus, Vor Frue kirkeinspektionsarkiv. Regnskabsbog 1656-1693, fol. 141 b-142 a.

(18) Gengivet i Danmarks kirker, Århus amt, h. 7, p. 554, fig. 329.

(19) Gengivet i Danmarks kirker, Århus amt, h. 9, p. 718 ff., fig. 457.

(20) Gengivet i Danmarks kirker, Århus amt, h. 13, p. 1160 ff., fig. 113.

(21) Gengivet i Danmarks kirker, Århus amt, h. 19, p. 1703, fig. 19-21.

(22) Gengivet i Danmarks kirker, Århus amt, h. 14, p. 1209, fig. 158.

(23) Gengivet i Danmarks kirker, Århus amt, h. 14, p. 1211, fig. 159.

(24) Gengivet i Danmarks kirker, Århus amt, h. 25, p. 2297, fig. 16.

(25) Gengivet i Danmarks kirker, Århus amt, h. 14, p. 1215, fig. 162.

(26) Danmarks kirker, Århus amt, h. 14, p. 1208 ff.

(27) Danmarks kirker, Århus amt, h. 9, p. 724.

(28) C. J. Brandt og L. Helveg: Den danske Psalmedigtning, I, Kbh. 1846, p. 447, Th. Kingo: På alle helgens dag.

(29) Ibid. p. 102. Hans Thomisøn (1569): En åndelig vise af Math. XI Venite ad me, »kommt her zu mir spricht Gottes Sohn«, Hans Witzstat v. Wertheim.

(30) The illustrated Bartsch, vol. III, New York 1980, p. 292.

(31) Venligst oversat af lektor dr. phil et theol. Bent Dalsgaard Larsen, Århus.

(32) Se note 28, II, Kbh. 1847, »Bidrag til den Danske Psalmehistorie, p. XLIV.

(33) Anders Arrebo: Samlede skrifter, vol. III, Kbh. 1975, p. 128, Ossa rediviva (1680).

(34) Ibid. P. 163, Torcular Christi (1670).

Spaniolerne i Søften

af J.S. Thomsen (efter oplæg og materiale fra N.P. Boye-Nielsen, Sandbygaard)

I en tid, hvor der tales så meget - for og imod - de fremmede, der kommer til landet for at søge asyl for en tid, for at blive integreret i det danske samfund - eller af helt andre grunde, da kan det måske have interesse at mindes et kortvarigt midlertidigt besøg af fremmede for omtrent 180 år siden.

Napoleon havde i 1807 slået Prøjsen og Rusland. Den danske hær stod i Holsten for at værne grænsen. England frygtede, at Napoleon ville tage den danske flåde til brug ved en invasion i England, og man bad da fra engelsk side om at låne den danske flåde mod til gengæld at landsætte en engelsk hær i Holsten til støtte mod en evt. trussel fra Napoleon. Fra dansk side blev der sagt nej, hvorefter englænderne bombarderede og nedbrændte store dele af København - og tog vor dengang meget store flåde. Det fik Danmark til at gå over på Napoleons side. En stor dansk hærstyrke blev sendt til Nordtyskland og her forenet med de franske styrker.

Napoleon sendte den senere så kendte marchal Bernadotte med en fransk/-spansk/hollandsk hær på 38000 mand til Danmark for ad den vej at angribe Sverige. En engelsk flåde hindrede imidlertid

overførsel over Bælterne, og tropperne blev så indkvarteret i Jylland og på Fyn. Fra det »besøg« af fremmede, som altså nu var vore allierede og venner, huskes især beretningen om, at de kuldskære spaniere fyrede så voldsomt op på Koldinghus, at slottet nedbrændte.

Om spaniolerens besøg her på egnen fortæller Jens Clausen i Aarhus Amtstidende 1928, og her er det især dagligdagen og problemer med indkvartering i Søften, der omtales.

Spaniolerne kom 9. april 1808, og præsten, den unge pastor O.A. Secher, måtte forklare beboerne, hvad der kunne kræves af dem vedrørende indkvartering og be-spisning af soldaterne og staldrum og foder til hestene. Præsten måtte mægle, når der var misforståelser og sproglige problemer, og han optrådte med diplomati, men også med fasthed og myndighed, når enkelte af de fremmede gjorde sig skyldige i uheldig optræden.

Efterhånden blev forholdet godt mellem befolkningen og de fremmede - så godt, at da rytterne efter et par måneder fik ordre til oprud, kunne pastor Secher notere:

»Skilsmissen skete under fælles tårer, og folkene forlod ej Zeuthen uden megen Sensation«. De fremmede ryttere blev nu fordelt på andre egne - Randers og Horsenseggen, en del blev overført til Fyn.

9. august samme år kom et kompagni spanske ryttere til Søften uden at være anmeldt. 3 officerer med tjenere og heste tog

ind i præstegården, og 47 ryttere fordelte sig med deres heste rundt i byens gårde. Alle virkede trætte og modløse, og man fik indtryk af, at de ventede ordre til opbrud når som helst. Hestene beholdt sadel og bidsel. Der blev sørget for mad til rytterne, men midt under spisningen kom en ordonnans med ordre til opbrud, og nu fulgte et ejendommeligt optrin.

Napoleonskrigene
1804-1815

237. Spanien: Prinsens Rytterregiment, menig, 1808. 238. Spanien: Prinsessens Infanteriregiment, grenader, 1808. Disse to regimenter hørte til division »Romana«, som var sendt til Danmark. (»Alverdens Uniformer«, Politikens forlag)

Officererne havde nøje noteret byens navn, efter at pastor Secher havde skrevet det for dem. Nu gik de sammen med præsten til stalden og tog afsked med deres heste »med de hedeste tårer«. På pastor Sechers spørgsmål svarede en af dem, at han aldrig mere skulle se sin hest, og han fortsatte: »Vil De passe den vel, så er her sadel og bidsel, brug den til Deres rejser!« - så græd han, og til præstens forsøg på at trøste ham sagde han: »Jeg kommer her aldrig mere!« Så kysede han sin hest og løb ud af stalden.

Også kaptajnen overdrog præsten sin hest »foreløbig«, idet han håbede at komme tilbage om nogle dage. Pastor Secher gik med kaptajnen rundt til alle gårdene og noterede, hvor de enkelte heste stod, og gav kaptajnen kvittering for modtagelsen.

Rytterne gik til fods til Århus, hvor de sammen med mange af deres landsmænd gik ombord på 8 skibe, der straks afsejlede.

Inden skibene var ude af syne, kom der ordre fra Bernadotte til stiftamtmanden og bykommandanten om at holde spaniolerne tilbage, evt. med magt, idet den spanske øverstkommanderende i Odense var en forræder mod Frankrigs og Danmarks sag, men skibene var altså afsejlet.

Senere viste det sig, at spaniolerne - nu samlet på Fyn i et antal af 6000 - under falske foregivender var trængt ind i Nyborg fæstning. Her støttede de et engelsk angreb på fæstningen og skød endda på deres danske allierede. Fæstningen faldt, og englænderne sejlede spaniolerne hjem til Spanien til kamp mod Napoleons styre. Da det rygtedes, skete der en kraftig ændring i synet på spaniolerne. Fra at være opfattet og

modtaget som venner, der fik en god behandling, blev nu betragtet som forrædere, der havde kostet det danske samfund dyrt.

Såvidt de historiske kendsgerninger og den lokale beretning fra Søften. Årene er gået. 5-6 generationer er fulgt efter hinanden på de egne, hvor spaniolerne var indkvarteret. Andre krige, andre venskaber, andre skuffelser og glæder har udvisket erindringen om disse fjerne begivenheder og gjort dem uvirkelige, uden betydning og glemt.

I dag er det folk herfra, uden flotte uniformer, men i tilsvarende antal, der med »Spies« og »Præsten« (Tjæreborg) gæster vore fordums allierede - enten for en uges sol eller, af skattemæssige grunde, for mere varigt ophold.

Er der da nu nogen som helst grund til at drage de gulnede papirer frem og mindes begivenheder, der så ganske er forglemt?

For to årsagers skyld kan det måske være interessant. Hin spanske kaptajn kom jo ikke tilbage efter sin dejlige fyrige spanske hingst, og den grædende officer fik ret, da han sagde: »Jeg ser den aldrig mere!« Også de andre 50 smukke ædle heste blev her og blev helt givet overtaget af pastor Secher og bønderne i Søften og brugt - bl.a. i avlen. Det lyder absolut troligt, at disse højt forædlede spanske hingste har været med til at give egnens landheste et vist opsving i kvalitet og temperament. I hvert fald ses det i skifter fra egnen fra tiden, før avlen med den jyske hest blev sat i system, at der hos jyske bønder, der traditionelt handlede på Randers marked, stod heste af helt fremragende kvalitet.

Var det tilfældigt, at det netop var ved Landmandsforsamlingen i Randers 1845, at der så stærkt blev slået til lyd for, at man gennem udvalg af de bedste jyske heste skulle søge at bevare og udvikle racens gode egenskaber? Var der da netop her i det østjyske en særlig værdifuld stamme, som måske bl.a. i kraft af tilført højtforædlet blod var særlig velegnet som grundstamme for den senere så anerkendte og succesrige forædling og udvikling af den jyske hest? Vi ved det ikke - måske.

Hestene blev her altså, men rytterne selv blev sejlet hjem på de engelske skibe og kom her ikke mere. Marchal Bernadotte tog efter opfordring den modsatte vej og blev først kronprins og siden konge i Sverige. Herhjemme stod vi med følgerne af at være på taberens - Frankrigs - side. Vi mistede Norge efter 400 års godt samarbejde. Vi mistede Europas næststørste og for os helt livsnødvendige flåde, og 1813 kom

så fallitten - Statsbankerotten. Alt dette blev bestemmende for vort land mange mange år frem.

I vore dages velfærdssamfund er også det i almindelighed glemt. Men med den bedre og tryggere tilværelse for mange er der i vide kredse blevet tid til og interesse for at beskæftige sig med fortiden, at søge sine rødder, søge svar på spørgsmålet: Hvem er jeg?

I den søgen efter forfædre sker det, at enkelte - nået tilbage til Napoleonstiden - standser op ved et notat i en kirkebog: »en spansk soldat«, »en af de spanske«, »en rytter ved det og det spanske regiment«. Måske bliver vedkommende da opmærksom på karaktertræk, temperament, måske rent ydre træk, der leder tanken hen på de unge livlige ryttere, som dengang var vore allierede og venner, og som vi tog godt imod og var gæstfri over for.

Da krigen kom til Tiset sogn

Et tidsbillede fra Treaarskrigen

Af Erling Holm

»Det var en skøn Begejstringens Tid,
hvis Minde er os blevet,
Lysalig den, der med sit Land
en saadan Tid har levet«.

Saaledes skriver Digteren H.P. Holst i sin Digtsamling, »Den lille Hornblæser«. Det hedder senere i Digtet:

»Stu'pigen gav sin halve Løn
og Bonden sine Heste«.

I det efterfølgende skal gives nogle Eksempler paa Stemningen i Tiset Sogn, før, under og efter Treaarskrigen. Først en Beretning, som Mikkell Andersen fra Ingerslev *) mange Aar senere nedskrev til Nationalmuseet om sine Erindringer fra 1848:

»Jeg var dengang 19 Aar, jeg tjente i Ingerslev, en By 1½ Mil sydvest for Aarhus. Da Krigen udbrød, kom der Bud fra Øvrigheden til Sognefogederne og Hærmændene om at samle den Mandlige Ungdom til opøvelse i Vaabenbrug hver Søndag Eftermiddag, de skulde møde til øvelse fra 17 Aar og op efter, ogsaa dem der var bleven

fri for Soldat formedelst feil skulde tage del i øvelsen, naar de ikke var Krøblinger eller Vanvitige og vi skulde anskaffe Vaaben, hvem som havde en Bøse skulde møde med den, og dem der ingen Bøse havde skulde anskaffe et Spyd, det skulde være 14 a 15 Tome lang, og sættes i en Stage paa godt 2 Alen saa Vaabenet blev omtrent 11 Kvarter lang. Spydet skulde have Eg til bege sider og Naturligves Spiset, og Smeden fik Travlt med at lave dem, og vi blev tilsagt til at møde med Vaabenet ved Kirken hvor en Propretærs Forvalter Kok fra Østergaard var mødt, og han havde alle de unges Navne opskrevne, og vi blev opraaet ved Navn og skulde svare her, og dem der ikke var tilstede skulde vi saavidt muligt give besked om, hvor de var, for at se om de var Lovlig undskyldt for ikke at have mødt, (en lile Morsomhed som indtraf under Navneopraabene vil jeg fortæle her, skjønt den kører ikke Krigsbegivenhederne noget ved, paa Byen Battrups Mark var der et stykke Skov som hed Manens Houi, ved dene Skov laa et Sted som ogsaa hed Manens Houi, da Forvalteren nu oplæste Niels Nielsen, saa stuset han, og saa noget tvivlende paa Navnet, og sagde jeg synes

der staar Mandens Hoved, og der blev almindelig Later, og der blev sagt ja det er rigtig nok). Der blev saa for hver By i Sognet valgt en Vaabenlære, en som selv havde været Soldat, i Ingerslev var vi en Snes Mand som gik til øvelse hver Søndags Eftermiddag i nogle Timer, og det gik godt og med alvor en tid, men saa blev vor Kommandesergant indkaldt til Hæren, han var af Forstærkningen, saa fik vi en ældre Mand til Lærer, han havde staaet ved de Grøne Jægere i Kjøbenhavn fortalte han os, men under hans Komandi blev det mere til Later og Sjou, end til alvor med øvelsen.

I Nabo Sognet Hørning, der tog de det meget alvorligt, de bekjentygjorde i Aarhus Avis at de havde saa og saa mange, jeg husker ikke hvormange udlærte Krigere, men de regnede ud, at dersom ethvert Sogn stilledes i forhold dertil ligesaamange udlærte Krigere som de, saa kunde vi stille paa Krigskuepladsen med en Hær paa mange Tusinde, og med en saadan Hær mente de at vi nok kunde magte Tyskerne, men mit i ald den Travelhed kom der et Rygte som fortalte at Tyskerne havde indtaget Rensborg, og de havde aabnet Fængselsdøren for Slaverne 400, og givet dem lov til at Pløndre og Brænde saa meget de vilde i Nørjyland, og Folk Troede det tildels, og de fik travlt med at nedgrave deres Værdigjenstande og alt hvad der kunde undværes til dagligt Brug af Sengeklæder og Gangklæder og Lined blev pakket i en Standkiste, og den blev nedsænket i Jordens Skjød, jeg havde kort før kjøbt en Merskums Pibe til 10 Rigsdaler, den stak jeg i en gammel Strømpe og nedgravede den i Havedigedet under et Hyldetræ, og dersom jeg var Dø inden Tyskerne reiste, saa

havde den sikkert liget der indnu, hvis ikke Volden er sløifet, for ingen viste at jeg Begravede den, og det blev bestemt ved et Folkemøde at der skulde gaa vagt hver Nat, 2 Mand med hver sit Vaaben skulde gaa rundt i deres Distrikt 3 gange hver Nat, og de skulde gaa rundt om Stuehuset hvert sted, Byen Ingerslev var indelt i 3 Distrikter, og indtraf der noget usædvanligt skulde det straks meldes til Sognefogden, hver Mand og Karl i Distriktet skulde skiftevis gaa sin omgang, der gik saa en Tid hvorlænge husker jeg ikke, men en Nat kom Vagten og vækede os op af Søvn og sagde at vi skulde skjule vore Vaaben for nu kom Tyskerne og de maatte ikke se dem, jeg sagde til Vagten jeg tænkte vi skulde have dem til at stike Tyskerne med, nei sagde de de maa ikke faa dem at se, for saa bliver de galne og vil gjøre fortræd, imidlertid var der komet et par Karle fra Byen Kalhave ved Horsens, de var langt ude beslægtet med Manden som jeg tjente hos, de var løbne hjeme fra, for der sagdes der, at Tyskerne vilde tage Karlene og tvinge dem til at kjæmpe mod deres eget Folk, de blev hos os en halvsnes Dage, en Søndags Eftermiddag var vi en Del samlet paa et høit Sted, hvor vi kunde se en Mils Vei Syd paa, for at se de frygtede Fjender kom, men istedet for Tyskerne kom der en Stafit fra Hvilsted (en By en god Mils Vei Syd for Ingerslev og meldte at nu var Tyskerne i Horsens, og en ny Stafit blev straks sendt Nør paa med same melding, nogle Dage derefter kom de frygtede Gjester, alle Gaardmændene i Byen var tilsagt til at kjøre for den Danske Hær, Manden jeg tjente hos kjørte selv, og jeg var i Marken med det Spænd Heste som var hjeme, hen ad

Dagen kom en af Børnene Løbende og raabte kom hjem, kom hjem nu kommer Tyskerne, jeg var ikke dristig ved at kome hjem, men jeg spænte fra og svang mig op paa den nærmere Hest og Galoperede efter hjemmet, da jeg kom over Banken og kunde se Gaarden som laa noget afsides fra de andre Gaarde, saa jeg at Tyskerne ikke indnu var komen til den, jeg fik da den tanke at jeg vilde sige til Konen at jeg var bange for at de skulde tage Hestene, jeg maate vist hellere blive i Marken for ved den anden Side af Banken kunde de ikke se mig, da jeg kom ind i Gaarden og red hen for Vinduerne stod Konen med et lile Barn ved sin side og saa ud af Vinduerne og græd, og Pigen stod bagved og græd, jeg sagde saa min tanke om at jeg var bange for at de skulde tage Hestene til hinde, hun sagde saa ja rid saa i Guds Navn, og jeg red saa stærk som Hestene kunde rende i Marken igjen, saa hen ad Aften var Tyskerne reist uden at der var skedt noget af betydning, og Skræken fortog sig tid efter anden ...

Men hen i Somertiden da de reiste Syd paa igjen, da de kom til Koldt en By en halv Mil Nord for Ingerslev, det var ved Natetide de kom til Byen, og de kjendte ikke veien saa tvang de en Skolelærer til at følge dem for at vise Vei og de gav ham ikke Tid til at klæde sig paa, han maate halv paaklædt følges med, og maate ved siden af anførerens Hest gaa en halv mils Vei, og han blev halv Sindsvag og laa tilsengs i 18 Aar, han vilde ingen tale med, uden de der omgik ham Daglig, men efter 18 Aar stod han op igjen og holdt Skole for smaa Børn.

Saavidt Mikkel Andersen. Sognets Smede har sikkert haft travlt med at udrette Leer og skæfte dem samt at forfærdige Spyd. Adskillige af Bymændene har nok haft deres Gang til Smedjen, det var jo Stedet, hvor man hørte Nyt. Kan hænde der ogsaa har været en Gamling, der kunde berette om Slaget ved Sehested 1813, som Hæren maatte levere, inden den kom »walholden ind til Rensborg«.

Krigen kom med al sin Tyngde, navnlig i Jylland, og endte først i Efteraaret 1850 med Slaget ved Frederiksstad. Hovedslaget fandt Sted den 25. Juli 1850 og var meget blodigt, 850 faldne Danske var Sejrens Pris. Det kan ikke undre at Sejersjubelen var stor, ja i mange Tilfælde gav sig Udslag i Sejersrus; men Glæden og Taknemligheden var stor over at være Krigen og dens Tyngde kvit. Det gav sig da ogsaa Udslag i de mange Krigerfester, som blev holdt i hvert Sogn - vist gennem følgende Avisreferater og Takkeannoncer i Aarhus Stiftstidende Marts-April-Maj 1851.

Først Festen for de Raunholt og Tiset Krigere

Modtag, ærede Beboere tilligemed Møller Sørensen i Ingerslev Mølle, vor varmeste Tak for den betydelige Pengegave, 4. Rd. med Porto til hver af os udkommendende Soldater, der blev os tilstillede under Feltlivet; men modtager ogsaa vor uskrømtede Tak for det smukt arrangerede Krigerbal I for vor Skyld havde foranstaltet i Aldrup Mølle, hvortil vi 16 nu Hjemforlovede, hver med sin Dame vare indbudne. Paa Samlingsstedet i Tiset Skole hvor Krigere, Mænd og Koner gave Møde, bevættedes med Brød og Brændevin paa

Skolelærerens egen Bekostning. Derefter, da Forsamlingen var fuldtallig, marcherede vi til Aldrup Mølle. Her blev vi modtagne med en smuk Indbydelsestale af vor højt agtede Skolelærer Enemark, hvorefter der paa anden Sal blev opvartet med en meget behagelig Frokost. Efter dennes Nydelse indbød Skolelæreren alle til at mødes med ham i den nederste Sal, Dansesalen, hvor der ligeledes overalt var prydet med Kongens Navnetræk, Grønt og mange Slags Festons. Her holdt Skolelærer Enemark en rørende Tale for Krigerne, unge og ældre Tilstædeværende, med Velkomsthilsen og Ønske om bedste Fornøjelse ved det nu foranstaltede Bal.

Ogsaa blev en meget smuk Arie med Velkomsthilsen afsungen, ved Talens Ophør, af 4 Drengene fra Skolen, der hver med sin Dannebrogspanne havde fulgt Toget til Balstedet.

Derefter fulgte Musik og Dans en liden Stund, hvorpaa Krigerne med deres Damer og alle Tilstædeværende blev opvartede med kaffe, Hvedebrød og Kaffepunsch efter Behag. Derefter dansedes igjen et Par Timer eller 3. Siden opvartedes med varme Spiser af flere Stege og Kager med Indskriptioner og Emblemer om den tapre Landsoldat.

Under Fryd og Gammen nødtes dette næsten herskabelige Maaltid, der af den om-

Stuehuset til Aldrup Mølle mellem Tiset og Blegind. Her dansede de hjemvendte krigere i »den nederste sal«, mens de nød det »næsten herskabelige måltid på anden sal«. Foto 1987.

hyggelige Vært og Værtinde var arrangeret paa den bedste og stadseligste Maade. Dansen blev atter fortsat, og nogle Timer efter prydede Punschebollerne Bordene i Salen. Mange Glas og følgelig mange Skaaler bleve under Hurraraab udtømte. Først Hs. Majestæt Kong Frederik den Syvendes Skaal under mangfoldigt Hurraraab og »Længe leve den Danske Konge«. Værten og Værtindens Skaaler, Skolelærer Enemarks Skaal, den tapre Landsoldats Skaal med indledende Ord af Skolelærer Enemark, Sogneforstanderens Skaal, for den omhyggelige Opvartning hvorved der overalt viste sig den største Orden, tillige med flere Skaaler. Idet hele herskede den glædeste Stemning baade hos Krigere, Mænd og Koner og enhver Tilstedeværende, med Munterhed og Skaaler til den klare Dag. Imidlertid var det rigt dækkede Bord paa anden Sal ikke tømt. Der serveredes med Skinke, Steg og Kage i topfuldt Maal, saa længe nogen ville nyde noget, til Festivitetens Ende.

Modtag endnu engang, ærede Mænd og Koner, vor velmente Tak, baade for hvad forhen og nu have udvist for Landsoldaterne og disse Byer. Ligeledes maa vi ikke forglemme Takken til Møller Knudsen og gode Kone, der saa udmærket havde arrangeret Ballet til vor Modtagelse, endnu heller ikke at forglemme vor Tak til Skolelærer Enemark for hans skønne og rørende Taler i Anledning af Festiviteten, ligesom de tvende nærværende Sogneforstandere, der ordnede alt paa bedste Maade, samt enhver anden der bidrog til denne smukke Fests Forskjønnelse, modtage vor varmeste Tak.

Denne Glædesdag skal stedse være os i

kjær Erindring, og nedbedende Lykke fra Gud for Fremtiden ønske vi Herrens Velsignelse over alle, der bidrog til at forskjønne Festen, der saa smagfuldt var anstillet til vor Ære.

Tiset og Raunholt 1851.

Paa samtlige hjemforlovede Krigeres vegne
16 i Tallet
underskriver

*Knud Jensen, Raunholt
Corporal og Dbmd.*

*Mads Sørensen, Raunholt
Sergeant.*

Saavidt Referatet af Festen i Aldrup Mølle. Det har uden Tvivl været et mægtigt Gilde med Skørtesus og Støvletramp.

Og hvilket Referat! Maaske kan det skyldes Knud Jensen, som efter Slaget ved Isted, hvor han havde kæmpet tappert sammen med sine Kammerater, hvoraf mange blev dræbt og mange saarede, slap lige som tidligere under Krigen igennem uden at blive saaret, og han blev kort Tid efter valgt af Bataillonens Nr. 3 af 6 indstillet til Dannebrogsmænd sammen med 6 andre fra samme Bataillon, valgte af Mandskabet. Knud Jensen blev, inden Krigen sluttede, udnævnt til Korporal. Han har sikkert haft »Høvdingeblood« i sig. Han blev senere Sognefoged i Raunholt og Medlem af Sogneforstanderskabet.

At Sogneboerne har været taknemlig for Værterne ved det store Arrangement fremgaar af en Annonce i Aarhus Stiftstidende som lyder: Ved Krigsballets Opgørelse hos mig for de hjemkomne Krigere, samt Mænd og Koner fra Tiset og Raunholt By-

er med Ingerslev Mølle, blev min Kone ikke lidet overrasket ved uventet at modtage en ikke liden Present fra de ovennævnte Byers Forstandere i Forening med de øvrige Mænd, som derved lagde deres Erkjendtlighed mod hende og mig for Dagen for havt Ulejlighed og Arrangement ved Ballet, der efter vor Skjønsomhed fandt Tilfredshed for alle Tilstedeværende. I agtede Beboere i de nævnte Byer modtage derfor vor varmeste Tak for Presenten og alt videre Gode, denne skal være min Kone og mig i stedse b.h. Erindring.

Aldrup Mølle d. 8. April 1851

Anne Knudsen og R.C. Knudsen

Men ogsaa i Ingerslev festedes der, som det fremgaar af endnu en Takkeannonce i Aarhus Stifttidende i Marts 1851:

Indsenderne heraf føle sig gennemtrængte af Taknemlighed, opfordrede til at offentliggjøre den hædrende Maade, hvorpaa en stor Deel af Ingerslev Byes Beboere modtog de derfra udcommanderede Soldater ved deres Hjemkomst fra Krigen. Ifølge Indbydelse mødte vi 15 hjemkomne Krigere, hver med en Dame, den 28de Febr. om Eftermiddagen Kl. 2 hos Gaardmand Niels Christensen, hvor vi af en talrig Forsamling bleve venligst modtagne, idet Skolelærer Brabrand paa Forsamlings og egne Vegne bød os hjertelig velkomne, takkede os for vor Tjeneste i Krigen, skildrede den ærede Forsamlings og vor Glæde ved atter at sees og samles efter saa lang og farefuld en Adskillelse, ønskede os fremdeles Alherrens Beskjærmelse og udbragte et »Længe lev«, som af Forsamlingen besvaredes med et kraftigt Hurra. Dernæst havde vi den Ære og Glæ-

de at blive overrakte hver en Deel af den ikke ubetydelige Pengesum 85 Rbd, 4 Mk., som, til Fordeling imellem Byens 32 udcommanderede Krigere, af denne ene By vare indsamlede allerede i Slutningen af Januar, men formedelst Armeens Adskillelse ikke blevne afsendte. Efter at denne Uddelelse var tilendebragt, begyndte Musikken atter, som allerede ved vor Ankomst havde hilset os; Munterheden begyndte og vedvarede uafbrudt, vi blev rigeligen beværtede, og hele Arrangementet vidnede tydeligt om, at Vedkommende Intet havde sparet for at gjøre os det saa behageligt som muligt, hvorfor og den hele Forsamling først adskiltes henimod Dag, enhver i glad Stemning. For denne saa venlige Modtagelse føle vi os forpligtede til offentlig at bevidne vor velmeente Tak til alle de ædle Mennesker, som ved deres Foranstaltninger og personlige Nærværelse saa meget glædede os. Noget vi stedse skulle bevare i taknemlig Erindring; iligemaal aflægge vi vor hjertelige Tak til alle de ærede Beboere i Byen og paa Marken, saavelsom Tjenestefolk, der have bidraget til den ovenanførte betydelige Pengesum, da de derved saa tydeligen have beviist deres Godhed for os og vore Kammerater. Ingerslev By i Thiset Sogn i Marts 1851. Samtlige hjemkomne Krigere.

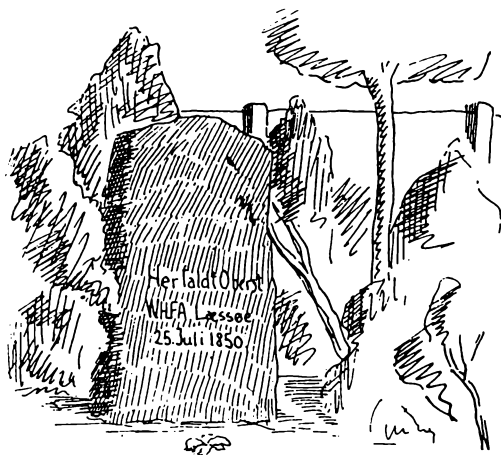
Enhver Medalje har en Bagside

Efter Skildringerne af de fornøjelige Krigsfester, gaar Tanken uvilkaarligt til de Faldne, Invaliderne og de, som nok bjergede Livet; men kom hjem med et ødelagt Helbred. De var i mange Tilfælde Familieforsørgere, som var henvist til at leve af en lille Jordlod eller Daglejerarbejde.

Værnepligten paahvilede udelukkende Landalmuen, og allerede i 1830-erne gik St. St. Blicher i en af sine Himmelbjergtaler ind for den almindelige Værnepligt »eftersom det moxen ere de fattigste Bønders Sønner der maa gaa Soldat«.

Man kunne købe sig en »Stillingsmand«; men det var meget dyrt. Ligeledes, hvis man var »Gammelmandssøn« kunne man fritages.

Ved siden af mig ligger min Oldefars gennemsvedte, blodbestænkte Papirer. De har gjort Turen med, da han under 12' lette Infanteribattl. under Oberst Læssøe var med til at tage Gryde Skov 25. Juli 1850, dennes sidste Ord var: »Lad mig ligge; men vil I gøre eders Oberst en Tjeneste, saa tag Skoven!«

Mindestenen ved den gamle grusgrav sydøst for Isted sø. Indskriften lyder: »Her faldt Oberst W.H.F.A. Læssøe 25. juli 1850«.

Gryde Skov blev taget; men her blev Oldefar saaret og ført til Lazaret i Fredericia. Om Transporten hertil er foregaaet i en stiv Bondevogn vides ikke, men en For-

nøjelsestur har det næppe været, naar man tager Afstanden, over 100 km., i Betragtning. - Lazaretterne var et andet dystert Kapitel i Krigen.

I sit omfattende Værk: »De Faldnes Minde« giver Forfatteren C. Cohen Beskrivelse heraf.

Tyfus var enhvers krigs sikre Følgesvend, og det præger da ogsaa Dødslisterne. Kun de stærkeste Individer overlevede. Ogsaa Listen over amputerede er makaber Læsning. Bedøvelse kendtes ikke. En Læderlap at bide i. Enten fik Patienten et passende Slag for Panden, eller blev drukket fuld i Brændevin. Det beskadigede Lem blev hurtigt savet af, hvorefter Saaret lukkedes med glødende Jern. - Ikke enhver overlevede denne Omgang. Antallet af amputerede var i alle tre Aar: 281.

1848 - 16 døde 48 helbredte

1849 - 41 døde 95 helbredte

1850 - 38 døde 43 helbredte.

Af de 1250 der døde af Sygdom, var 874 døde af Tyfus - heraf mange Sygepassere. »Skjød sig i Afsindighed« - hedder det et Sted, »Selvmord« - et andet Sted.

Historikeren C. F. Allen samlede efter Krigen: »Breve fra Danske Krigsmænd skrevne til Hjemmet under Felttogene 1848-49-50«. Enkelte Breve bringes her i Uddrag, enkelte i sin Helhed. De vidner saa at sige alle om en fast Tro på Forsynet og, som naturligt er, Længselen efter Hjemmet og Bekymringen for Familiens Udkomme: Lars Hansen Asminderup

til sin Kone og sine Forældre, 18-7-1848:Der vilde ikke være større Glæde for mig her paa Jorden, end at jeg kunde se mine gamle Forældres Bolig, og I kunde se mig med raske sunde Lemmer. Men har

jeg kun mine Lemmer, saa vil jeg med Guds Hjælp nok finde Føden for mig og mine. - Kjæreste Kone, du skriver, at du har ingen anden Trøst end Gud i Himme- len, du kan tro, det er en stor Glæde for mig, for det ved jeg, at hvem der har hans Trøst, de vil finde Trøst i deres Sorg, for havde jeg ikke haft hans Trøst mange Gan- ge, saa havde det været galt for mig. Det værste er, at vi aldrig kommer af Klæ- derne, nu er det ni uger siden jeg sidst var af Klæderne

Peder Jensen, Vardeegnen:

.... Nu kan I hilse alle mine Bekjendte og Venner, at jeg er draget i Krig og skal slaas for Fædrelandet, og jeg skal slaa, saa læn- ge der er Liv og Blod. Og jeg vilde nødigg se den Karl, som vilde lade leje for sig, og

...men båren gik itu, og de efterlod ham i Stenderup skov siddende op ad et træ. Her døde han og blev be- gravet. På korset står: »Kong Frederik VII folkekjære satte dette minde« (Tegningerne er lånt fra Ib Hjal- tasons bog, *Et sekel svandt* (1948)).

24. juli 1850. Dagen før Isted-slaget var der kamp ved Helligbæk. Her såredes sekondløjtnant Nordberg, ambulancesoldat bar ham tilbage...

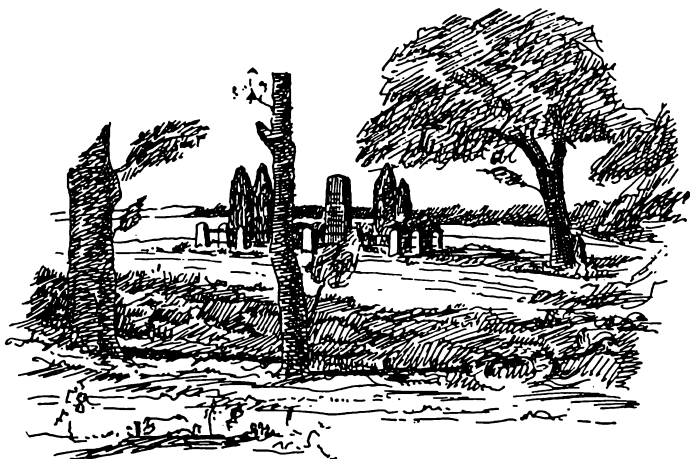
jeg tænker heller ikke, der er nogen af disse store Bønder, der vil gjøre sig saa lav at give tre eller fire Hundrede Rigsdaler for at faa en Søn fri, thi det er dog for stor en Skam

Lars Jensen
til sin Broder, 9.8. 1850, (Slaget ved Isted):
Du kan tro kære Christen, det var ikke Spøg at marchere 22 Miil fra Glud, en Mil østen for Horsens, til Flensborg med Op-pakning i den strenge Varme, mange gik til, de styrtede og døde, og andre blev farligt syge

En bonde fra Nybjergnt fandt en døende soldat efter slaget ved Isted. Under transporten hjemad døde soldaten, og bonden jordede ham i sin have.

1' lette Battalion havde sin Stilling i en stor Skov foran Isted, der var en haard Kamp i lang Tid, mange af mine Kammerater blev skudt ihjæl og flere saarede, det var tungt og sørgeligt at see, som det gik til, endskjøndt vi har været Deltager saa ofte i Scener og er hærdet i samme, at det ikke gjør stort Indtryk paa os. Vi fik ikke Slesvigholstenerne til at retirere langt tilbage den Dag; da det var Aften, drog vi noget tilbage, for at erholde lidt Hvile og Forfriskning oven paa denne Dags Begivenheder senere ... den 25. om Morgenen Kl. 2½ rykkede vi atter frem. Der blev straks en morderisk Kamp paa hele Linjen, der blev skudt mange Steder i Brand af os for at faa Tyskerne til at retirere; det brændte rundt om os, Jorden rystede af den voldsomme Kanonade, som vedvarede i mere end 4 timer. Jeg kan ikke med Pennen beskrive Dig den Elendighed, der var, Slaget ved Frederits var meget haardt, men Slaget ved Isted var meget besværligere. Kampens sidste Dag vedvarede til Kl. 4 om Eftermiddagen, da Tyskerne ikke kunde

Da oberst Schepelern den 26. juli stod ved Nykro, lod han omegnen afsøge og fandt 37 faldne, som han lod begrave på en mark i nærheden af en lille skov.

holde deres Stilling længere, de maatte retirere i Flugt et Par Mil og kunde ikke gjøre mere Modstand. Vores Tropper besatte Slesvig og Dannevirke samme Dag.

Pastor Melby til Pastor Fenger, Asperup
27. Juli 1949, (Slaget ved Fredericia):

Kjære Pastor Fenger!

Endnu leve vi her under Omgivelser af en stor militair Styrke, men den er dog nu saaledes fordelt, at vi kun har 1 Officer og 10 Mand her på Gaarden; i en tre Uger dels før dels efter den 6. Juli havde vi paa hver Gaard cirka 45 Mand Menige, det giver Husmoderen noget at tænke paa. Allerede de første Dage af Juli mærkede vi jo nok her, at der var noget i Gjære, saa De kan tænke, vi gik i Spænding og Bøn til Gud. Medens Slaget stod, blev jeg hjemme hos mine Kjære, men hen paa Formiddagen reed jeg til Strib og mødte over 100 Vogne med Saarede paa den Vej. Det var mest de let Saarede, som jublede over Sejren. Jeg talte med mange af dem, ogsaa flere Troende, som jeg havde lært at kjende under deres Ophold her paa Egnen.

Ved Lazarettet paa Billehave var der et grueligt Syn af de mange Saarede, som først lidt efter lidt kunde faa den fornødne Hjælp. Jeg tog til Fredericia, var ude paa Valpladsen, saae de erobrede Skanser og Fjendens Løbegrave og døde Kroppe - 4 a 5 Stykker paa en Vogn kjørte bestandig forbi. Jeg drog med 3dje Jægercorps ind i Fredericia. Glæden straaled i Alles Øjne, Alle følte sig som Brødre, man var strax bekendt med Enhver baade af Høje og Lave, og midt under Sejrsjubelen dog ikke den vilde støjende Glæde. Jeg saa det gjorte Bytte. Jeg saa Ryes Lig, maje-

stætisk og herlig i Død, med Sejrsmilet om Læben. Jeg kunde ej begræde en saadan Død. Jeg saa 400 Lig opstablede i den catolske Kirke og de nærmeste Huse, og heller ikke de gjorde det uhyggelige Indtryk, man skulde tro. Ved et saadant frisk Lig, hvor Døden ei har udviklet sin langsomt fortærende Kraft, forekommer mig Dødens naturlige Gru halvt overvundet.

»Den Gud vil bevare er uden for Fare« er en Sentens som gaar igen i mange Breve. Brevene vidner ogsaa om Kampmod og Vilje til at slaa Fjenden; det var ikke en Flok Hængehoveder, der gik i Krig. Yngre Soldater giver ogsaa Udtryk for, hvor fornøjeligt de undertiden kunne have det i deres Kvarterer hos de, for det meste, gæstfri Fynboer, og der er sikkert mere end een Soldat, der har hentet sig en Brud paa disse Kanter. - At Umoral og Druk ogsaa fandt Sted er jo en gammelkendt Sag. Ikke alle Soldater er jo Søndagsskolebørn. Fra denne Tid stammer Udtrykket »at bide i Græsset« - »At gaa til Ryes Brigade« betegner den absolut døde Soldat. General Rye faldt som bekendt 6. Juli 1849 i Slaget ved Fredericia.

Disse lidt vemodige Sentenser stammer nepot fra Treaarskrigen.

I 1876 indstiftedes 2 Medaljer, en for Deltagelse i Treaarskrigen, en anden for Krigen 1864. Disse Medaljer kunde faas efter Ansøgning og bares ved festlige Lejligheder. Endnu kan man paa Sognekirkegaarde se Gravsten med Paaskriften »Veteran« og Navnet - og langt op i Halvfjerdserne holdtes Krigerballer. Min Bedstefaders Broder har berettet for mig, hvordan han som ganske ung overværede et saadant Kri-

gerbal, hvor det gik overmaade lystigt til, og hvor mere end een af de gæve Krigere maatte »bide i Græsset« - formentlig under Bordet. Man kan godt forestille sig, at de gæve gamle Krigere, som de saa selvbe-

vidst kaldte sig, højt op i Oldingealderen har haft en af deres faa Fornøjelser i at træffes over en Kaffepunch og drøfte de fjerne, men fælles Minder, indtil de omsider gik til Ryes Brigade.

Kilder:

Beretning om Slavekrigen Foraaret 1848. v. Mikkel Andersen - J.C. Petersens Privatarkiv - Solbjerg Egnarkiv.
Kateket C. Cohn »De Faldnes Minde 1853«.
C. Allen »Breve fra danske Krigsmænd 1848 - 1850«.

1 Mil svarer til ca. 7 km.

Note: Mikkel Andersen var født i Battrup, Tiset sogn, 19.2 1829. Han tjente i Vitved fra november 1845, og vendte 16.1. 1847 tilbage til hjem-sognet, til Ingerslev, hvor han tjente hos Søren Laursen. Ifølge folke-tællingen i 1855 var Mikkel Andersen nu selv blevet gårdmand i Ingerslev. Han skrev sine erindringer til Nationalmuseet i 1914, da mu-seet efterlyste beretninger fra krigen i 1864.

Jernbanen Århus - Randers i 125 år

ved Aage Domino

I 1862 kom jernbanen til Østjylland efter mange og lange diskussioner i rigsdagen og i befolkningen.

125-året er markeret ved et møde i Østjysk Hjemstavnsforening med trafikkontrollør S.E. Sørensen, Århus, som foredragsholder. På grundlag af S.E. Sørensens manuskript og med pluk fra hans mange optegnelser om Jernbanen Århus-Randers i 125 år er denne artikel blevet til:

I 1844 begyndte man at drøfte anlæg af jernbaner i Slesvig og Jylland. Kun en halv snes år forinden havde det europæiske fastland fået den første, 6 kilometer lange bane. Den blev anlagt, skønt det bayerske lægekollegium advarende havde erklæret, at »selve Synet af Toget kunde faa de frygteligste Konsekvenser, hvorfor den maatte anbefale, at Banelinien blev indhegnet af høje Plankeværker«.

Debatten om linjeføringen for de første jyske baner blev i allerhøjeste grad afgørende for landsdelens udvikling. Det var måske noget af et tilfælde, at Århus i det hele taget fik direkte togforbindelse. Mange politikere fandt, at man burde gøre den gamle kongeby Viborg til Jyllands jernbanecentrum. Brabrand var på tale som øst-

jysk knudepunkt, mens Århus kunne nøjes med en sidebane fra Brabrand. Skanderborg fandtes for ubetydelig i jernbansammenhæng, hvorimod lokaliteter som Ry Mølle og Torrild var genstand for megen interesse. Ry Mølle især, fordi man herfra kunne sejle til Silkeborg.

Det var i betydelig grad højdeforholdene, der var bestemmende for, hvor de spinkle lokomotiver kom til at køre, men militære interesser talte også. De jyske købstæder var i midten af forrige århundrede først og fremmest afhængige af sejladsen. Derimod var landbrugs- og navnlig kvægegnene klar over, at jernbanerne kunne blive en god forretning. Jyske kreaturer tabte omkring en femtedel i vægt og dermed i værdi, når de ad oksevejen blev drevet sydpå til de store nordtyske markeder.

I december 1856 fremsattes i Folketinget forslag til lov om en jernbane i Nørrejylland. Af et detaljeret extract af forslaget til linjeføring fremgår, at teknikerne fandt, at terrænet omkring Skanderborg-søerne var umuligt at bestige for tog, hvorfor banen var »bunden til« at gå øst om Solbjerg sø. Den mest naturlige linje mellem Horsens og Århus gik ifølge teknikerne tæt

forbi Horsens tugthus, videre til Hanstedgaard, Kannerupgaarde, Tvinstrup, Hovedgaard, Vedslet, Torrild, Hvilsted, Astrup, Thiset, Børup og Terp til Århus, hvor banegården skulle lægges nord for byen, imellem hovedlandevejene til Silkeborg og Randers.

Fra Århus skulle banen følge stranden ved foden af Riisskov og herfra ind i Egeaens Dal forbi Vejlbj, Kasted, Søften, Hinernerup, Hadsten, Bidstrup, Laurbjerg, Langaa, Grendsten, Fladbro og Neder Hornbæk til Randers.

Banegårdene skulle placeres med 1½ - 2 miles afstand og fortrinsvis ved gode vejforbindelser. Banegårde med hovedbygning, varehus, i reglen et cisternehus, en kvægrampe, sporskifter og evt. en drejeskive, skulle mellem Horsens og Randers placeres i Tvingstrup, Torrild, Thiset, Århus, Søften, Hadsten og Laurbjerg.

Og så var der ellers noget at snakke om i de følgende år!

Århus var i midten af 1800-tallet en by med 11.000 indbyggere. Randers havde 9.725, Horsens 8.980, Fredericia 6.261, Vejle 4.920 og Viborg endnu færre. Det var derfor ikke just passagertransporten, der var muligheder i. At det heller ikke kun drejede sig om stude og korn, viser en tale, som folketingsmand i Skanderborg amts 3. kreds, Rasmus Mathiassen, holdt i tinget til fordel for en Gudenåbane, der kunne passere Tønning og Sønder Vissing skove, og som ved Ry Mølle kunne sættes i forbindelse med Silkeborg ad de sejlbare vande ved Ry. »Der fabrikeres ogsaa paa denne Egn en overordentlig stor Mængde Træsko, som over Købstæderne paa Østkysten føres til København. Det udgør

Vognlæs i Hundredevis aarlig«, sagde Mathiassen i argumentationen for *sin* linje.

I 1859 fik englænderne Peto, Brassay og Betts omsider koncession til at anlægge en bane fra Århus over Viborg til Struer med sidebane til Randers. Men der var stadig hede diskussioner om, hvordan man skulle komme sydfra til Århus. Valget kom til at stå mellem den såkaldte Torrildbane fra Horsens - eller en strækning om ad Skanderborg.

»Skanderborgs Opland kunde ikke i Frugtbarhed maale sig med den Egn, Torrildbanen vilde komme til at gaa igennem«, blev det sagt på rigsdagen. Nu talte det nok også, at Skanderborg-banen ville koste 100.000 Rd. mere end den kortere og mere direkte linje over Torrild og Tiset.

Selv om Århus i første omgang var endepunkt for forbindelsen til Randers, var der stærkt delte meninger om, hvorvidt banen sydfra skulle gå længere end til Brabrand. Især den gamle venstre-kæmpe, oberst Tscherning vendte sig mod »Aarhus-Tvangen«. Hverken han eller ligesindede kunne indse, at Århus ville lide skade, fordi længdebanen gik gennem Brabrand - når blot Århus fik evt. hestetrukken sideforbindelse med Brabrand.

Folketingets afstemning gav 41 stemmer for Brabrand som jernbaneknudepunkt, men 43 for Århus. I landstinget var udfaldet endnu mere til fordel for Århus. Torrild gled for stedse ud af dansk jernbanehistorie. Og togene klarede bakkerne, så Skanderborg, Stilling, Hørning og Hasselager blev stationsbyer.

Banegården i Århus kunne heller ikke placeres uden sværdslag. Den beskedne købstad strakte sig ikke længere end til

Sønder alle, Vester alle, Nørre alle og ud til Mejlgedes port. Her ved porten mod Randers mente århusianerne, at banegården burde ligge. Men englænderne havde det store ord at skulle have sagt. De chokerede borgerskabet ved at pege i den stik modsatte retning - mod en grund ude ved Jægergården, på den anden side af Sønder Kirkegård. Og her kom banegården så til at ligge - så nogenlunde, hvor den i sin tredje udgave stadig er placeret. Afgørelsen fik en skuffet borger til at skrive (om placeringen helt ude på landet): »Hvis dette skulde blive Tilfældet, ja, da kan det nuværende Aarhus sige: Aah, ja - vi have nok faaet en Jernbane, men vi høre den kun sjældent og see den næsten aldrig!«

Dengang var der ikke noget, der hed entreprenørmaskiner, alt anlægsarbejde skulle udføres med hånd- og hestekraft. Trekanten, der idag begrænses af Sønder allé - Ryesgade - Ny Banegårdsgade, blev arbejds- og oplagsplads. Den var snart et mylder af skure, værksteder og hestestalde. Der var værksteder til tipvogne og hjulbøer samt beslagsmedie til den store hestebestand. Lederen af pladsen var den engelske ingeniør Scott, og i mange år efter blev pladsen følgelig omtalt som »Scotts plads«.

På Århus rådstue holdtes der licitationer over underentrepriserne på linedistrikterne, og der eksproprieredes de fornødne arealer. Samtidig strømmede ikke blot dan-

Århus banegård 1860.

ske, men også svenske, norske og tyske arbejdere til for sammen med de importerede engelske at få beskæftigelse ved det store anlægsarbejde. Englænderne blev dog efterhånden udskiftet, for - skrev den engelske overingeniør Rowan - de engelske arbejdere kunne ikke modstå den billige danske brændevin. »De danske begynder i al Sindighed kl. 4 om Morgenen og holder med 5 Hvilepauser først Fyraften kl. 8«.

Banen skulle føres vest ud fra Århus ved gennemgravning af Frederiksbjerg bakke. De store jordmængder herfra blev fyldt i engene og moserne mellem Århus og Brabrand. Denne strækning voldte i øvrigt store problemer, for jorden sank og sank uden at bunden blev fast - »på nogle steder 6 á 8 fod og omkring Mølleåen endda 15 fod«.

Netop forholdene omkring åen ved Fiskerhuset bevirkede, at broen over åen endnu ikke var blevet færdig, da det første lokomotiv - kaldet grustogsmaskinen - kom til byen ad søvejen fra England. Da lokomotivet imidlertid skulle anvendes til kør-

sel med diverse materialer under anlægsarbejdet, måtte 32 heste trække lokomotivet og tenderen, der vejede 32 tons, ad landevejen til Mundelstrup, hvor det blev sat på spor.

Banens linieføring var meget afhængig af terrænforholdene. Ser man på strækningsforløbet, er det tydeligt, at sporet i videst muligt omfang blev lagt på fast grund ved overgangen mellem bakker og engdrag.

Andet kunne dog også spille ind for en banes forløb. Danmarks største godsbesidder var dengang grev Christian Emil Krag Juel Vind Frijs på Frijsenborg. Han var også politiker og kom i 1858 i rigsdagen og var statsminister 1865-69. For at få let og hurtig forbindelse til og fra København ville han gerne have banen ført så nær Frijsenborg som muligt. Det blev dog ikke nærmere end Hinnerup, hvor der blev en station. For at komme til og fra stationen anlagde han en privat vej - »Linien« - fra slottet gennem Frijsenborg skov til Hinnerup. Folk i Hinnerup har helt ind i dette århundrede oplevet Frijsenborgs firspand

Hallsvej 1908 - nu Hallsti

på stationen, som dengang lå ovre mod skoven.

Som ved andre store anlægsarbejder indtraf der beklageligvis også arbejdsulykker på strækningen Århus-Randers.

Aaahuus Stiftstidende beretter således den 21. juli 1862:

»Paa Jernbanen ved Mundelstrup til-drog sig i Gaar ved Middagstid en skrækkelig Ulykke. En ung Mand - en Englænder - der var beskæftiget ved Jordarbejdet paa Jernbanen, og som boede i et Hus beliggende umiddelbart ved Banen, spiste sin Middagsmad, da netop Arbejdsloko-

Jernbanens linieføring, hvor senere byen Hadsten opstod. Stationen er anlagt på Vinterslevs marker (se artikel om det gamle Vinterslev andetsteds i årbogen).

motivet med en Transport Jernbaneskin-
ner passerede Linien. I et Nu forlod han
sin Mad, ilede op, og - ligesom han tidli-
gere ofte skal have gjort - vilde han svinge
sig op paa Lokomotivet, men gjorde et
Fejltrin og styrtede ned, saaledes at de
svært læssede Vogne gik over ham og
dræbte ham paa Stedet«.

Den 24. juli skriver avisen videre:

»I Gaar blev den paa Jernbanen ved
Mundelstrup i Søndags forulykkede engel-
ske Jernbanearbejder, John Smart, begra-
vet paa Faarup Kirkegaard. Kisten, der var
smykket med Kranse, bares til Graven dels
af den afdødes Landsmænd, dels af Dan-
ske. Følget bestod af over Hundrede Per-
soner. Sognepræsten holdt en saa smuk og
gribende Tale, at den endogsaa blev for-
staaet af de fremmede. Disse var dybt be-
vægede over den Deltagelse, der fra alle Si-
der vistes deres ulykkelige unge Lands-
mand, som kun blev 22 Aar gammel«.

Det havde hele tiden været en forudsæt-
ning, at Jyllands første bane skulle indivi-
es i overværelse af kongen, og et par gange
måtte man af hensyn til ham lave om på
invielsesdatoen. Endelig blev den 3. sep-
tember 1862 udpeget som den store dag.

Frederik VII og grevinde Danner kom
den 2. september med dampskibet »Sles-
vig« til Århus om eftermiddagen, og der
var stor modtagelse med hurraråb, taffel,
illumination og festfyrværkeri.

Den 3. september om morgenen kørte
kongen gennem den flagsmykkede by til
banegården, hvor han blev modtaget af sir
Morten Peto. Kl. 10 afgik det guirlande-
smykkede indvielsestog med kongevognen
midt i toget. I en af de forreste vogne spil-

lede dragonregimentets musikere. Det blev
et sandt triumftog. På begge sider af ba-
nelinien fra banegården til »viadukten u-
denfor Frederiksport« var der plantet
dannebrogflag, og ude på landet stod folk
i tætte klynger på hele strækningen for at
se jernvidunderet og landsfaderen. Flere
steder var der rejst æresporte, således
bl.a. i Hinnerup, hvor pastor Valeur talte
under en port med indskriften: »Fra
Foldby, Haldum og Vithen Sogne. Tak for
Gaven«.

Mange af de fremmødte bønder var
klædt i nationaldragt og løftede deres små
børn, »saa de paa een Gang kunde se Kon-
gen og det mærkværdige Troldvæsen, som
løber af Sted uden Heste«.

Ved togets ankomst til Langå ventede
der de omkring 250 deltagere en splendid
frokost, hvor sir Morton Peto var vært.
Frokosten blev indtaget i et stort telt, og
en restauratør Ginnerup fra København
stod for maden. Menuens sammensætning
viser med al tydelighed, at den gastrono-
miske kunst også kunne fejre smukke tri-
umfer i vore tipoldeforældres tid. Det må
have budt på visse vanskeligheder at arbej-
de sig gennem følgende:

Østers naturel, Caviar, Sardinier
Rhinlaks, hollandsk sild
Indbagt bayonneskinke
Hummer i mayonnaise
Leverpostej med trøfler
Champfroid af kylling
med champignons
Salmis af fuglevildt
Compots, Frugt
Kage, dessert.

Dertil selvfølgelig udsøgte vine og kaffe.

Randers banegård 1862

Efter en lang række hyldest- og skåltaler fortsatte selskabet med toget til Randers, hvor der blev serveret en gallamiddag for de prominente gæster.

Efter den store festdag kunne den almindelige befolkning så rejse en tur med den nye bane.

Der var daglig to tog i hver retning.

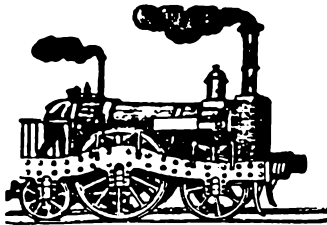
Interessen for den nye befordring var

imidlertid så stor, at der de første søndage måtte indsættes ekstratog.

Aahuus Stiftstidende skrev den 16. september:

»Fra Randers berettes i Byens Avis, at der ved Ekstratoget i Søndags Aftes var en saadan Stimmel af Mennesker, at en Del med Returbillet forsynede Passagerer, som ikke kunde faa Plads i de overfyldte Va-

Det danske Jernbane-Driftsselskab.

Extratog for Lystreisende.

... Søndag den 21de ds. vil et Extratog afgaae fra Randers til Aarhus Kl. 8 15 Min. Aften, holdende ved Langaa, Laurberg, Hadsteen og Hinnerup Stationer. Ankomst i Aarhus c. Kl. 10 Aften. Dobbelt-Billetter (Tour og Retour), tagne samme Dag, ere gyldige for dette Tog. Billetcontoiret er paa denne Dag aabent 2 Timer før Togets Afgang.
J. S. Louth.

Annonce om ekstratog

gonner, blev stuede paa Kreatur- og Godsvogne sammen med Faar etc.»

Samme dag beskrev avisen den nye banegård således:

»Jernbanegaarden ved Aarhus, der vil blive Centralstation for den jydsk Jernbane, indeholder, foruden Stationsbygningen med 3 Ventesale, Post- og Restaurationslokaler samt en dækket Hal, et Varehus, en Kvægfold, en Remise til 12 Lokomotiver, en Dito til 12 andre Vogne, flere Værkstedbygninger, et Maskinhus, en Bolig for de til Lokomotivdepartementet henhørende Personer, Materialhuse, Magasiner etc. Af disse Bygninger afgive navnlig den dækkede Hal med sin lette Jernkonstruktion, den 14-kantede Lokomotivremise, som indtager et Flademaal af 18000 Kvadratfod, og de udstrakte Værkstedbygninger et imponerende Skue.

For at sætte Banegaarden i let Forbindelse med det store og smukke Havnebasin er der med stor Bekostning anlagt en Hestebane, der paa Viadukter er ført over

Det danske Jernbane-Driftsselskab.

Fartplan

for Strækningen Aarhus—Randers.

Distancer.		Person- og Gods-Tog.		Distancer.		Person- og Gods-Tog.	
		F. N.	E. N.			F. N.	E. N.
Mil	Aarhus . . . Afgang	10, 0	6, 0	Mil	Randers . . . Afgang	7, 30	3, 30
0, 892	Brabrand . . Ankomst	10, 8	6, 8	1, 679	Langaa . . . Ankomst	7, 50	3, 50
1, 854	Mundelstrup	10, 22	6, 22	2, 137	Laurberg	7, 56	3, 56
3, 100	Hinnerup	10, 39	6, 39	3, 412	Hadsteen	8, 14	4, 14
4, 342	Hadsteen	10, 54	6, 54	4, 654	Hinnerup	8, 29	4, 29
5, 617	Laurberg	11, 10	7, 10	5, 900	Mundelstrup	8, 45	4, 45
6, 075	Langaa	11, 18	7, 18	6, 862	Brabrand	9, 0	5, 0
7, 754	Randers	11, 45	7, 45	7, 754	Aarhus	9, 15	5, 15

Taxten for Passagerer mellem Aarhus og Randers:

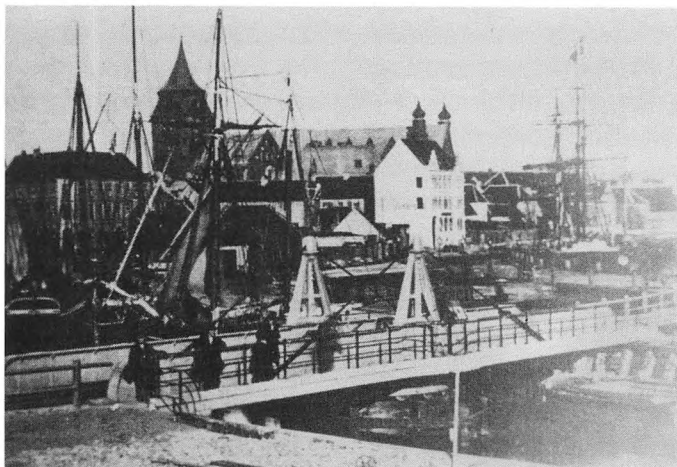
	1ste Class.	2den Class.	3de Class.
Enkelt Billet	2 Rdr. 3 Mk.	1 Rdr. 3 Mk.	1 Rdr. 2 Mk.
Dobbelt Billet (Tour og Retour)	4 — —	2 — —	1 — 2 —

Taxterne for Befordring af Gods og Kreaturer kunne erholdes paa enhver Station, saavel som paa Hovedcontoiret i Aarhus.

Aarhus, den 30te August 1862.

Efter Directionens Ordre
Overdriftsbestyreren.

Fartplan 1862.

*Svingbroen ved Århus havn
1860*

det saakaldte Spanien og Grønland, samt paa en Svingbro over Inderhavnen.

Stationen ligger for Enden af Fortsættelsen af Fredensgade. Tæt uden for den føres Banen i over 30 Fods Dybde under Aarhus-Horsens Chausseen, der her hviler paa en muret Viadukt«.

At Århus var blevet en by med jernbane fremgår tydeligt af nogle bekendtgørelser i avisen:

1 Bybud-Ekspeditionen i Aarhus paatager sig efter Kontrakt med Overdriftsbestyreren for Det Danske Jernbaneselskab Ekspedition af al Slags Person- og Fragtgods imellem Havnen, Byen og Jernbanen.

2 2, 3 á 4 Værelser i Nærheden af Jernbanen kunne samlede eller adskilte faas til 1ste November i Dynkarken 414.

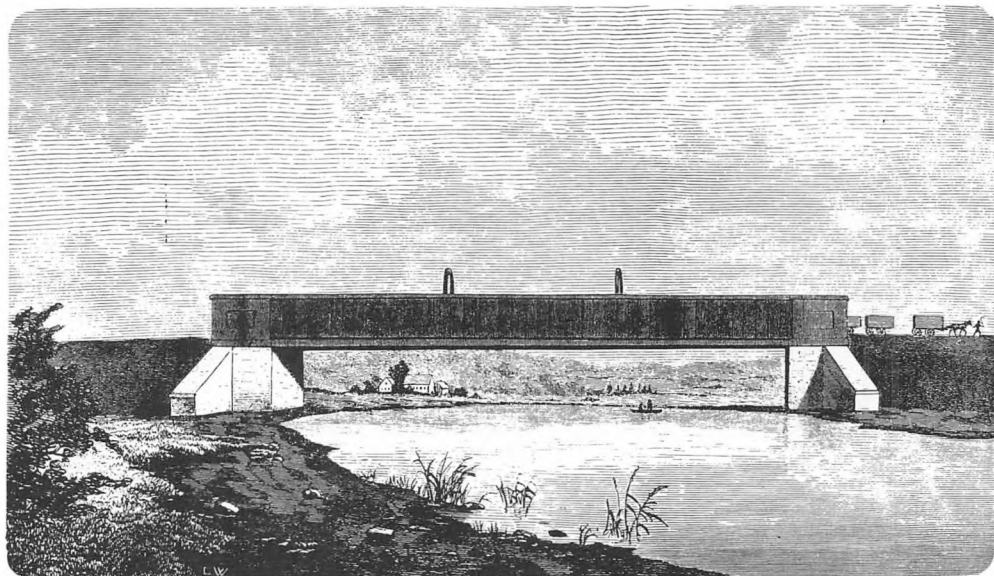
3 Paa Fredensgade, ikke langt fra Jernbanegaarden, er en Byggeplads, ca. 2100

Kvadratalen stor, straks at faa til Købs paa meget billige Vilkaar, og kan Handel derom afsluttes med exam. juris M. Koch, Rosengaden Nr. 910.

4 Publikums Opmærksomhed henledes paa Bestemmelsen i Politireglementet, hvorefter Urene paa Jernbanestationerne reguleres efter Telegrafstationens Ur. Jernbanens Tid er saaledes 10 Minutter forud for Byens Tid.

5 Fra Hotel Royal kører ved hvert Togs Ankomst og ligeledes ved dets Afgang en Omnibus, der bærer Hotellets Navn, fra og til Jernbanegaarden. Prisen pro Persona er 16 Sk. Arrangementet er nærmest beregnet paa Hotellets Rejsende.

Royals omnibus kørte på den ujævne brolægning via Fredensgade, Mindebro og Skolegade. Søndergade, der da skrånede stærkt ned til åen, kunne ikke trafikeres af bussen, før Sct. Clemens bro blev åbnet i 1884.

Langaabroen over Gudenaå, tegnet af N. Chouelin 1862

Langaabroen over Gudenaå 1862.

Aarhus Stiftstidende beskrev et af den nye banes store ingeniørarbejder, broen over Gudenaå således:

»Den store og smukke Bro, som tæt ved Langa Station er slaaet over Gudenaåen, er virkelig et Mesterværk af Brobygningskunst.

Den hviler paa Fundamenter af Granit i en Højde af 15 Fod over dagligt Vande i Aaen, og er 150 Fod lang. Den bæres af to Jerndragere, som er 12 Fod høje. Kun den ene Ende af Jernbroen er fast, den anden hviler paa Ruller paa Granitfodstykket, for at Jernet kan udvide sig efter Temperaturen. Alene for at se denne Bro er det Umagen værd at kjøre paa Jernbanen til Langa«.

Banen havde kun været i drift i godt 1½ år, da tyskerne efter opgivelsen af Danne-

virke rykkede op i Jylland. Jernbanen havde pludselig fået militær betydning.

Den 18. marts blev 8 lokomotiver og mange vogne stillet til disposition for hæren for i største hast at befordre en hærledning fra Langå til Skive. Da mandskab, heste, train og kanoner efter stort møje og besvær i løbet af få dage var kommet til Skive, blev lokomotiver og vogne kørt ud på Struerbanen. Der blev så givet ordre til en omfattende jernbanesabotage, den første i danmarkshistorien.

Ordren lød på at fjerne lokomotivernes forreste cylinderlæg og alle plejl- og kobberstænger. Da dette var sket, blev lokomotiverne og en del af vognene løftet af skinnerne. Alle de aftagne maskindele førte militæret med sig under det videre tilbagetog til Mors. Alt dette var dog skønne spildte kræfter.

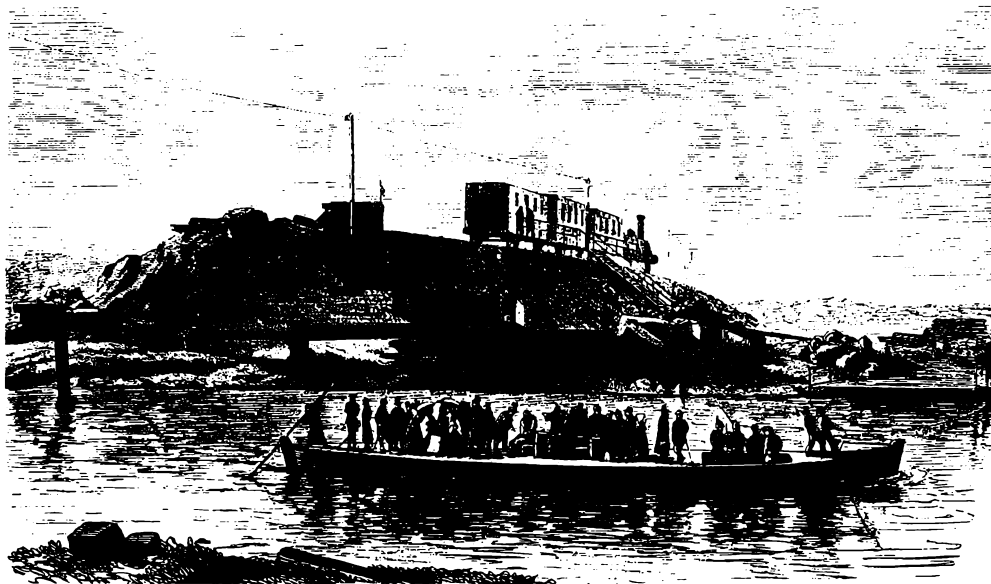
I løbet af en halv snes dage blev det besluttet, at hærafdelingen på Mors skulle bryde op for at foretage et angreb på den østrigske belejringshær foran Fredericia. Lokomotiver og vogne blev atter sat i køreklar stand og befordrede militær til Viborg og Rødkærbro, hvorfra turen gik videre til fods.

Skønt den dristige plan var godkendt af krigsministeren, kom der ny kontraordre. Efter påbud fra København blev det hele standset i sidste øjeblik, og så kom jernbanesabotage nummer to, idet hele forestillingen fra sidst blev gentaget. Militæret tog nu de fjernede maskindele med, først til Mors, derefter til Thy og Vendsyssel og derfra ad søvejen til Fyn. Til sidst havnede de vagabonderende maskindele i København.

Den tyske kommandant i Århus, gene-

ral Vogel von Falkenstein, var en bister herre, der rasede over den begåede sabotage. Tænke sig, at »die dumme Dänen« på denne måde vovede at sætte sig op mod den berømmelige tyske krigsmagt! Tro mod nedarvet tysk militærtradition gav han ordre til repressalier: Jernbanesporene skulle brydes op forskellige steder, og den store jernbanebro over Gudenå ved Langå skulle sprænges i luften. De tyske metoder under besættelsen 1940-45 var altså ikke af nyere dato. Den vrede general erklærede videre, at der ville blive foretaget nye og mere omfattende sprængninger, hvis de bortfjernede maskindele ikke omgående blev tilbageleveret, og da den danske regering ikke ønskede at gøre sabotagens regning endnu større, parerede den ordre.

Illustreret Tidende skrev om brosprængningen:

Færgen over Langåa efter Brosprængning 1864/65.

»Det er bekendt nok, hvorledes Jyllands Svøbe lod den kostbare og kunstige Jernbanebro over Gudenaen ødelægge, medens han selv (von Falkenstein) som en klog General i behørig Afstand oppe fra Langaa Banker glædede sig ved Synet af Ødelæggelsen, samt hvorledes Hundreder af fjendtlige Officerer, som var dragne fra Randers og Omegn til denne Fest, omfavnede og kyssede hverandre efter Heltegeringen, da de havde faaet Bugt med Uhyret. Saa stærk og smidig var denne Bro, at den ved den første Sprængning kun saas at hæve sig svagt, som om den drog et Suk og derpaa stod lige saa stout som tidligere. Men den anden og tredie Sprængning paafulgte, og med det tredie Suk styrtede den bragende i Aen«.

Under den tyske okkupation var en lang række af Århus stations bygninger og værksteder beslaglagt til syge- og tyfuslazaret. Det er forståeligt, at von Falkenstein efter sine heroiske bedrifter ikke var blevet synderlig populær i befolkningen. Selv på »Vennelyst«, hvor der hver aften var stort besøg af tyske officerer og underofficerer, sang de gæve syngepiger:

»I Jylland har vi Svin paa Skov,
de fylder deres Vomme,
de jager Bonden fra hans Plov,
gør alle Kasser tomme,
de stjæler vore Heste,
naturligvis de bedste
ja, naar man bare vidste,
om det skal vare ved.
Ja, vor Stilling er fatal,
Hjælpen er kun tynd og smal,
Wrangel var en ækel Ka'l,
men Falkenstein er værre«.

Sangen åndede jo ikke ligefrem kærlighed til besættelsesmagten. De raske syngepigers vise vakte hver eneste aften vild jubel i den tætfyldte sal. Selv tyskerne morede sig larmende, men med kendskab til deres særlige form for humoristisk sans, må det formodes, at de endnu ikke havde erhvervet sig fornødent kendskab til det danske sprog.

Den gamle genretablerede bro fra 1864 eksisterer endnu idag, men benyttes dog kun af fodgængere og cyklister.

I 1908 åbnede banen fra Laurbjerg til Silkeborg, og der blev lagt dobbeltspor fra Langå til Laurbjerg over to nye gitterbroer.

Sprængningen af broen i 1864 skulle ikke blive den eneste brosprængning, Langå kom til at opleve.

De to gitterbroer blev 18. november 1943 sprængt af danske sabotører for at lægge hindringer i vejen for de tyske troppe- og materieltransporter ad den jyske længdebane. I de 11 dage, der gik med at understøtte de saboterede broer, blev alle gennemgående transporters med store forsinkelser til følge ledet fra Randers over Ryomgård til Århus og omvendt. Den lokale trafik afvikledes, ved at togene fra begge sider kørte hen til, men ikke over, den gamle 1864-bro. Den måtte de rejsende passere til fods.

I 1860-erne var der ud over landet mange ønsker om at få en jernbane, men de kunne jo ikke komme allesammen på én gang. Bl.a. følte vendelboere sig ladt i stikken. En driftig købmand i Frederikshavn bestemte sig derfor til at begynde for sig selv. Han rejste til England og købte et »vejlomotiv«, et dampdrevet monstrum, der i køreklar stand vejede 12 tons.

Lokomotivet skulle omkring København for prøvekørsel og godkendelse og alt forløb tilfredsstillende. Vittige københavnere døbte straks køretøjet »damplefanten«.

Da den efter en del besvær pr. skib var kommet til Frederikshavn, viste det sig, at »elefant« ikke var særlig driftssikker. Den hakkede og stønnede, prustede og hvæsedede, og de påhængte vogne slingrede faretruende, særlig ned ad bakke. Det var meningen at køre tre gange om ugen mellem Frederikshavn og Hjørring. Eventyret blev dog kun kort og kostede købmanden en hel lille formue.

Også i Århus var et vejlokomotiv på tale.

Aarhus Stiftstidende 27. oktober 1862 omtaler et offentligt, godt besøgt, møde på hotel Royal, hvor man drøftede indsættelsen af et sådant lokomotiv mellem Århus og Silkeborg. Begejstringen var ikke overvældende, og der blev vedtaget en resolution imod, at landevejene benyttedes til at befares med lokomotiver.

Avisen skrev 27. november om Landboforeningen for Silkeborg og omegns generalforsamling, som næsten enstemmigt erklærede sig for brugen af sådanne lokomotiver.

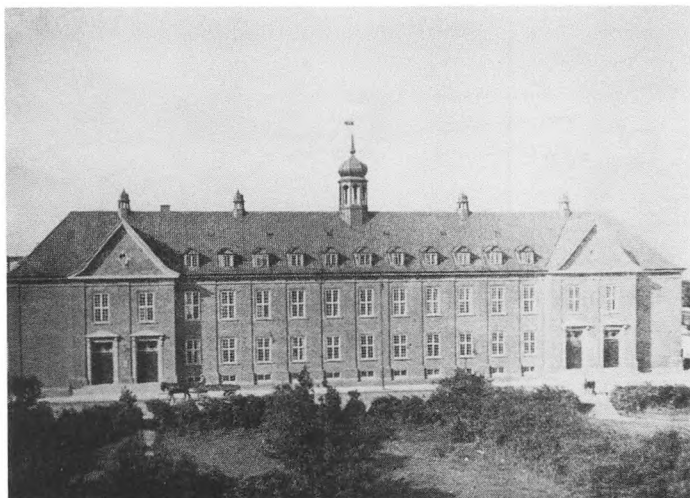
Efter fiaskoen i Vendsyssel blev det nu slet ikke aktuelt med vejlokomotiver på vejene til og fra Århus.

Selv om den jyske længdebane fik sin nogenlunde definitive linjeføring fra Horsens over Skanderborg og Århus til Randers, var det ikke slut med lejlighedsvis fantasier om sving og sløjfer eller helt nye veje.

I Århus har man drøftet at flytte personbanegården til Mølleengen, hvor en godsbanegård i stedet for kom til at ligge. Man har også leget med tanken om at nå frem til havnen ved at svinge ind fra Kongsvang til Kystvejen ca. ad nuv. Marselis Boulevard.

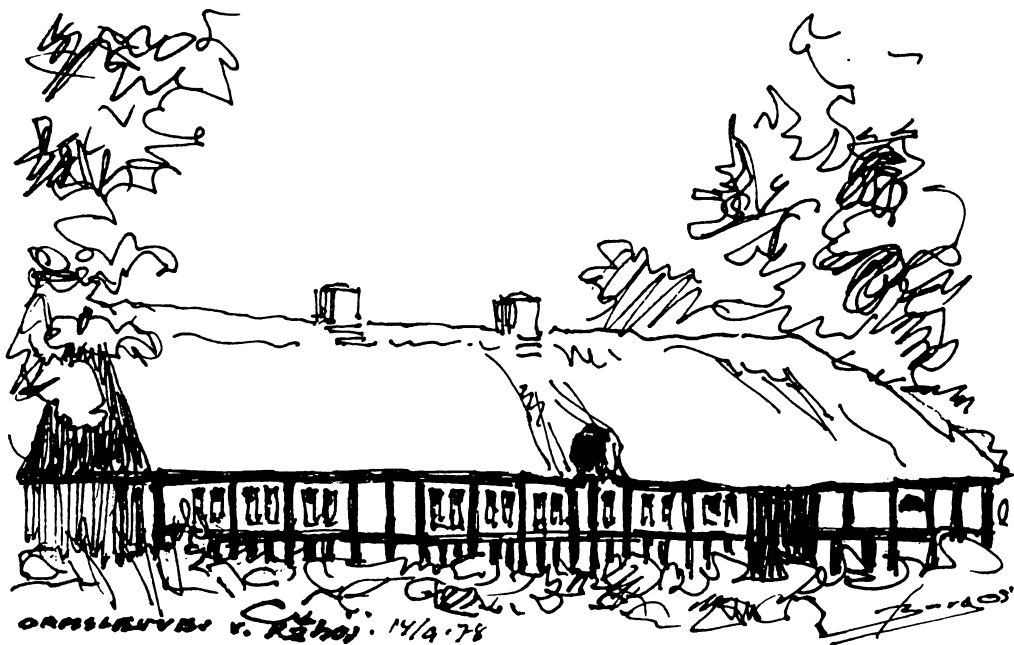
I mange år plejede man også regelmæssigt en idé om anlæggelse af en elektrisk jernbane fra Århus over Riisskov og Haa-

*Godsbanegården
i Århus 1928*

rup, Halling, Voldum og Ølst til Randers. Mejlby og Lisbjerg var også inde i billedet som stationsbyer. Elbanen blev faktisk vedtaget ved lov i 1908, men de lærde skændtes så længe, at udviklingen løb fra de store planer. I århundredets begyndelse troede mange, at vandkraften kunne bruges ved produktionen af umådelige mængder strøm. Man byggede Tangeværket ved Gudenå og havde kig på vandet i Femmøller på Mols. Både Statsbanerne og

private konsortier satte penge i (og til på) elbane-projekterne. Der blev udgivet pjecer for og imod. Første verdenskrig bremmede debatten, men helt frem til 1925 havde Århus chancer for at få sit S-tog. Mens diskussionen stod på, begyndte rutebilerne at overhale jernbane-forkæmperne. Dog fortæller de seneste års nærbane-udvikling, at man aldrig skal sige aldrig, når jernbanens historie skal skrives.

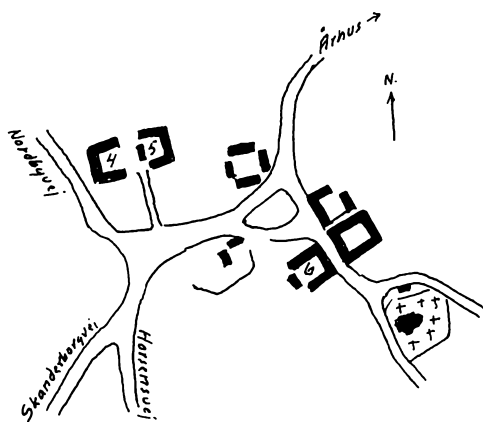

Harald Borges: Ormslevvej ved Råhøj, 14. sept. 1978.

Bysmedien i Viby

Af J.S. Thomsen

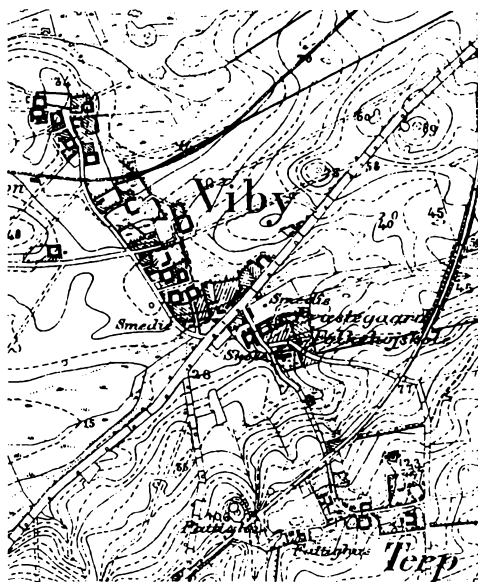
Hvor lå den gamle bysmedie i Viby? Spørger man ældre folk i Viby, får man svaret: »Ved Nordbyvej - foran nuværende hotel Mercur!« Ja, men før den tid? »Åh ja, da lå den omtrent, hvor nu Provsbanken ligger!« Ja, men før den tid? Så vil svaret i de fleste tilfælde nok være, at der har den sikkert altid ligget.

Vejføring gennem Viby 1817

Bysmedien har givetvis altid været centralt placeret midt i byen og tæt ved bygaden, den store gennemgående landevej fra Århus, som lige efter Viby deler sig og går mod henholdsvis Skanderborg og Horsens (Skanderborgvej og Holme Ringvej). Den

ne bygade/landevej havde tidligere et noget andet og mere bugtet forløb gennem byen, hvilket ses på gamle kort over Viby.

Århus amtsvejevæsens kort fra 1875. Smedie II (1856) og III (1902) er angivet.

Ser man nu på disse kort, på Marselisborg Birks tingbog og på Viby Grandelavs ældste bevarede forhandlingsprotokol (i privat eje), så fremgår det klart, at smedien, som var grandelavets ejendom, har haft

i hvert fald tre forskellige placeringer - alle centralt midt i det gamle Viby - altså svarende til de to placeringer, som ældre i Viby fortæller om, samt en tredje og ældre placering, og det er denne ældre placering, der er interessant.

Hvad siger kilderne?

Grandelavet bestod af beboere (fæstere - senere ejere) af byens gårde. Godsejeren på Marselisborg blandede sig åbenbart ikke i dette arrangement - bortset fra at forestå skifte, når det var påkrævet.

Allerførst i grandelavets ældste bevarede protokol fra 1856 nævnes det, at smedelodden og de *gamle* smedehuse skal sælges og et nyt smedehus opføres »ved Mads Peders have«. Det sker også, og salgssum og byggesum er anført. Det nye smedehus »ved Mads Peders have« stemmer med pladsen, hvor Provinsbanken ligger. I følge samme protokol flyttes smedien i 1902 herfra til en plads ved Nordbyvej (Viby Ringvej) ved nuværende hotel Mercur. Det stemmer altsammen, og der er meget mere i den protokol, der harmonerer med ældres udsagn.

Den nævnte Mads Peder er Mads Peder Nielsen (se Viby Sogn II, side 26 og 139), som boede i gården med matr. nr. 4, kaldet Kongsgården - ikke at forveksle med den middelalderlige virkelige kongsgård, som lå over for kirken.

Ved beslutningen 1856 om salg af den gamle smedie bestemtes det, at smedelodden måtte sælges for 1400 rdl., stuehuset for 60 rdl. og laden for 40 rdl. I et af disse to huse har der så også været smedeværksted og stald.

Der skal så bygges et nyt grundmuret smedehus på 10 fag, heraf 3 til smedie, med

to ildsteder. Huset skal være 12 alen bredt og 26½ alen langt, og der skal indrettes beboelse i de 7 fag.

Men da smedelodden nu sælges fra, har smeden altså ingen indtægt af den og må lønnes på anden måde. Det bestemmes da, at han af hver gård i byen skal have 3 skæpper rug og 3 skp. byg, 4 lispund hø og 5 lispund halm samt fri græsning på fællesjorden omkring smedien, smedetofte, men altså ikke den frasolgte smedelod, som vi må se at finde andetsteds i bymarken.

Smeden skal desuden have kosten hos den mand, han smeder for, og er forpligtet til at gå med hjem og nyde kosten, når det af de vedkommende forlanges. Smeden skal forrette alt det daglige smedearbejde, som udfordres til alle avlsredskabers vedligeholdelse såsom: Reparation af plove, harver, vogne, spader, grebe, skovle, alt hestebeslag og andet småarbejde.

For helt nye redskaber får han betaling: For en ny vogn med skinner og aksel 6 rdl. for en ny vogn uden skinner 4 rdl. for en ny harve 1 rdl. for 4 hjul med skinner 1 rdl.-3 mark.

Smeden skal selv skaffe sit redskab, og han skal smede for grandelavets medlemmer, før han udfører arbejde for andre.

De gamle smedehuse indbragte ved salget 149 rdl. 5 skilling, og smedelodden blev solgt for 1180 rdl. Det nye smedehus blev opført for i alt 1270 rdl. Grandelavet optog til formålet et lån på 350 rdl. med 1. prioritet i »det nye smedehus med tilhørende jordlod«. Her må enten være tale om fællesjorden omkring den gamle smedie eller et mere begrænset areal lige omkring det

nye smedehus, idet den gamle smedelod jo er solgt fra.

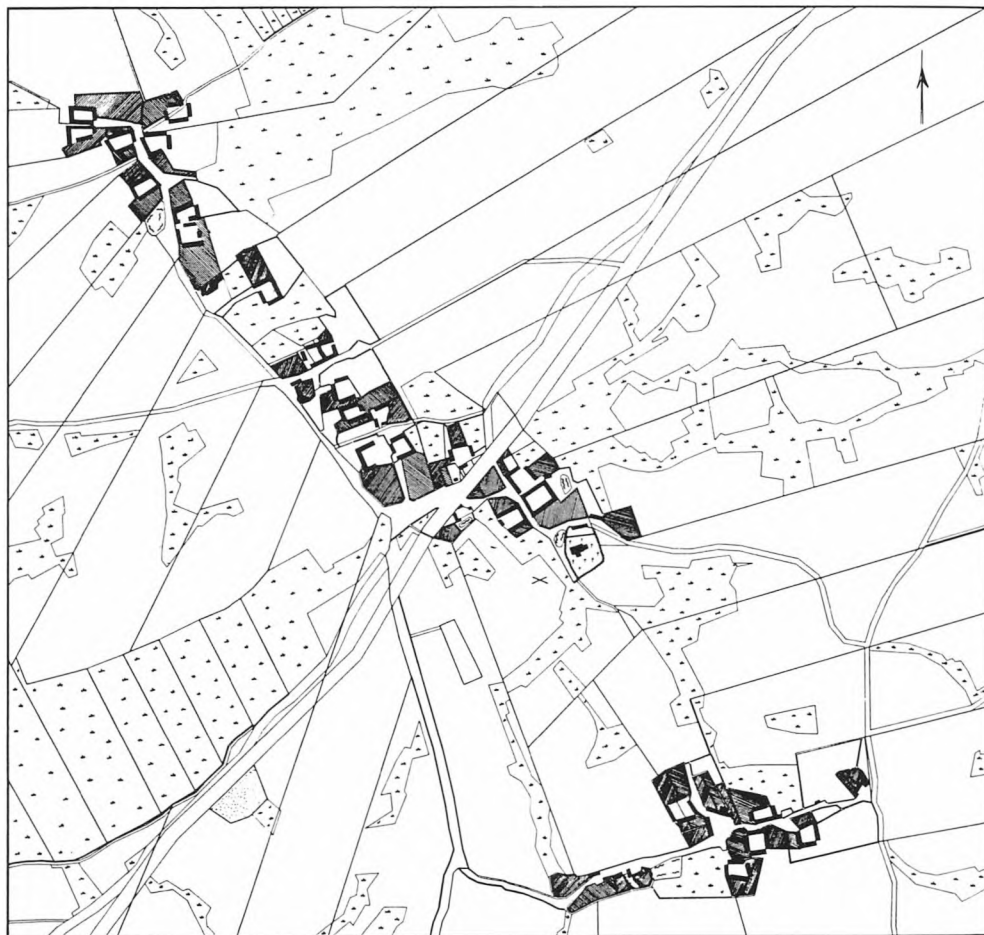
Hvor lå så den gamle smedie, og hvor lå smedelodden?

Vi går helt tilbage til 1705. Det år var der ingen smed i Viby - den forrige enten død eller flyttet. Men antagelig samme år eller senest året efter kommer en ny smed, Clemens Pedersen, søn af smeden i Lemming i Kolt sogn. Han blev gift i 1706 og var sik-

kert da bysmed i Viby, hvor han blev til sin død i 1730.

Marselisborg Birks tingbog meddeler 30. 4. 1709:

»Smeden i Viby så en dag en løjtnant og en soldat forfølge en musketer *hen ad gaden ...* så gik de op i *Jens Godsens gyde*«. Denne gyde lå mellem tofterne til gårdene nr. 4 og nr. 5 (Viby sogn II, side 65). Altså lå smedien med udsigt til *gaden* (landevej-

Viby. Landsbyplan 1817. Ny vejudretning skærer gennem smedetoften og det ene smedehus

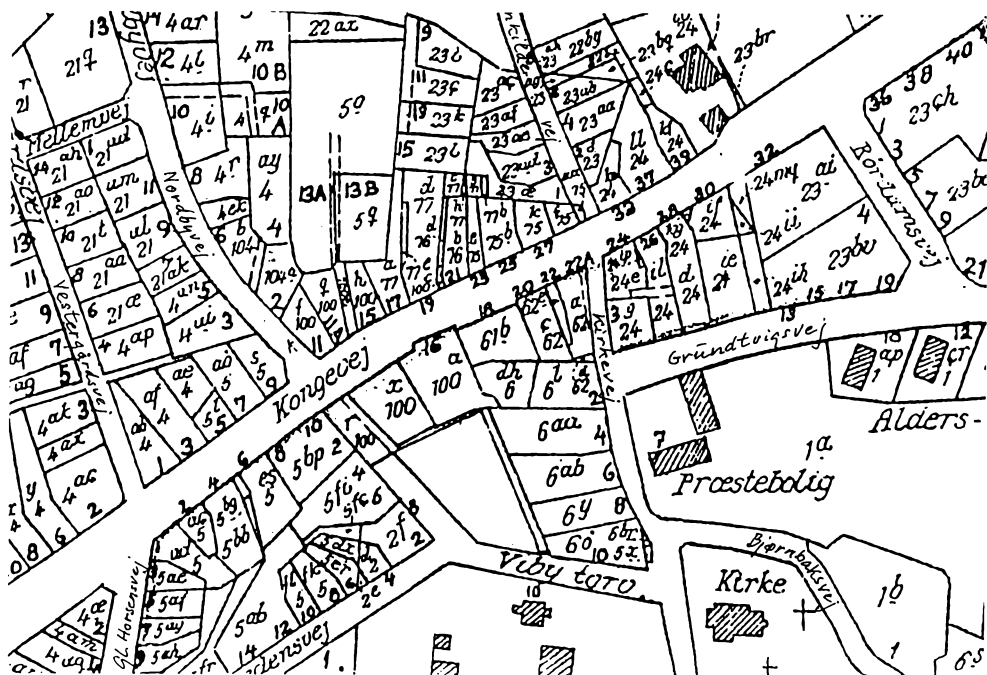
en) og nævnte *gyde*. Det passer med en placering *syd* for den gamle bugtede bygade/landevej.

Flere steder nævnes, og på kortet ses, smedehusene, og omkring dem er en toft eller eng på højst ½ td. land. Denne toft eller fællesjord skal på nyere kort søges i parceller med matr. nr. 100 + bogstaver a, c, g, h, f, q, x m. fl., idet grandelavets byjord/smedejord har matr. nr. 100.

Efter disse oplysninger + kort fra 1817 og nyere kort har bysmedien oprindelig og frem til 1856 ligget omtrent, hvor der nu ved den stærkt udvidede Skanderborgvej er busstoppested ved Viby torv, og toften har dækket ca. halvdelen af det nuværende torv, den vestlige del, inklusive gaden ved torvets vestside samt en del af Skan-

derborgvej og lidt af arealet nord for samme.

I »Danmarks kirker« udgivet af Nationalmuseet findes et kort, som viser både nyt og gammelt. Den gamle landevej kommer fra nordøst ind i byen (sammen med den nye) og går derefter i en bue nordpå langs tofterne til gårdene 4 og 5 frem til den gamle nordligere vejudfletning Skanderborgvej - Horsensvej (Holme Ringvej). På dette kort ses også de gamle smedehuse, som skæres af den nye vej, hvis anlæg måske er den direkte årsag til beslutningen om at flytte smedien. På nyere kort ses, at en del af det ved vejudretningen frigjorte gamle vejareal over mod de nævnte tofter udlægges som byjord i stedet for det, den nye vej tog af smedetoften.

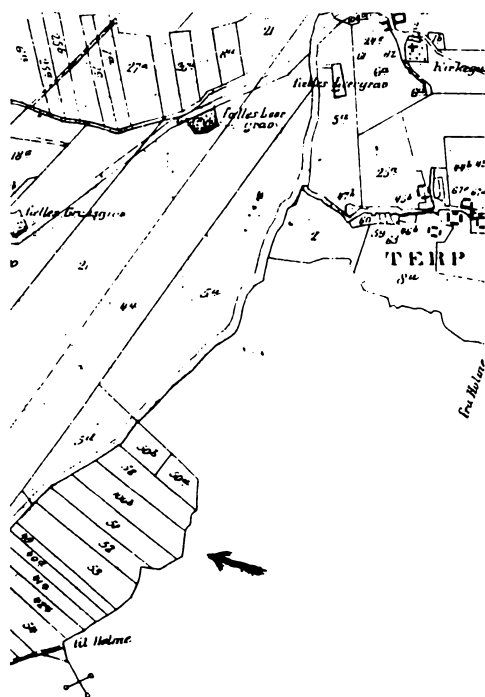

Matr. kort over det centrale Viby. Matr. nr. 100 a viser smedehusenes oprindelige plads. Alle matr. nr. 100 er fra den gamle smedetoft, grandelavets fælles byjord.

Også gård nr. 6 (på nuv. P-plads ved præstegård og torv) ses på kortet. Der tales i lavsprotokollen om en, nu rørlagt, bæk, Smedebækken, som grænse mellem smedetoften og nr. 6. Grandelavet havde rensningspligt som lodsejer på bækkens ene side.

Bysmeden havde foruden græsningsret på toften tillige brugsret til en eng »ved Ruballe bæk« et sted i Høskovvangen, og så manglér vi stadig smedelodden.

Marselisborg Birks skifteprotokol har 1730 skifte efter fornævnte Clemens Pedersen Smed i Viby, og efter skiftets oplysninger om smedens besætning og beholdning af korn og foder skulle der være tale om en ganske stor smedelod.

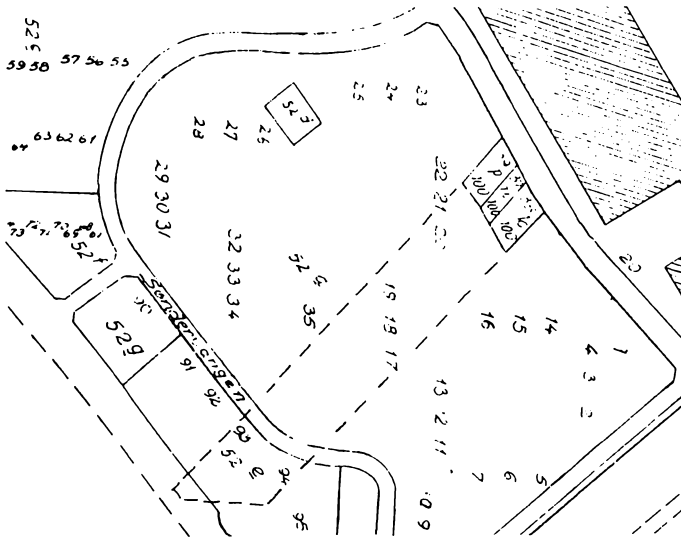
Kort over Viby sogn fra omkring 1860-80. Pilen viser smedelodden matr. nr. 100 b i Søndervangen

Der findes et såkaldt »minoreret« kort over Viby fra tiden omkring 1860-1880, og herpå ses ude mod syd i Søndervangen mellem den gamle Horsensvej (Søndervangs Alle) og Holme skel en parcel med matr. nr. 100 b. Søger man på nye kort at finde denne parcel, så viser det sig, at der kun er en lille rest tilbage, som endnu benævnes matr. nr. 100 b, nemlig de tre villa-grunde Søndervangs Alle nr. 35-37-39 over for F.D.B.s fabrikker. Resten af den oprindelige parcel matr. nr. 100 b skjuler sig i det store nye etagebyggeri »Søndervangen« nr. 17-18-19-20- delvis 21 og 93-94.

Betragter man imidlertid parcellens oprindelige figur på det minorerede kort, vil man se, at bredde og længde forholder sig til hinanden som 1:5 i øst og 1:6 i vest. Måler man så loddens virkelige bredde tværs over de tre grunde nr. 35-37-39, så får man virkelig bredde = x og kan så beregne virkelig længde øst til x gange 5 og virkelig længde vest til x gange 6, og så fremkommer den figur, der på det nye kort er indtegnet med stiplede linier. Heraf ses, at lodden matr. nr. 100 b netop går tværs over Søndervangen og lige akkurat når ud til Holme skel ved og på Chr. d. X.s vej. Arealet kan nu let måles op og bliver ca. 2½ - 3 tdr. land. Det er den gamle smedelod, hvorfra Clemens Pedersen hentede foder til sin store besætning og rug og byg og havre til brød og grød - og måske andet - til sin familie.

Men - en lille toft derhjemme, en eng ved Ruballe bæk og så de knap 3 tdr. land i smedelodden! Er det nok til en familie på 5 personer og en meget stor besætning? Det lyder absolut ikke troligt.

Skifter fra samme tid fra en halv snes

Nutidigt kort over Søndervangsallé 35-37-39 har alle matr. nr. 100 (100b), og herudfra er beregnet og med stiplede linier angivet den gamle smedelod.

Viby gårde med gennemsnitlig 30 tdr. land viser en besætningsstørrelse på gennemsnitlig: 7 heste, 8 køer, 2 stude, 3 kalve, 9 får, 11 svin og grise. Til sammenligning havde smeden i 1730: 4 heste, 3 køer, 12 får og 14 svin og grise på sin langt mindre lod. De følgende smede havde ingen heste og i det hele taget mindre besætning. Der må være en forklaring.

Vi vil igen se på skiftet fra 1730. Der er flere ting heri, som tyder på, at denne smed har været en »samler« med ret gode ekstraintægter. Måske var han ikke alene smed, men også snedker og handelsmand.

4 heste er langt mere, end han behøver til sine 4 tdr. land.

3 køer kan et så lille areal ikke føde.

12 får er over gennemsnittet selv for gårdene m. 30 tdr. land.

14 svin og grise er helt tydeligt handelsobjekt.

Der er 4 kister, hvoraf to, ant. nye, sælges til høje priser. Der er overskud af kar og

baljer og tønder + en ny skæppe. Et stort udvalg: 20 pund blå og hamp

13 pund hør og blå

20 pund garn

7 alen olmerdug

16 alen vadmel - er mere end til alm. brug.

Der er 2 vogne, den ene beslagen og med alt tilbehør sælges til en meget høj pris. En brændevinskedel med alt behør, 1 brændevinstønde og 4 små brændevins træer går også op i særdeles gode priser. Var det fremstillet med salg for øje? - eller er her tale om kundeservice/ekstraintægt? Til privat brug synes det lidt voldsomt.

Det ser ud til, at hele smedelodden er tilsået med vintersæd. Det ret store forråd af foderkorn må altså være tilkøbt udefra - formentlig i bytte med andre varer og smedearbejde.

Alt tyder på, at der i smedehusene er fremstillet andet end smedearbejde, og at der er handlet meget.

Nu var smeden død, og grandelavet antog hans ældste søn som ny smed, men det trak ud med skiftet efter Clemen Pedersen. Det blev udsat flere gange - fra januar til hen sidst i juni. En årsag var, at der skulle holdes auktion over besætning og løsøre og smedeværktøj. Den skulle først behørigt bekendtgøres, men det behøver nu ikke at kræve et halvt år.

Et komplet sæt smedeværktøj var af to udenbys smede vurderet til i alt 12 rdl. Flere smede mødte op og bød på det, men enken fulgte med op, selv om budene gik langt over vurderingen. Enken fik hammerslag ved et bud på 18 rdl. og havde dermed sikret det værdifulde og nødvendige værktøj til sin stedsøn, den nye smed.

Enken havde som værge Hans Velærværdighed Hr. Niels Heide, sognepræst i Viby og nær nabo, og han synes at have været kendt med reglerne i Chr. V. »Danske Lov«, for da boet er gjort op, og enken efter reglerne har fået tildelt halvdelen, så »fremkom enken og erklærede med hendes lavværges samtykke, at hun endnu ikke var beråd eller i de tanker at inlade sig udi ægteskab, hvorfor hun i anledning af lovens 5. bogs 1. capitel, 19. artikel, pagina 684 og 685 deres allernådigste tilhold påstod at nyde foruden sin egen hovedlod en broderlod af de beholdne midler, som og blev hende tilladt. Men i så fald, at hun efter Guds gode behag og forsyn udi ægtestanden igen skulle inlades, forventes af hende, at hun samme udlagte og til sig tagne broderlod bør og pligtigen i følge af bemeldte alligerede lovens 19. artikel til sine børn og arvinger at fra sig og til dennem levere, som hun og lavværgen lovede dermed

rigtig og lovlig at omgås, som de ville ansvare«.

Her er vi nok ved en anden og endnu vigtigere årsag til den lange udsættelse af skiftets endelige afslutning, for hvis enken (53 år) ikke »efter Guds gode behag og forsyn« kom udi nyt ægteskab, så ville hun blive i smedehuset på ophold med sine to »uopdragne« (ikke voksne) børn, og så ville det i sidste ende være grandelavet, der kom til at stå med den ekstra udgift --, så derfor trak man tiden ud i håb om, at »noget skulle vise sig«.

Tålmodigheden blev virkelig belønnet, selv om det trak ud. Midt i juni døde en gammel kone i sit andet ægteskab i en stor god gård i Kolt, og hendes godt 60 årige mand sad ene tilbage uden børn og uden kone. Den gamle kone blev begravet 22. juni, og samme dag holdtes afsluttende skiftesamling i smedeboet i Viby, og her prenter skriveren i sin protokol, at smede-enken, Anne Madsdatter, har tilbagebetalt den førnævnte broderlod, »siden hun ved Guds forsyn udi ægteskab er indledet ved Rasmus Andersen i Kolt«. Man ligefrem fornemmer lettelsen hos grandelavets medlemmer - nu slap de for at forsørge smede-enken og hendes »uopdragne« børn!

Kilder: Marselisborg Birks Tingbog 1708-13
Marselisborg Skifteprotokol 1724-50
Grandelavets protokol i Viby
Lokalhistorisk arkiv i Viby

A. Schmidt og Poul Rasmussen: Viby sogn I - II
Danske Kirker udgivet af Nationalmuseet
Bygningsinspektoraat Syd, Århus.

Fra det gamle Vinterslev

Af Børge Jensen.

Uddrag af årsopgave fra Jysk åbent Universitet

Vil man have et godt indblik i fæstebøndernes vilkår for 2-300 år siden, er det nyttigt at fordybe sig i de oplysninger, Markbogen fra 1683 giver. Denne markbog blev udarbejdet som grundlag for en matrikulering, der var klar til indførelse i 1688, og som var grundlag for jordvurderingen helt frem til 1844, da den nugældende matrikulering indførtes.

Denne markbog giver et fortrinligt indtryk af forholdene med hensyn til markinddeling, jordkvalitet og dyrkningsforhold. Da den er meget omfattende, skal her kun trækkes nogle linier op, så man får et indtryk af forholdene.

Vinterslevs jorder var inddelt i 3 vange, som man da kaldte de større områder af bymarken. Disse 3 vange hed Søndervang, Haldtoft vang og Vestervang. Hver vang var opdelt i agre. Således havde Søndervang 26 agre, Haldtoft vang 15 og Vestervangen 19 agre. Hver ager havde sit navn og var igen opdelt i et antal nummererede markstykker, hvor fæsterne så havde nogle numre. Hvert nummer er opgivet med mål i alen. Det kunne f.eks. være 12 alen bred i den ene ende og 15 i den anden ende og 324 alen i længden.

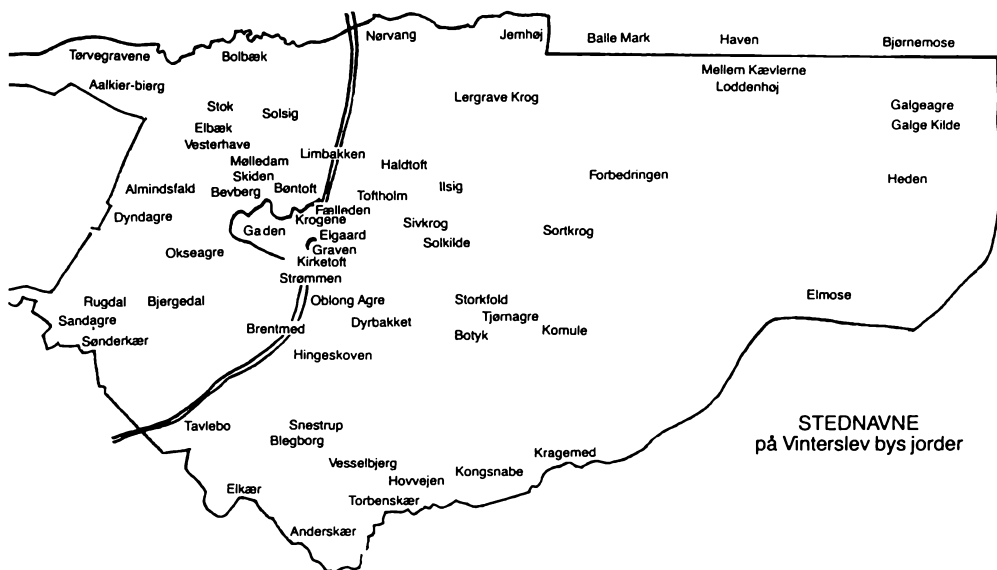
Hver agers bonitet og dyrkningsgrad an-

førtes. F.eks. lød beskrivelsen af den bedste ager »Haldtoft ager« således: God byjord af mere muld end ler. Sås 1. år med byg, 2. år med rug, 3. år igen med byg og 4., 5. og 6. år med havre, og så hviler jorden i 4 år. Den ager »Oufen for Jemhøy«, der fik den dårligste karakteristik, har sikkert ikke været ret eftertragtet. Den beskrives således: Ond boghvedejord af skarp sand og grus i heden overgroet med rødder. Den sås 1. år med boghvede, 2. og 3. år med havre og hviler i 18 år. Således er byens 3 vange med alle deres agre anført med navne, bonitet og »sædskifte« - om man kan kalde avlingen deraf således?

Man forstår, at boniteten igennem de forløbne 300 år er bedredes betydeligt. Når markerne fik lov at hvile, som det anføres, er de nok blot groet til med senegræs og andet selvsået naturgræs, for udlæg af kulturgræsser nævnes ikke.

Ved fordelingen af agrene i denne fælles landsbymark var der ikke stor forskel fra fæster til fæster. Alle er så vidt muligt behandlet ens. Her blot et enkelt eksempel:

Christen Andersen har i Søndervang i 9 agre 22 numre, i Haldtoft vang i 9 agre 23 numre og i Vestervang i 6 agre 9 numre, i alt 54 numre, og selv om han havde 4

numre i én ager, lå de ikke sammen, det kunne godt være nr. 2-13-25-39, så fæsterne marker var fordelt på utallige steder. Alle gårdfæsterne havde lodder i alle byens 3 vange. Vi har set fordelingen af Christen Andersens jord. For de øvrige gjaldt følgende: Niels Andersen havde 93 numre, Christen Nielsen 65, Peder Nielsen 50, Jens Jensen Elgaard 76, Jens Andersens enke, Else Rasmusdatter, 81, Peder Torbensen 47, Jens Sørensen Vester 73, Rasmus Jensen Bager 67 og Jens Pedersen 42.

Sædskiftet, ser vi også, er fastlagt helt op til 21 år frem i tiden. Fællesskabets lov har alle måttet underkaste sig. Man forstår godt, at bystævnet, hvor oldermændene kaldte til samling, har haft stor betydning. Her blev alle beslutninger taget om, hvornår de forskellige arbejder skulle udføres, hvornår man skulle drive kreaturerne ud på de fælles græsgange i udmarken eller heden, som den vel oftest kaldtes, selv om det

senere vist sig, at den fjernest liggende jord godt kunne være udmærket dyrbar jord. Fællesskabet betød, at man løb den risiko, at netop den dag, man ville begynde høsten, kom der bud fra godset om at møde der for at arbejde på hovmarkens godsets egne jorder. Det har ikke været let for en initiativrig fremskridtsbonde at blive banebryder. Datidens bønder har mere støttet sig til fællesskabets tryghed end til egen foretagsomhed.

Vi vil se på et fæstebrev fra Kollerup gods til Jens Pedersen på en gård i Vinterslev.

»Kiendes ieg underskrefne Erich Baggesen til Kollerup at have stæd og fæst som ieg og hermed stæder og bortfæster Een af mine Bøndergaarde udi Galthen Sogn Vinterslef bye staar udi Nye Matricul for 6 td. 2 skp. 2 fdk. hartkorn til Jens Pedersen som hand nu paabor med Ald dentz Rette tillæg af Agger, Eng, Tørfveskiør, græs-

ning og ald anden Rættighed bemeldte Jens Pedersen sin lifstiid maae hafve nyde bruge og beholde, naar hand Aarlig og udi rætte tiide svarer til alle Kongelige skatter og paabude, landgilden lovligen efter Jordebogen lefverer, holder sig Hands Kongel. Majjestets lov og forordninger efterrettelig, og sin gaard ved forsvarlig Siuun, Er Aldtiid sit herrskab og betroede hørrig og lydlig i Alle maader.

Til bekræftelse under min Haand og Zignette.

Actum Høgholm d. 19. may Anno 1719. Ligelydende festebrev haver ieg bekommet Som ieg i Alle maader lover at holde og efterkomme. Til Vitterlighed under min haand.

Datum Collerup d. 19. may 1719.

Jens J.P.S. Pedersen«.

Det var de samme vilkår for alle fæsterne, hvis ikke personlige eller andre forhold spillede ind. Og fæstemålene holdt almindeligvis til død eller svaghed forårsagede fæsteskitte. Såfremt man ikke holdt sig disse forpligtelser efterrettelige, der var anført i fæstebrevet, havde man sit fæste forbrudt, hvilket ofte skete ved dom i retten.

Selve hoveripligten er ikke omtalt i de første fæstebreve. Den må være underforstået i kongelig Lov. Senere anføres hoveriet dog i fæstebrevene. 1745 står i et fæstebrev, at fæsteren er fritaget for hoveri, indtil bygningerne er gjort i stand, men det var en gård, hvorfra den forrige fæster var rømt, så den har nok været i en miserabel stand.

Undertiden kneb det at få gårdene besat med fæstere. Herom vidner et fæstebrev fra 1746, hvor Søren Olesen, som er soldat, overtager fæstet på en gård, mod

at godset skaffer en anden soldat i hans sted, og samtidig fritages han for hovpløjning dette forår, så der har nok også været noget, der skulle rettes op. En anden nyder nogen hovfrihed 1726, indtil kornet er sået. I det hele synes det, som om der ofte er noget, der skal rettes op ved fæsteskitte.

Jo længere man kommer frem i tiden, des mere detailleret bliver fæstet og hoveriet omtalt. F.eks. står der i et fæstebrev fra 1788:

»Forretter efter tilsigelse hoveri til Kollerup efter det over samme gårds hoveri allernådigst approberede reglement, samt rejser og kørsel efter tur og omgang, ligesom vejarbejde og hvad der måtte forefalde med øde eller afbrændte gårdes bedrift og opbyggelse på godset, såvel som den sædvanlige skovning til Frijsenborg«.

(Kollerup hørte dengang under Frijsenborg). At en fæster også kunne få betingelser indført i fæstebrevet, fortæller bl.a. et fæstebrev for Christen Mogensens 1791. Her står: »Fæsteren efterkommer den med afgangne Oluf Møllers enke om gårdens afståelse oprettede kontrakt. Skulle det således ske, at han ej ægter hans formands datter, da skal han være og blive ansvarlig til den hende ved skifteslutning d. 2.3. 1790 tillagte fædrene arv«.

Men godset har sikkert også været interesseret i ordnede forhold både hvad angik forsørgelse af aftægtsfolk som af arveberettigedes beløb. Godset var en slags overformynder såvel på det retslige som på det, vi i dag forstår ved sociale forhold.

Aftægtsrettighederne kunne være indføjet i selve fæstebrevet. Ved Niels Andersens fæstetiltræden i 1761 står der:

»... At give sin gamle moder til årligt ophold 12 skp. rug, 12 skp. byg, 4 skp. havre, 1 ko og 3 får på foder og græs, et halvt fedt svin og to fede gæs årlig, samt fri og forsvarlig husværelse og fornøden ildebrændsel«. Indfæstningen, der retter sig efter gårdens stand, er her 16 rdl., så den gård har været i hæderlig stand, da denne indfæstning ligger over, hvad en forsømt gård på den tid fordrede.

Man må i øvrigt undre sig over, at hoveriet ikke er nøjere angivet. Der har åbenbart været alt for løse regler, så fæsterne i alt for høj grad har været underkastet godsejernes forgodtbefindende. Der kunne på den måde fremstå visse bondeplager, der pålagde fæsterne helt urimelige byrder. Det synes dog ikke at være tilfældet fra Kollerup gods side. Der er ikke fundet noget, der tyder herpå.

I slutningen af århundredet er der fra de lovgivende myndigheders side forståelse for, at en fastere formulering af hoveriplikten var nødvendig. Den 24. juni 1791 udsendtes en forordning, der opfordrede til oprettelse af frivillige overenskomster mellem godsejeren og fæstebønderne om hoveriets størrelse. Dette er blevet taget til efterretning for Kollerups vedkommende, idet der i fæstebrevene herefter er indført følgende ordlyd vedrørende hoveriplikten:

»Den i følge plakaterne af 24. juni og 23. december 1791, under 22. marts indgåede og af amtmanden den 25. maj 1792 stadfæstede forening«. Denne forenings ordlyd kender jeg ikke.

Der foreligger et forslag til en lignende ordning for Fauruskov, der også hørte un-

der Frijsenborg, og forholdene har vel ikke været mere forskellige, end at man kan sammenligne Vinterslev-fæsternes forhold med forholdene under Fauruskov.

Forslaget er fremsat af forvalter Saabye til forhandling med fæsterne. Om det blev vedtaget vides ikke, men væsentlig anderledes er det nok ikke blevet. Bruges det som eksempel, da er hver halvgård, som Vinterslevgårdene var, pålagt i alt årligt 46 $\frac{3}{4}$ plov- og spandage og 125 $\frac{1}{4}$ gangdage (iflg. Ladefoged). Det er omtrent 1 mand med et spand heste samt 2 $\frac{1}{2}$ mands arbejde ugentlig året rundt, men med hårdt pres i højsommeren, hvilket pladsen ikke tillader nærmere redegørelse for.

Men her har vi da endelig fået anskueliggjort tilnærmelsesvis, hvor belastende hoveriet blev fremover. Tidligere har det sikkert været mere tyngende. Forordningen 1791 er nok kommet på grund af misbrug fra visse godsejeres side.

Kollerup skifter ejer flere gange i dette århundrede, men fæstebrevene ændres ikke. Intet tyder på hverken strengere eller blidere kurs ved ejerskifterne.

I et »General-Hoveri-Reglement« for Collerup Hovedgaard, indsendt 1771 fra Frijsenborg er der ikke meget at hente, men der fortælles dog følgende om Vinterslev:

Alle Vinterslevs 10 fæstegårde er ens i hartkorn. Hver gård har 7 tdr. 3 skp. 3 fdk. 2 alb., og der svares 12 rdl. og 90 skilling i landgilde. Vedrørende udnyttelsen af marken oplyses, at alle gårdene har »sædeland i alle byens tilliggende marker, såvel de besåede og ubesåede som fællede og i hvile liggende marker. I alt anslagen til 26 tdr. rugsæd«. Ligeledes regnes der med at kunne avles 4 læs hø á 32 lispund pr.

gård på byens eng, hede, fælled og i hvile liggende arealer. Desuden har hver gård græsningsret på byens overdrev til »fulde 14 høveder«.

Der er en samlet vurdering af hele byens tilliggende, som er væsentlig bedre end den, der fremgik af markbogen fra 1683. Nu lyder vurderingen således: »Marken er mest god lerjord, der bruges til sæd i 6 år og hviler i 4 år. Ingen fædrift uden på de indtægter, som hviler«.

Der er foruden gårdfæsterne også nævnt en del husfæstere, alle uden angivelse af hartkorn, altså huse uden jord. Eneste oplysning vedrørende husfæsternes er landgildepenge. Her er skovfogeden helt fri, 3 husmænd slipper med hver 64 skilling, 1 med 1 rdl. 32 sk., 1 med 1 rdl. 64 sk., 2 med 2 rdl. 64 sk. og endelig 1, som skal af med 4 rdl.

Også skifteprotokollen fra Kollerup gods kan fortælle. Det ser ud, som om de fleste er insolvente ved boopgørelsen, idet gælden oftest overstiger den formue, som boet udviser. Dog er en evt. kontant beholdning aldrig medregnet.

Af de 11 gårdfæstere, der er opgørelse for, skylder de 9 mere, end boets formue udviser. Hos de 9 husfæstere, der er opgørelse for, er det kun de 4, hvor gælden overstiger formuen. En enkelt indsidder ejer og skylder faktisk intet, og her er udtrykket »armod« også brugt i skiftet.

Noget tyder på, at det drejede sig om at få boet vurderet lavt. Gennemgår man vurderingen af hestebestanden, så ser det mærkeligt ud, at kun én af gårdfæsterne, der foreligger skifte for, har en hestebestand, der svarer til kravene fra godsets side. Peder Post har 1779 otte heste til en værdi

af 47 rdl., men han skulle have 8 heste til en værdig af 92 rdl. Rasmus Mølgyde har i 1739 syv heste sat til godt 16 rdl., men skulle have 6 heste til i alt 60 rdl. Det gentager sig fra skifte til skifte. Kun Anders Elgaard's heste bliver ved skiftet 1761 vurderet til lige netop det krævede 72 rdl.

Hvis det er sande vurderinger, der ses i skifterne, så har der enten været tale om nogle »elendige helmisser« i Vinterslev, eller også er der en anden forklaring. Måske drejede det sig netop om lavest mulige tal, for at så meget som muligt kunne blive i gården til den næste fæster. Skifterne er godkendt af skifteforvalteren, som repræsenterede godsejeren.

Også bygningerne fortæller skifterne en hel del om. Der var foruden stuehuset almindeligvis 2 eller 3 udhuse, så den tre- eller firlængede danske bondegård var allerede dengang almindelig. Hvis man nu hæfter de nuværende gårdnavne og matrikelnumre på, så kan den nuværende beboer se, hvordan hans forgænger har boet. Ganske vist er alle gårdene fornyet siden, men måske står enkelte huse endnu.

På »Elgaard« matr. nr. la angives ved skiftet 1761 stuehuset til at være 14 fag langt og indeholde storstue, kakkeltue, køkken og et lille kammer. Udhusene består af lade på 13 fag, stald 14 fag samt tørvehus 6 fag, så det har været en firlænget gård. »Elbækgaard« matr. nr. 2a er der intet skifte på. »Tjørnagergaard« matr. nr. 3a er der 3 skifter på. 1739 angives et stuehus på 11 fag med en stor stue, en mindre, et bryggers og et ølkammer. Fæhus og stald er på 14 fag, nordre lade 7 fag og østre lade 8 fag. 1773 angives stuehuset til 10 fag med kakkeltue, anden stue, et lille kam-

mer samt køkken og bryggers. Udhusene er fæhus 12 fag, lade 14 fag. 1779 angives stuehuset til 17 fag, måske tilbygget aftægtsbolig, stueres antal uændret, laden er på 15 fag, stald og fæhus 13 fag, vognport og tørvehus 6 fag. Matr. nr. 4a er senere lagt sammen med 3a.

I den senere »Tyregaard« matr. nr. 5a er der 1757 et stuehus på 12 fag med to stuer, køkken og kammer, fæhus 14 fag og lade 17 fag. »Toftegaard« matr. nr. 6a har 1779 et stuehus på 13 fag med kakkeltue, skorstensstue og bryggers, lade 14 fag, stald og fæhus 14 fag, vognport med tørvehus 5 fag. »Elkærgaard« matr. nr. 7a er 1789 kun beskrevet med stuehusets indretning. Her var storstue, kakkeltue og køkken. For »Enghøj« matr. nr. 8a er der ingen brugelig beskrivelse, og for matr. nr. 9a er der intet skifte. »Elgaardsminde« matr. nr. 10a har 1771 et stuehus på 13 fag med to stuer og køkken, lade 12 fag, fæhus og stald 10 fag.

De fleste husmænd kun 6 fag hus med én stue og plads til får i den ene ende af huset, dog med skillerum imellem, så der er begrænset råderum. Dog havde skovfogeden 12 fag, der også skulle give plads til får.

Alt var bindingsværk med lerklinede vægge og stråtag. Ganske vist var skolerne - i hvert fald rytterskolerne, der netop var fra dette århundrede - bygget af bedre materiale, teglbrændte mursten og tagsten, men en sådan luksus kunne en fæstebonde ikke tillade sig. Han var jo heller ikke ejer af stedet, så hvorfor investere mere end nødvendigt og passende for ens egen tid.

Skifternes udførlige registrering af møbler, husgeråd, redskaber m.v. fortæller

meget om forholdene i de enkelte hjem. Her kun enkelte eksempler på, hvad der synes at høre til det faste bohøve:

Fra en gård med møblering over det almindelige nævnes 1757 bl.a.: 1 askebord med skuffe, 1 fyrrehængeskab, 1 jernbilæggerovn, 3 bøgestole, 5 andre stole, 2 bøgebænke, 1 fyrreskab med lås og nøgle, 1 stor egekiste, 1 fyrreskab med inskription, 1 mindre fyrreskab med inskription, 12 bøgetallerkener, 1 kobberkedel og 1 mes-singkedel.

Hos en husmand er i 1773 anført: 1 fyrebord med skab under, 1 stol, 1 jernkakkkelovn, 1 egekiste m. lås og nøgle, 1 fyrreskab m. lås og nøgle og 1 fyrrehængeskab.

Hos den forarmede indsidder er 1792 nævnt følgende: 1 lille fyrebord, 1 stol, 1 fyrekiste m. lås og nøgle, 1 egekiste m. lås og nøgle samt 1 salmebog. Der er intet i kisterne, men kister synes at være grundstammen i et hjems møblement. De gamle kister og skabe fra dette århundrede er i dag meget efterspurgt.

Med hensyn til beklædning er der store udsving både i mængde, kvalitet og finhed. Som en husmandskones gangklæder nævnes i 1773 følgende: 1 vadmelskjole, 4 skørter mest i vadmél, 4 trøjer, strikkede og serges, 3 forklæder, 4 blågarns særker, 1 serges liv. Desuden nogle hovedklæder, gamle huer og 2 par halværmer.

En ung gårdmandskone, der døde året efter brylluppet, har åbenbart været velforsynet. Her nævnes: 1 klædeskjole, 12 trøjer af serges, vadmél og uld i farverne grønt, brunt og blå, 1 vadmél liv, 10 skørter mest i vadmél og i samme farver som trøjerne, men også 1 i shantung med sølvha-

ger, 10 forklæder, heraf 1 af shantung og 3 af kramlærred, 12 halsklæder, heraf et med kniplinger, 6 par halværmer, heraf 1 par af silke, 13 kramlærreds lin, heraf 4 med kniplinger, 5 særker dels af hør, dels af blå, 6 huer, bl.a. en af fløjls med guldtræsser, 3 kyser og en pandesmæk, 7 par vanter og 2 par handsker, 3 par strømper, 5 hovedbånd, 1 par sko med messingspænder og 1 salmebog. Salmebogen er åbenbart personlig ejendom og ikke noget, der hørte til selve hjemmet.

En beklædningsgenstand nævnes slet ikke. Det er damebenklæder, men det skyldes, at de først kom i brug sidst i 1800 tallet, så det er altså ikke en forglemmelse.

Af en gårdmands gangklæder 1773 kan nævnes: 1 blå vadmelstkiol, 1 ditto vest m. metalknapper, 1 skindtrøje, 2 par gule skindbukser, 2 par lange lærreds bukser, 3 gamle vadmelstrøjer, 1 blå brystdug, 3 hørgarns og 3 blågarns skjorter, 2 hørlærreds halsklæder og 2 kramlærreds dito, 1 hat, 2 par blå strømper, 2 blå huer, 1 par gamle støvler, 1 par sko med spænder.

Kirkebogen fortæller om de afgørende begivenheder i de enkelte personers tilværelse, om fødsel, konfirmation, trolovelse, vielse og død. Men også fæsteprotokollen kan give oplysninger af mere personlig karakter.

Muligheden for at vælge partner på det ægteskabelige område var i mange tilfælde lig nul. Et fæstebrev fra 1719 fortæller, at Peder Poder lader en udvalgt svigersøn overtage halvdelen af gården i fæste, imod at han forpligter sig til at ægte Peders datter. Der står ordret i fæstebrevet: »Fra dato at regne, om 7 eller 9 år, når, om Gud spa-

rer hende livet, hun bliver mandvoksen, lover han hende at ægte«. Hvilket også sker. Men ellers var det en almindelig regel, at hvis den ene part døde, sørgede den anden for snarest at finde en ny mage. Var der ikke voksne børn i hjemmet, stiledes efter en ny mand eller kone omgående, så i løbet af nogle måneder var et nyt ægteskab etableret. Ved et skifte i Vinterslev, der gerne skete 30. dagen efter dødsfaldet, ses det, at konen allerede har sin udkårne med som sin lavværge. Ofte var der stor aldersforskel, en 60 årig kunne sagtens gifte sig med en på 30. Var der endelig et normalt aldersforhold mellem et ungt par, var det højst sandsynligt, at forældrene havde haft et ord med i spillet. Standsbevidsthed var fremherskende, og meget ofte var begge fra samme sogn eller nabosognet.

Udskiftningen af landsbyfællesskabet er meget omtalt i landbrugshistorien, og det blev også virkelig skelsættende i bøndernes liv og virke. Jorden blev nu fordelt mellem de enkelte fæstere og selvejere, der hidtil i fællesskab havde haft brugsret til byens jord - fordelt på den måde, at hvor en gård før havde haft sine lange smalle numre i byens agre i et antal, som beløb sig til flere snese, der fik hver enkelt gård nu sin helt egen mark samlet, så der nu blot var 3-4 lodder at drive - hjemmemark, udmark og evt. en eng. Det gav mulighed for en langt mere selvstændig og rationel drift, men det kaldte også på bondens selvstændighed og initiativ.

I en del landsbyer blev det nødvendigt at flytte nogle af gårdene ud fra landsbyen for at opnå en bedre jordfordeling. Hele udskiftningsforretningen foretoges af en land-

væsenskommissær og krævede et meget stort forarbejde med opmåling og vurdering af jorden - som til en matrikulering, så der kunne ikke udskiftes overalt på en gang.

For Vinterslev foreligger selve udskiftningsberetningen desværre ikke. Det eneste, der er at holde sig til, er det uskiftningskort, der blev udarbejdet i forbindelse med udskiftningen, og det eksisterer stadig. Det fortæller, at udskiftningen skete allerede i 1782. En del sogne på egnen fik først udskiftning mere end 20 år senere.

Efter kortet at dømme er ingen af gårdene flyttet ud straks. Det er først sket senere. Alle gårde fik pæne rektangulære marker i et meget begrænset antal til hver gård. De fik hver en lod i den gode jord omkring byen samt en lod hver længst fra byen mod øst ude mod Hadsbjerg skel. Ligeledes fik de hver en eng og en skovlod mod syd ned til Lilleåen, hvor senere Hadssten stationsby voksede op. Ingen synes at

være forfordelt. Byfællesskabet blev bevaret, medens markfællesskabet ophørte. Nu kunne enhver dyrke sin mark, som han ønskede og når han ønskede. Havde udskiftningen ventet til efter århundredskiftet, var der sandsynligvis fra landinspektørens side foreslået udflytning af 2-3 gårde til de østlige marker, hvor der jo også senere blev en hel del bebyggelser, men denne jordfordeling var ikke nær så brugt, da Vinterslev blev udskiftet.

Udskiftningen var en revolution i bøndernes tilværelse, og den fik den allerstørste betydning for landbrugets udvikling, men udelt begejstring vakte det dog ikke overalt i begyndelsen. De mest forsigtige havde hellere set fællesskabet på det driftsmæssige fortsætte, da der nu krævedes en hel del mere selvstændighed end hidtil. De mest initiativrige har nu nok hurtigt overbevist skeptikerne om, at dette var fremtidens og fremskridtets vej.

Erindringer fra Silkeborg

af Thomas Johansen

De følgende lokalhistoriske erindringer fra Silkeborg i sidste halvdel af 1800-tallet skyldes bankkasserer Thomas Johansen, der var født i 1851 og boede i ejendommen Torvet 7, som hans far, Johan Thomassen havde ladet opføre i 1859, og hvori denne drev en ekviperingshandel. Forretningen blev først drevet i fællesskab af far og søn, men fra 1885 alene af sønnen, indtil han i 1908 tiltrådte en stilling som kasserer i Silkeborg Handels- og Landbrugsbank, hvor han virkede til 1928.

I januar 1930 døde Thomas Johansen, og i en nekrolog hedder det bl.a.: »Ths. Johansen hørte til de Mennesker, som ikke efterlader sig nogen Uven - ikke fordi han ikke havde sine egne Meninger, men paa Grund af sit venlige, vennsæle Væsen og sin Hjælpsomhed ved alle Lejligheder. Hans mange trofaste Venner vil med Vemod modtage Budskabet om, at de ikke oftere skal se hans lille tætte Skikkelse og venlige Smil«.

Det var formentlig hensigten, at erindringerne, der er nedskrevet i 1920-erne, skulle have været langt mere udførlige end det blev tilfældet. Der var tanker om oftefentliggørelse, men det blev dengang opgivet på grund af det ringe omfang. Men

i slutningen af 1930-erne fik skriftmaleren Johannes Flor (1890-1972), der var ansat i malerfirmaet Robert Rasmussen i Amaliegade i København, den ide at kalligrafere manuskriptet. Han var nevø til Th. Johansens hustru, og havde som dreng været på ferie i Torvet 7; senere blev han gift med hans datter og havde således nær tilknytning til familien.

Bankkasserer Thomas Johansen, 1851-1930

Jeg erindrer den tid, da der var stort besøg hos Michael Drewsen, og han lod oprette et musikkorps til gæsternes og pub-

SILKEBORG

Erindringer

af
Thomas Johansen

Kopi af kaligraferet manuskript.

likums fornøjelse. Blandt gæsterne har jeg set Kong Frederik den Syvende, H.C. Andersen og flere berømtheder. Musikkorpset blev fra først af ledet af hr. Chantelauze, senere, til dets ophævelse, af I.C. Mogenssen. Det var en fest, når musikkorpset i uniformer drog gennem gaden til Naaege.

I tidligere tid gik vejen til Smedebakken og videre til Århus tæt forbi papirfabrikken, hvor man gennem vinduerne kunne se de smukke maskiner fabrikere papiret. Jeg har ofte set Drewsen med sin grå hat på hovedet stå på den lange bro og se ud over virksomheden.

Der hvor nu Hjejlebådene trækkes på land, lå en gammel smedie, som undertiden blev brugt til arrest, men fangerne forlod den gennem taget uden forlov. Der boede i Sejs en mand, som hed Ole, men også kaldtes for mestertyven. Han var flere gange arresteret, men brød tit ud, og en nat, da han ville forsvinde, sagde han til arrestforvarer Poulsen: »Go'nat Poulsen, nu goer a!«

For ca. 70 år siden var der en møller på Silkeborg mølle, hvor det nuværende elek-

tricitetsværk er beliggende. Han hed Knud Jensen og var et geni. Han opfandt en maskine til at bilde møllesten med. Det var betydelig lettere end at bilde med håndkraft. Han kunne presse tørvejord sammen, så det blev lige så stærkt og hårdt som stenkul og kunne lade sig polere. Hvis jeg ikke husker fejl, lavede han engang en pipe af dette materiale og forærede den til Frederik den Syvende.

Nogen tid efter at dampbåden »Hjejlen« var kommen hertil, lavede han et lille bassin neden for Kildebakken. Midt i dette voksede et elletræ, hvori han indlagde et rør, og ved hjælp af vand, som presseses derigennem, kom en turbine i gang. Den ydede kraft nok til, at et miniaturskib akkurat som »Hjejlen« kunne sejle rundt i bassinet. Han forpagtede senere den nuværende dampmølle. Man har et litografi forestillende en københavnsk familie. Dette kunne lige så godt være ham og hans familie.

Dengang var der en stor trafik med brænde til Randers. Prammene eller knagerne hentede brændet i de store skove, og det blev derefter fra åen kørt til den daværende kanal, hvor det så blev omladet forinden afrejsen ned ad Gudenå til Randers. Herfra til Randers gik det glat nok, da strømmen var med, men tilbage rejsen måtte foretages med heste, der ved lange tove stod i forbindelse med prammen. Ned ad brugtes også undertiden store sejl, når vinden var med. Denne vej blev ligeledes en stor del af fabrikkens produkter besørget, ligesom også klude og andre fornødenheder for fabrikkens, indtil jernbanen kom.

Betjeningen på en sådan pram var gerne 2 eller 3 mand. Når pramfolkene efter endt

rejse kom her til byen, var deres tilholdssted hotel Silkeborgs kælder, der benævntes »Spølstalden«.

Der, hvor nu kirken ligger, var en stor plads med mange træstubbe. Der, hvor den nu længe er bygget, var en stor grusgrav. Mellem Christian den Ottendes vej og Fredensgade var en større samling fyrre- og birketræer, som byens borgerinder brugte til tørreplads for deres vask. På den nordlige side var en gangsti ned til kapellet, der var i den østlige ende af Hovedgårdsbygningen. Der blev holdt gudstjeneste og konfirmationsforberedelse, indtil kirken blev bygget. Af præster mindes jeg pastor Panduro, der har konfirmeret mig.

Der, hvor nu Fredensgade er, var der to reberbaner. Nærmest torvet Holsts og længere ude Nissens. Holst havde en lille ejendom med facade ud til torvet.

Mange erindringer haves fra krigen i 1864. Her var flere gange indkvartering, først af danske soldater selve den dag, da tyskerne besatte byen, vistnok den 24. april. Stafetter, der var udsendte, meldte, at der var 5000 mand undervejs hertil fra Skanderborg. Samme middag var her i byen en del dansk militær, men de måtte hurtigst fortrække ad Viborg til. Dog var de danske ikke længere borte, end at tyskerne kunne se de danske dragoner på Balle bakke. Viborgbroen var brudt af, så den måtte først gøres i stand. Der blev straks rekvireret håndværkere til dette arbejde. Her var dengang en tømremester Balke, som kunne tale tysk. Dog var han ikke meget for at tage fat, og da han blev tvungen dertil, måtte der først skaffes materialer, så det tog lang tid, inden broen var passabel. Byens borgere måtte sørge for kvarter til ty-

skerne, men mere flinke, elskværdige og høflige fjender har vist ikke været. De betalte altid, når de købte noget. De, vi havde i indkvartering, var meget dannede mennesker, men de hørte også til den såkaldte »Elisabeth Garde«, der garnisonerede i Berlin. Her var forskellige hold tyskere indkvarterede i løbet af sommeren. Vi drenge havde i skolen fået anskaffet nogle trægeværer med bajonet, hvormed der øvedes geværgreb og bajonETFægtning, og det morede navnlig de tyske underofficerer at se på øvelserne og navnlig herhjemme i kvarteret tage en kontra med os drenge.

Senere på sommeren fik vi en indkvartering af en bataillon af de såkaldte »Bømmiske Jægere« i grå uniform og med sorte hanefjer i hattene. Der var en del af dem indkvarterede i papirfabrikken, hvor der opstod en større brand, såvidt jeg husker den 24. oktober. Soldaterne var meget ihærdige med at få ilden slukket. Denne bataillon havde et stort og meget udmærket musikkorps, der i den månedstid, de var her, flere gange om ugen musicerede på torvet. Mine forældre havde 10 mand i indkvartering, og de opførte sig upåklageligt. Når de fik deres naturforplejning, kom de altid med den her hjem, da de hellere ville have den færdigt tillavede mad. De fik udleveret en dejlig hvid vin, men den ville de hellere have ombyttet med dansk brændevin, helst med noget peber i, det var noget, der kradsede. Det var den sidste indkvartering før freden.

Min første lærer i skolen hed Børge Møller. Han havde drengene om formiddagen og pigerne om eftermiddagen til undervisning. Senere, da den nuværende borgersko-

le blev bygget, fik vi en lærer Georg Larsen. Børge Møller var en hjertelig, forstående og retfærdig lærer. Da Larsen kom, blev der mere liv over skolen, da han meget yndede gymnastik og sport. Han var tillige organist. Senere blev han organist og lærer i Hammel. Foruden borgerskolen var der en såkaldt finere skole, som bestyredes af cand. Blume, og en anden skole mest for håndværkerlærlinge og andre, der bestyredes af lærer Selmer. Denne skole blev vistnok spiren til den tekniske skole. Larsen fik til os drenge i borgerskolen anskaffet de føromtalte trægeværer med bajonet og nogle blikringe, der raslede, når vi gjorde geværgrebene. Han fik også oprettet et musikkorps blandt os. Jeg kan huske en pinsedag, da han marcherede med os ned over den lange bro. Det var i krigens tid, og byen var belagt med tyske soldater. Disse morede sig stærkt over optøget. Men fanen måtte vi lade blive hjemme. Alt var ellers roligt i byen, og snart efter kom freden, og krigen var forbi.

Byens posthus var i tresserne i den vestlige ende af Hovedgården. Den første postmester var Bindsbøl, derefter Foss. Disse var tillige godsforvaltere. Jeg husker, at afdøde boghandler M. Digmann var fuldmægtig, senere C. Nielsen, der foruden boghandler blev telegrafbestyrer.

Før 1870 henlå al jord syd for banegården som markjord. På østre side af Horsensvej var præstelodden og birkedommerloddet, der hørte til de respektive embeder. Al jorden hen til brændepladsen var ligeledes markjord. Vest for Horsensvejen var der enkelte huse. Men da banen kom, blev der bygget mere. Det var fra først af meningen, at banen skulle ende på åens øst-

lige side og banegården være ude ved Langdalsåsen, men denne tanke blev forkastet af daværende minister Estrup, der fik banen ført over åen for eventuel fortsættelse videre vestpå. Formodentlig blev derfor gården til nuværende banegård kaldet Estrupsgade.

I 1868 blev af byens borgere, blandt andre skomagemester Chr. Jørgensen, Solberg, Bræstrup, snedker Andersen, sadelmager Waser m.fl., oprettet en god sangforening, der blev til megen fornøjelse for folk. Sangforeningens leder var organist Larsen. Byens damer skænkede foreningen en nydelig silkefane, som vistnok endnu opbevares. Efter en del års forløb sygnede foreningen hen. Senere blev der blandt håndværkerforeningens medlemmer oprettet en anden sangforening med musikdirektør I.C. Mogensen som leder. Den sygnede også hen, men Mogensens meget omtalte musikkorps bestod til noget op i 1900'erne.

Silkeborg skyttelaug havde i førstningen sin skydebane ved Naaege. Da var der liv og lystighed på fugleskydningsdagen. Fuglen var anbragt højt til vejs, og det var morsomt at se, når en gevinst ramlede ned. Festmiddagen holdtes i et stort telt på pladsen. Dagen betragtedes som fridag for alle medlemmerne. Blandt skyttelaugets ledere mindes jeg overretssagfører Husted og jægermester Klüwer, bagermester L. Jørgensen og kancelliråd O. Lund m.fl. Medlemmerne blev i skoven hele dagen, og efter skydningens ophør og gevinsternes uddeling, når fuglekongen var proklameret, spadserede alle med godt humør og med musikken i spidsen hjem til byen. Engang var en af omegnens proprietærer bleven

fuglekonge, og han red i spidsen for optoget på en hvid hest. Da var fugleskydningsdagen en borgerfest. Byen var jo ikke så stor, og alle kendte hinanden.

Foreningernes antal var ikke stort. Der var for den fineste del af byens borgere »Rekreationen«, endvidere Håndværkerforeningen og Borgernes Sangforening. Tidligere havde der været en såkaldt Nybyggerforening populært kaldet »Det blå Øje«.

Vistnok i 1845 var der oprettet et toldbodpakhus nede i Søgade. Den første toldassistent hed Schrøder. Det første sygehus lå også i Søgade lige over for toldboden og bestyredes af økonomen Kokborg, der tidligere var vægter, og hans hustru.

Af byens ældre håndværkere mindes jeg snedker Lundsgaard, tømrer Bang, murer Schmidt, H. Chr. Nielsen, urmager Larsen, guldsmed Lind, blikkenslager Gjerløv, bødker Petersen, garver Kendzior, rebslagene Holst og Nissen, maler Larsen og Nielsen, vognsmedene Lars Rasmussen og Rasmus Petersen, skræder Will, glarmester Stub og Forsterling, farvermester Aabo og Langhoff, gartnerne Richter og Villesen, jernstøber Zeltner, pastorerne J.C. Hostrup og Panduro, manufakturhandlerne A.K. Rasmussen, Rix, Canaris, Klein og Frode Arntsen, kolonialhandlerne Hvid, R.L. Hölzermann, M. Due, C. Knap, Sabroe og Jones, marskandiserne I. Petersen og Th. Rasmussen, der blandt andet ved auktioner solgte en mængde amerikansk flæsk.

Gasværket blev opført 1857, hvor det endnu ligger ved siden af Knud Jørgensens brænderi. Et andet brænderi var, hvor det nuværende Silkeborg bryghus ligger i Sø-

gade. Ude hvor den nye kirkegård nu er, var et kalkværk tilhørende A.K. Rasmussen. Det blev nedlagt og et andet tilhørende Jens Andersen opført, hvor det nuværende kommunale slagtehus ligger. Der ligger over for den nuværende biblioteksbygning et gammelt hus, der tilhørte vognmand Jens Viborg og senere tilhørte vægter og murer Mads Qvottrup.

Dampbåden »Hjejlen« kom hertil sidst i tresserne. Dens første styrmand hed Qvit-zau, der førte den hertil fra København. Det formenes, at »Hjejlen« er den første dampbåd, der er udgået fra Burmeister & Wains fabrik. Silkeborg og omegn besøgte allerede dengang af mange turister, og senere blev der anskaffet flere mindre dampbåde. Samtidig med »Hjejlen« var oprettet en sejlads med hjulbåde, der blev drevne med håndkraft, og navnlig barber Petersen besøgte en stor del af denne trafik med sine både, da disse kunne sejle på mere lavt vand og navnlig til Avnsøerne gennem Klüwers kanal.

På Himmelbjerget blev bygget en lille pavillon, hvori holdtes restauration, senere byggedes det nuværende hotel. Der fandtes på ruten til Himmelbjerget flere anløbssteder og restaurationer. Svejlbæk Færge, Ludvigsløst, (Jens Tind og senere Chr. Rasmussen). Derefter blev der restauration ved Gl. Hattenæs, Ny Hattenæs og Savværket. Da gennemskæringen ved Svejlbæk for sejladsens skyld skete, blev der færgefart med både ved Svejlbæk over åen, privilegium for ejeren af Svejlbæk færgegård.

Fattiggården lå, hvor Metodistkirken og forlængelsen af Tværgade nu er, men blev først i 1900-erne flyttet op på Frydensbjerg. Der blev et større landbrug dertil. Af be-

styrerne husker jeg Froberg og Larsen. Restauratør Chr. Jacobsen fik anlagt en mindre restauration med keglebane på Kildebakken, der i nogle år blev flittigt besøgt af byens borgere. Da senere pavillonen i Lunden blev opført, overtog han restaurationen der.

To tyskere, Stein og Brauer, forsøgte at drive et bajersk ølbryggeri, men det slog ikke rigtig an og ophævedes, da den ene af dem døde. Senere havde I.P. Andersen et bryggeri her.

19039

Spejlmonogram og årstal.

Jeg erindrer den Tid, da der var stort Besøg hos Michael Drewsen og han lod oprette et Musikkorps til Gæsternes og Publikums Fornøjelse. Blandt Gæsterne har jeg set Kong Frederik den Syvende, H. C. Andersens og flere Berømtbeder. Musikkorpsset blev fra først

af ledet af Hr Chantelaube, senere, til dets Ophævelse, af J. C. Mogensens. Det var en Fest naar Musikkorpsset i Uniformer drog gennem Gaden til Naage. I tidligere Tid gik Vejen til Smedebakken og videre til Aarhus tæt forbi Papirfabrikken hvor

man gennem Vinduerne kunde se de smukke Maskiner fabrikere Papiret. Jeg har ofte set Drewsen med sin graa Hat paa Hovedet staa paa den lange Bro og se ud over Virksomheden.

Der hvor nu Hjejlebaadene trækkes paa Land laa en gammel Smedie som

Skriptprøver udført af Johannes Flor, 1890-1972.

Lisbjerg mejeri

Opgave i lokalhistorie, Jysk åbent Universitet
af P. Holm Jensen

I Lisbjerg mejeriprotokol står der: Bestyrelsen har besluttet, at der i anledning af mejeriets 75-års jubilæum i juni 1962 skal udgives et jubilæumsskrift. Dette jubilæumsskrift er aldrig blevet skrevet, for da jubilæet oprandt, var Lisbjerg mejeri i forhandlinger med mejeriet Vesterbro i Århus om en fusion. Denne fusion skete i 1963. Lisbjerg mejeris virke strakte sig fra 8. juni 1887 til 30. september 1963. Denne opgave, der bliver færdig til det år, da mejeriet ville være fyldt 100 år, bliver ikke at skrive et 25 år forsinket traditionelt jubilæumsskrift med personforherligelse, men en historisk analyse af væsentlige perioder af mejeriets/sognets historie, der senere kan indgå i en sognehistorie om Lisbjerg sogn.

Protokollerne er bevaret og afleveret til den lokalhistoriske samling og må betynges som den vigtigste kilde, vi har. De bærer præg af skiftende sekretærers skrift, men også af sekretærernes formuleringsevne og evne til at få det væsentlige med. Gennemlæst nu må man desværre konstatere store mangler og udeladelser, mange detaljer er der og selvfølgelig kronologien. For eksempel er konditionerne til en ny mælkevogn udpenslet på en hel side af fo-

liostørrelse, inden der indhentes tilbud hos karetmageren, hvorimod et generalforsamlingsreferat kun fylder en kvart side og er helt uden økonomi.

Et andet eksempel kan nævnes: Der er gjort meget ud af indmeldelser af nye leverandører, men der står intet om udmeldelser. Men når protokollerne trods mangler er den vigtigste kilde, er det på grund af kronologien og den mulighed for styring af oplysninger, der kan hentes i den righoldige litteratur om mejeribrug og landbrug i almindelighed.

For at forstå, hvad der skete i Lisbjerg, er det nødvendigt at se på landbrugserhvervets udvikling gennem 1800-årene, og derfor må et naturligt udgangspunkt være stavnsbåndets ophævelse i 1788 og de efterfølgende frikøb af landbrugene, der skete her på egnen i perioden 1807-1809. På dette tidspunkt var selvforsyningsgraden stor, men naturligvis var det afsætningen på markederne ude i verden, der pressede udviklingen i den animalske retning.

Ifølge statistikken steg antallet af heste og får ikke, men stigningen kom i 1860-erne på kvæg og senere efter mejerierne på svin. Da Lisbjerg kun har 8 km.

til centrum af Århus, må analysen også se på, hvad der skete der.

Hvis alt skal med, bliver det en oprensning af små passager fra protokollen, der var væsentlige i tiden, men ikke er det i dag. Opgaven er derfor at beskrive et handlingsforløb, der foruden at fortælle historie også giver det tilbageblik, der skal til for at forstå udviklingen og den tid, vi lever i i dag.

De interessante spørgsmål må være:

1. De første år:

Hvorfor blev det et andelsmejeri?

Hvad var egentlig et fællesmejeri?

Hvorfor blev der afholdt flere generalforsamlinger om året?

Hvad var en kontrolkomité?

2. Den århusianske mælkekrig i 30-erne:

Hvorfor ville mejeriet sælge på stenbroen?

Hvorfor kunne mejerierne ikke samarbejde?

Hvorfor blandede byrådet sig?

De storårhusianske mejerier:

Var dyrlægekontrollen et monopolværn?

3. Samarbejde og fusioner mellem mejerier:

Leverandørvilkår.

De små og de store leverandører.

Er 4/5 reglen demokratisk?

Havde den rygende mejeriskorsten betydning?

Disse tre hovedpunkter anser jeg for de mest interessante af mejeriets historie, både når der tænkes på sognets lokalhistorie og den mere almene og dansk mejeribrug.

Personligt vil jeg gerne opstille et par teser her i indledningen:

1. afsnit: Andelsbevægelsens grundlag blev skabt samtidig med, at forfatningskampen var på sit højeste, så andelsdemokratiet har nok mere sin rod heri end i højskolebevægelsen. - Jeg stiller i hvert fald spørgsmålet.

2. afsnit om mælkekrigen i 30-erne er spørgsmålet om markedsandele - kamp - magt og ikke mindst større indtjening. Hvad med solidariteten med landmejerierne, der blev holdt ude?

3. afsnit er kampen mellem store og små enheder, og hvad skete der med idealismen? Måske passer andelstanken bedst til små enheder. Hvis nogle kommer til at tænke på mejeriselskabet »Danmark« i dag, er det ganske utilsigtet.

Dansk landbrug i 1800-tallet

»Kongen bød« står der på mindestenen, der blev rejst til minde om den store skelsættende begivenhed for den danske almue, det var da stavnsbåndet blev ophævet i 1788. Bonden var nu en fri mand, der efterhånden købte sin fæsteejendom til selveje. Det skete her på egnen i tidsrummet 1807-1809. Betydningen heraf overskygger andre historiske hændelser for landet, når tiden ses med bondens øjne. eller sagt på en anden måde:

1807: Flåden blev tabt - men bonden blev fri.

1813: Statsbankerotten - men bonden var selvforsynende.

1814: Skole- og kirkelove - gav også bonden et løft.

1815: Wienerkongressen - gav et nyt Europakort efter Napoleon.

Som det ses af ovenstående var landbrugets udvikling stort set uafhængig af det, man normalt læser om i Danmarkshistorien. Den er alligevel afhængig af, hvad der sker i den store verden, især tænkes her på produktions- og afsætningsvilkår.

Selv for bonden, der havde en stor selvforsyningsgrad, var det de sidste % af produktionen, der skulle afsættes på et frit prissvingende marked, der pressede udviklingen i bestemte retninger. Det var også den gang de sidst tjente penge, der gav tilværelsen krydderi, også i overført betydning.

Verdens afstande blev »kortere« ved opfindelser som dampskibe og jernbaner, og én af følgerne blev, at stadig større mængder af korn fra de russiske stepper og den amerikanske prærie nåede frem til industrilandene i Europa til billige priser. Danske landmænd måtte omlægge den traditionelle korneksport i første halvdel af århundredet til opfodring af korn på gårdene. Denne udvikling blev forstærket af stigende priser på smør og flæsk.

Dansk landbrug blev således tvunget til at opprioritere husdyrholdet, og det gjaldt især kvægholdet og senere svineholdet. Markarbejdet krævede naturligt nok ikke flere heste, derfor steg antallet af disse ikke. Fåreholdet var allerede stort, så det steg heller ikke.

Denne omlægning af produktionen kan ses af eksporttallene:

1870 var der balance mellem korn og dyriske produkter, men allerede i 1880 var korneksporten reduceret til en fjerdedel af den samlede landbrugseksport.

I 1864 var tabet af Sønderjylland et stort

tab for landet, Danmarks tid som »storfugt« var forbi. Det blev også starten på en opgangsperiode med stigende indtægter for landbruget. Hedeselskabet oprettedes i 1866 under sloganet: »Hvad udad tabes, skal indad vindes«. (Dalgas).

I 1860-erne skete et spring fremad vedrørende kvalitetsforbedringer af vore husdyrprodukter. Initiativrige jyske købmænd afholdt den første smørudstilling i Århus 1868, hvilket understreger den fremgang, der var sket, siden det før treårskrigen var almindeligt, at tyske Kielerkøbmænd opkøbte det jyske herregårdssmør og reeksporterede det til England som Kieler-smør. Bønder-smørret, der var af betydelig ringere kvalitet, afsattes på det nære hjemmemarked eller Norge. Den førende købmand var Hans Broge, Århus, hvis store grossistvirksomhed opkøbte smør af landmændene og solgte dem foderstoffer til forbedring af vintersmørret både af mængde og kvalitet.

Mange mindre gårde ikke mindst på Århusegnen nåede ved samarbejde med grosserer Broge op på højde med herregårdene. Foreningen af jyske Landboforeninger (1) overtog ledelsen af udstillingerne i 1874 for at få dem sat i system, og selvom foreningen ikke overtog det økonomiske ansvar, så søgte foreningen udstillingerne tilrettelagt i en sådan form, at man kunne overse den økonomiske side af dem. Købmændene gav præmierne. Smørudstillingerne fortsatte på det grundlag til 1894, hvor mejeristforeningen kom med, og fra 1897 var det de samvirkende jyske mejeriforeninger, der stod for udstillingerne. Den udstillingsrække sluttede i 1965.

I forbindelse med smørudstillingerne kan det oplyses, at gårdejer Jens Pedersen,

matrikel nr. 16, Lisbjerg, 22. 1. 1875 får 2. præmie for vintersmør, som datteren Karen har tilberedt (2).

Et initiativ (3) var at forbedre køerne både eksterior- og ydelsesmæssigt. Der skete i den forbindelse et interessant forsøg her på Århuseggen med avlsforeningen »Taurus«: 20 af egnens landmænd mødtes 20. maj 1874 for at danne et aktieselskab til indkøb og udstationering af tyre til forbedring af jysk sortbroget kvæg. Selskabet dannedes 20. juni samme år, og der blev tegnet 200 aktier a 20 kr. For beløbets købtes 11 tyre, der efter lodtrækning fordeltes til bestemte pladser. Tyrene fik navn efter de byer, hvor de opstaldedes. Det skete i følgende byer: Gjeding, Fårup, Kasted, Søften, LISBJERG, Hjortshøj, Vejlbj, True, Kolt, Viby og Beder. Der opstod vanskeligheder med en sådan virksomhed, fire tyre måtte udsættes, og efter bestyrelsens forslag blev foreningen nedlagt 15. august 1878. En måned senere, 15. september, solgtes 6 tyre og de sølvtøjspræmier, som var tilkendt ved dyrskuet i Århus 1874.

Af den sum, der indkom ved auktionen - 1644,09 kr. - stiftedes et legat, og af dets renter uddeles en præmie til bedste sortbrogede tyr på det jyske ungske. Præmien hedder »TAURUS LEGATS ÆRESPRÆMIE«. Denne fine æresbevisning uddeles stadig. Et andet initiativ var at forbedre fodringen, og her kom roerne ind i billedet. Det kongelige danske Landhusholdningsselskab sendte unge landmænd til Skotland for at lære dyrkning af roer.

Om en sådan udlært landmand har været i Lisbjerg må stå hen i det uvisse, men at roedyrkingen startede i Lisbjerg i

70-erne, har vi bevis på i Peder Jensens erindringer, som han nedskrev i 1944 (4). Om roedyrkingen står der:

»Min fader begyndte at dyrke roer sidst i 70-erne. Det foregik på den måde, at jorden blev kammet op, så gik der en mand med et riveskift eller lignende og lavede riller i toppen af kammen, derefter en mand med en flaske med en prop, hvorigennem der var stukket en hul gåsefjer, og drysede frø i rillen. Det var turnips og lidt gulerødder, vi avlede, det drejede sig kun om ½ tønde land.

Efter få år fik vi en lille såmaskine. Der var fire gårde sammen om den, men alligevel var det et fremskridt, selvom den blev trukket med håndkraft. De samme fire gårde købte også en radrenser sammen, selvom de lå i hvert sit hjørne af byen«. »Men«, skriver P. Jensen senere, »lige på et par år glippede det hele, de havde alle fået sået mange roer, så blev de enige om at købe hver sin radrenser«.

Fra et andet arkivalie (5) - Jens Holms dagbog fra 1881, gård nr. 19, - en af de andre fire gårde, ser vi, at køerne fik de første roer 12. december, endda vaskede. Af samme dagbog fremgår ligeledes, at udover stråfoder fik køerne 1½ pot grutning 2 gange daglig - dog nykælvede 2 potter grut som slabelse.

Efter at avl og fodring gav øget mælke mængde, som ovenfor beskrevet, kom så behandlingen af mælken. Den startede med (6) skummestuer med hollandske mejersker på de store gårde og husmor og piger på de mindre ejendomme - derfor kaldes skummestuer ofte for hollænderier - altså kom mejerifremskridtene fra Holland og Holsten. Som en sjov ting kan nævnes,

at nogle store gårde forsøgte sig med norske jenter til malkearbejdet - uden stor succes.

Dette rids understreger, at danske landmænd lærte, hvor der var noget at lære, men én ting var dansk, det var ANDELS-BEVÆGELSE, hvor alle var lige. Hver leverandør én stemme uanset leverancens størrelse.

Hvorfor denne ligeret?

Var det folkelige kræfter inspireret af højskolen, eller var det bønderne/Venstre, der kæmpede for folkestyre i samfundspolitikken og derfor ikke med selvrespekten i behold kunne bekæmpe det forhadte Højre uden at give tilsvarende rettigheder i egne foreninger. Svaret på spørgsmålet er ikke enten-eller, men både-og.

I Hans Klosters (7) »Mælkestrømmens historie« er refereret gårdejer Niels H. Udh, der udformede det første mejeris (Hjedding) vedtægter 1882: »Hvert medlem havde én stemme uanset antal køer. Der er leveringspligt. Alle lån og forpligtelser er garanteret af andelshaverne«.

Efter 1882 bredte andelsmejerierne sig ud over hele landet ofte efter en livlig debat - således var der generalforsamling i Århus Amts landøkonomiske Selskab den 25 oktober 1884 (8), og ved denne generalforsamling indledte Niels Rasmussen, Lisbjerg Terp, en forhandling om spørgsmålet: »Er det formålstjenligt for de mindre landbrugere at sælge deres mælk?« Niels Rasmussen mente, det ville føre til bondestandens ødelæggelse, om bønderne kom bort fra selv at lave smør og ost. Der var af staten gjort meget, mindede han om, (forhenværende landstingsmedlem) for at bevare de nuværende bøndergårde, men

gav bønderne nu deres mælk fra sig, opgav de den eneste husflid, de havde bevareret, til fordel for fabriksdrift, der efterhånden ville ødelægge bondestanden økonomisk, fordi fabrikanterne ville trykke prisen. Desuden ville der forsvinde en opgave for gårdene, hvorved de kunne skaffe gavnlige beskæftigelse for deres folk.

Smørgrosserer Hans Broge gav Niels Rasmussen medhold, men Friis, Lyngbygaard, mente, at andelsmejerierne ville blive den naturlige vej, for de leverede den skummede mælk tilbage til landbruget til brug ved opfedning af svin.

Niels Rasmussen udtrykte uden at vide det med sin frygt for fabriksdrift og kapitalmagt den åndelige baggrund for andelsbevægelsen.

Niels Rasmussen, der altid kæmpede for sin stand, levede ikke så længe, at han kunne blive overbevist. Han døde 16. januar 1885 og blev stedt til hvile på Lisbjerg kirkegård (graven er ikke sløjfet). Hans 2 sønner var med til at starte Lisbjerg andelsmejeri 2 år senere.

Allerede 5 år efter, at det første andelsmejeri var bygget, stod der også et andelsmejeri i Lisbjerg, og den første mælk blev indvejet 8. juni 1887. Hvorfor kom mejeriet til at ligge i Lisbjerg? Man havde en passende grund på fortepladsen (9), som allerede var fælleseje, og som noget væsentligt har Lisbjerg en passende afstand fra Århus - jævnfør Claus Bjørn i bogen »Fra det gamle mejeri« side 11 (10) - Mejerierne blev bygget over hele landet med undtagelse af de store byers umiddelbare opland - »så langt man ser lysene over København, kan der ikke trives andelsmeje-

rier« siges der - man leverer til private mælkeforsyninger.

Altså afstanden på 1 mil fra Århus var passende, og ringen af andelsmejerier blev Hjortshøj, Lystrup, LISBJERG, Søften, Mundelstrup og Tranbjerg.

Lisbjerg mejeris første år ifølge protokollen

Den 11. januar 1887 enedes undertegnede om at opføre og anlægge et andelsmejeri i Lisbjerg, Vester Lisbjerg herred, Århus amt, og have i den anledning stiftet et interessentselskab og vedtaget statutter for samme (11):

»§1. Vi undertegnede beboere i Lisbjerg med flere byer forpligtiger os hermed til for et tidsrum af mindst 8 år at levere al den mælk, vore køer giver, til andelsmejeriet

i Lisbjerg, dog med undtagelse af, hvad der bruges i enhver husholdning, og hvad der gives eller sælges til fattige og syge, anvendes til små børn og deslige«.

Sådan blev §1 fremlagt og vedtaget uændret. Samtidig blev 26 andre paragraffer forelagt, og efter mange rettelser blev 16 vedtaget og underskrevet af de tilstedeværende landmænd, som kom fra byerne Lisbjerg, Lisbjerg Terp, Kasted, Elev og Ølsted. Den første bestyrelse blev Peder Pedersen, Lisbjerg, formand (sognekonge), Peder Nielsen, Terp, (søn af Niels Rasmussen) Rasmus Nielsen, Elev, (også søn af Niels Rasmussen) Søren Rasmussen, Ølsted, Niels Poulsen, Kasted. Til i forening med bestyrelsen at sørge for mejeriets opførelse valgtes Jens Nielsen, Lisbjerg, Niels Bomholt, Terp, Morten Nielsen, Elev, Andreas Jensen, Ølsted.

18 LISBERG ANDELSMEJERI 87 (foto fra 1962)

Det vedtoges at købe 6 mælkevogne, som efter tilbud afleverede 18. februar blev aftalt med smed Martinus Justesen, Terp, og karetmager Ratcke, Trige, - 3 hver - for en pris af 220 kr. pr. vogn leveret senest 25. maj.

Den 18. marts blev mælketurene udliciteret fra 1. 6. 87 til 1. 4. 88 for beløb henholdsvis 560-365-775-600 og 250, det sidste beløb for 1. 11. til 1. 4. Ølstedturen.

Ligeledes 18. marts blev der antaget tilbud på mejeribygningen fra murer Jørgen Mathiasen, Lisbjerg, og tømrer Jacob Jensen, Lisbjerg, for en pris af 9.925 kr., men så skulle taget også være af skiffer. Mejeriet var færdigt og blev taget i brug 8. juni, og allerede 10. juni blev der afholdt generalforsamling for at vælge kontrolkomité uden for bestyrelsen blandt andet for at kontrollere fodringen. Ny generalforsamling 26. 10., hvor det blev besluttet, at interessenter, der først kunne begynde at levere 1. 11., skulle indbetale 75 øre pr. tønde hartkorn til dækning af renter fra 1. 6. til 1. 11. Allerede 1. 4. 88 blev næste landsby optaget, nemlig Pannerup. Mejeridrift var vanskelig: Ved generalforsamlingen 31. 10. 1889 står der kort: »UNDERSKUDET på regnskabet fra 1. 4. til 1.10. 89 blev dækket. Det vedtoges at give mejerist Lund en trediedel af det, smørret koster over topnoteringen, og samtidig udvidedes bestyrelsen med 2 medlemmer«.

For at fortsætte gjaldt det om - at betale - at lokke og at styre. Det hjalp, for allerede 1. 4. 91 var der et halvårligt OVERSKUD på 1392,07 kr. at fordele.

Samme år søgte husmændene (husbeboerne) i Lisbjerg om at måtte købe futmælk,

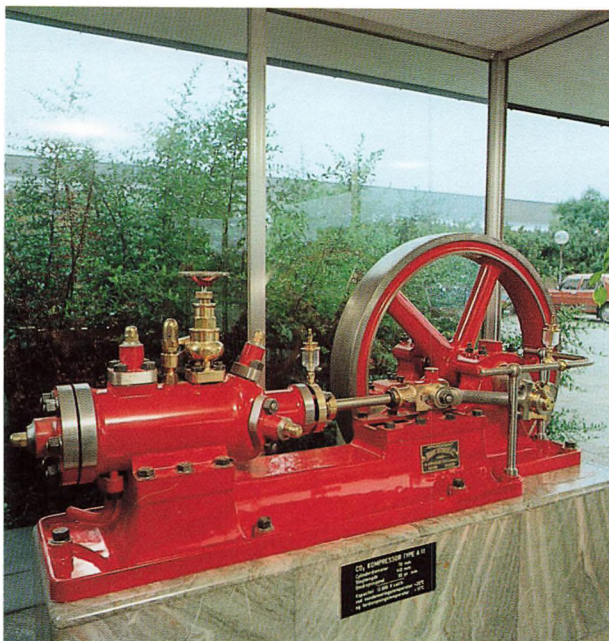
kærnemælk og smør på mejeriet (12). Det vedtoges at sælge dem smør, men ikke mindre end 1 pund ad gangen. Der står ikke noget om mælk i protokollen.

Det vedtoges samtidig at starte osteproduktion - prisen for ost sattes 25. 7. til 15 øre pr. pund, og der blev kun lavet ost i sommertiden på grund af den store mælkekemængde.

Ved et bestyrelsesmøde 8. 7. 1897 blev det besluttet at opfordre interessenterne til at møde op ved den kommende generalforsamling 9. 8. for der at underskrive lånebeviset for et lån til en kølemaskine. Maskinen blev købt, og der var prøve på den 22.11.97, hvor formanden for prøveudvalget herr. docent Bonnesen erklærede, at den opfyldte de fordringer, der stillede til den ifølge kontrakten. Bestyrelsen udbetalte firmaet Sabro, Århus, den accorderede sum 4.500,- kr. Kølemaskinen kan i dag ses som et kuriosum i forhallen til Sabroes fabrikker i Holme (13).

I 1897 opstod et rygte om en leverandør, der leverede mere mælk, end hans kør gav. Derfor kontrollerede kontrolkomitéen ydelsen 6 dage i rad. Dette førte imidlertid ikke til noget resultat - det passede. 14 dage senere, 10. dec., meddelte et nyt rygte, at D. Pedersen havde fået en ny ko, men på et andet tidspunkt. Sagen sluttede den dag med et bevis underskrevet af 2 vittigheder vidner om, at hans udsagn var rigtigt. D. Pedersen, der var mælkekusk, forklarede senere, at han havde købt mælken af en anden leverandør.

Ved en ekstra generalforsamling var sagen oppe, 30. 12. 1897. Efter forslag - om domstolsafgørelse - mulkt efter bestyrelsens fastsættelse - blev den mildeste afgø-

Firmaet Th. Sabroes kompressor nr. 2.

relse vedtaget. D. Pedersen må afgive en forklaring, der kan antages af generalforsamlingen, eller også udelukkes han af mejeriet. Hermed sluttede denne sag i protokollen. Det var eneste punkt på dagsordenen ved den generalforsamling. Lisbjerg mejeris produktion var i de første 20 år koncentreret om produktion af smør og lidt ost om sommeren.

Afregningen til leverandørerne var betaling af smørret og osten samt gratis skummetmælk hjem. Mejeriets drift betaltes ved at opkræve 12½ % af smørprisen.

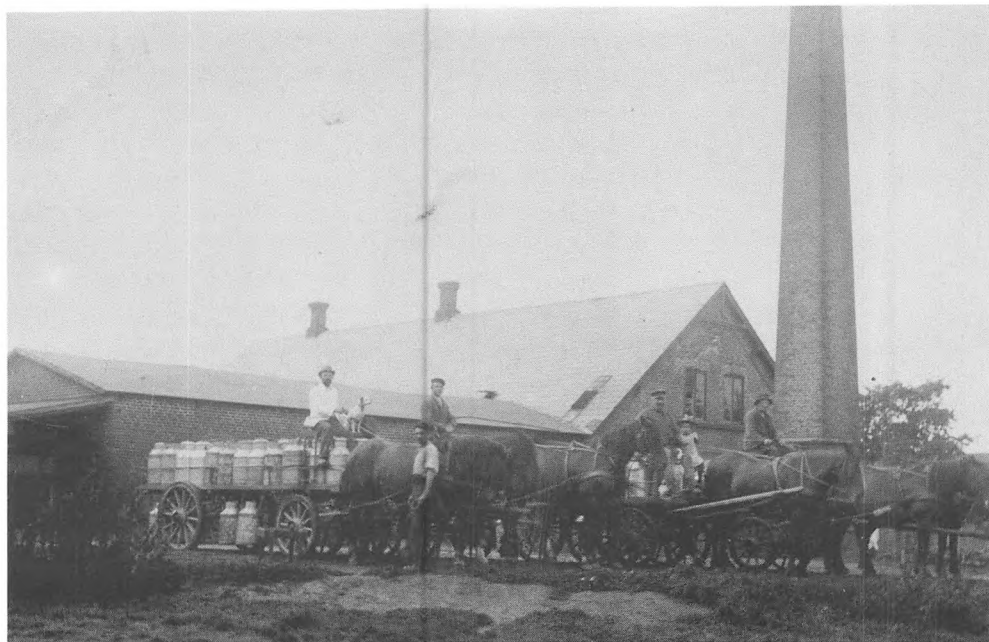
Fra Smørmejeri til handelsmejeri

Indtil 1889 foregik Århus bys mælkeforsyning på den måde (14), at omegnens bønder enten selv kørte til byen og solgte deres mælk eller arrangerede sig med mælkeforpagtere, der købte af dem og videresolgte med en lille fortjeneste. Byboerne hentede

også selv mælk hos de nærmestboende holdere.

Det første egentlige bymejeri oprettedes i Guldmedegade i 1889 af Carlsen og Hjortshøj, og senere begyndte Sloth i Graven og Jepsen i Jægergårdsgade. Disse fire blev slået sammen til »De forenede Mejerier« i 1899, adresse Jægergårdsgade. Leverandørforeningen til dette mejeri brød ud i 1905 og dannede et andelsmejeri på Vesterbrogade »Vesterbro«. Nye leverandører tegnedes til »De forenede«, der fortsatte til december 1924, hvor leverandørerne overtog mejeriet, som også blev andelsmejeri.

Det var disse to mejeriers hovedformål at forsyne Århus med mælkeprodukter. Folketallet var stærkt stigende i Storåarhus (by og forstæder) og udgjorde i:

Mælkekuske foran mejeriet o. 1910, forrest: Frans Holm, Ølsted, ved hestene: Smed Lund, i midten (enspænder) m. lille pige: Laurs Just Jensen.

1890 - 39.901
 1901 - 58.448
 1921 - 87.667
 1930 - 102.266
 1940 - 128.435
 1949 - 147.893

Med den stigende befolkning skulle der mere mælk til, også mere end produktionsstigningen hos deres egne leverandører. Lisbjerg mejeri leverede suppleringsmælk fra årene under første verdenskrig. Der forhandles hvert år, og fra 1917 blev leverancen fast. Næste skridt blev taget i 1924. På et bestyrelsesmøde 15. 8. blev aftaler med to forretninger på Ole Rømersgade og Banegårdsgade indgået tillige med aftaler med 10 forhandlerkuske. Altså fra 1924

solgte Lisbjerg andelsmejeri selv sine varer fra egne udsalg og vogne.

Myndighederne begyndte i 20-erne (15) at optræde på kundernes vegne, og på den tid var den første drøftelse af en dyrlægekontrol af besætningerne, der leverede konsummælk. Spørgsmålet blev i første omgang udsat, men blev stadig taget op til drøftelse og vedtaget som lov i 1932, at dyrlæger autoriseret af landbrugsministeriet skulle udøve mælkekontrol. Der opstod strid om, hvorvidt det skulle være den praktiserende dyrlæge, der i forvejen kom til besætningen, eller det skulle være kommunalt ansatte dyrlæger.

Da mejeriet/landmanden skulle betale for ordningen, blev det den praktiserende dyrlæge, som man i forvejen havde forbin-

delse med. Ordningen havde ved start den fra forbrugerside utilsigtede virkning, at den holdt landmejerier, der ønskede at forsøge sig, ude.

Mejeribestyrer Friis (1915-29) og frue på cykeltur.

Lisbjerg mejeri udvidede stadig sit forhandlernet og må derfor fra den tid regnes med til bymejerierne under ledelse af en dynamisk mejeribestyrer A. Busk, der blev ansat i august 1929 efter en afstemning på en ekstra generalforsamling, hvor

A. Busk fik 39, Foldager, Hylke, 1 og Thomsen, Byrsted, 9 stemmer og 1 blank - i alt afgivne 50 stemmer.

A. Busk var nu mejeribestyrer indtil januar 1936, da direktørposten hos »Storebror« Vesterbro blev ledig, og dette mejeri valgte den, der kendte det århusianske marked godt, som sin nye direktør - beklagelse for Lisbjerg a/m.

Som ny mejeribestyrer blev Aksel E. Knudsen antaget 14. 2. 1936. Knudsen havde en kort tid været på Espe andelsmejeri på Fyn, men før den tid var han førstemejerist i Lisbjerg.

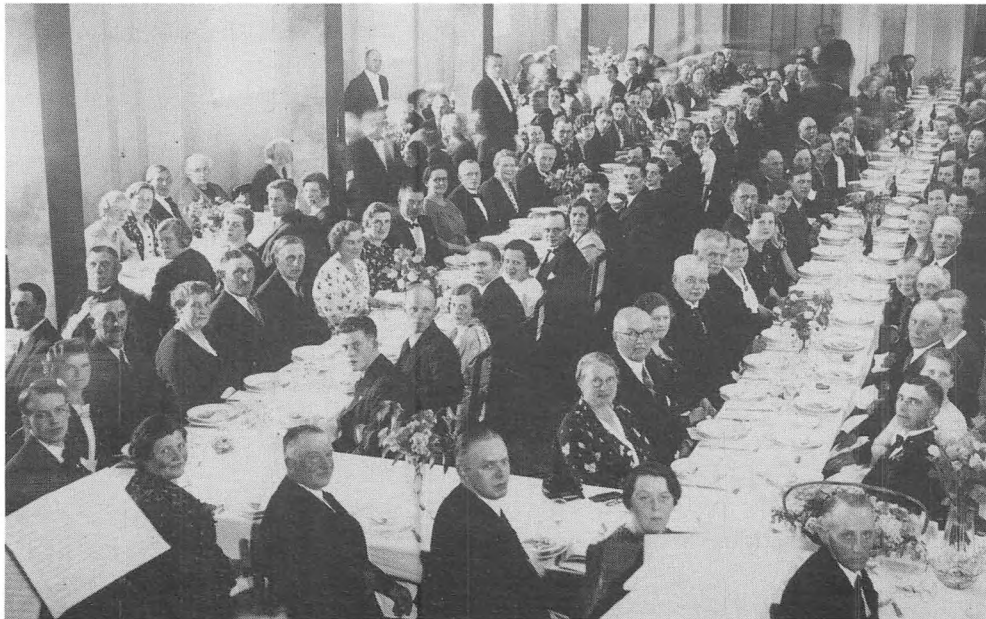
I juni måned 1937 kunne mejeriet så fejre sit 50-års jubilæum. En gave fra Busk var en ny forhandlingsprotokol med guldtryk. I dag må vi kalde det en lykkelig overgang mellem to ledere, selvom de var vidt forskellige (16). Busk var handelsmanden med visionerne, og Knudsen var mere mejeristen, der helst skulle se mejeriet starte tidligt om morgenen.

Jubilæumsåret 1937 var også skelsættende på en anden måde. Sundhedsvedtægten blev ændret med følgende tillæg: »Under betegnelsen rå sød mælk og rå fløde må kun forhandles varer fra besætninger, der inden for det seneste år har bestået tuberkulin-prøven. Sådan mælk skal holdes adskilt fra anden mælk«. Tuberkulosefri mælk blev markeret ved påmaling af en blå kant på mælkejungerne og blev indvejet, aftappet og opbevaret i særligt apparatsystem.

Til at kontrollere dette forbedrede regulativ blev der ansat 5 kommunale dyrlæger, der udelukkende skulle tage sig af levnedsmiddelkontrol. De praktiserende dyrlæger var hermed ude af dette billede.

Lisbjerg mejeris 50 års jubilæum.

Lisbjerg mejeris 50 års jubilæum.

Mælkekrigen i 30-erne

Århus by blev i 1937 (17) forsynet med mælk fra 21 mejerier, 5 private forhandlere og 4 koholderier. Der var altså mange om udbudet, og interessen for at prøve afsætningen på stenbroen kan ses af en kort meddelelse i beretningen. 1 landmejeri var ophørt, men 3 andre var begyndt salg. Det daglige salg lå på i alt 44.548 liter eller ca. 2000 l. pr. mejeri. Mælken forhandlede af 425 udsalg og 125 mælkevogne, og det giver under 100 l. i gennemsnit. Uden at gå mere i detaljer kan det fastslås, at det var ineffektivt.

Ordningen fra 1937, der trådte i kraft 1938, med kommunal dyrlægekontrol var noget upopulær i starten, men gav også noget positivt, nemlig samarbejdet mellem mejerierne og det kommunale mælkeudvalg, især efter at handelsministeren på grund af krigsudbrudet undlod en landsordning, men overlod det til de kommunale myndigheder at rationalisere mælkeforsyningen. I Århus (by og forstæder) var der i 1940 i alt 17 mejerier med 600 forhandlere, der sloges om afsætningen. Udvalget skar disse tal ned med hård hånd, idet der blev givet koncession til 7 mejerier og 250 udsalg. Lisbjerg mejeri var deriblandt og var med, da disse syv dannede en sammenslutning ved navn »Storårhusianske mejerier«, der kunne forhandle med det kommunale mælkeudvalg. Flere udsalgsindehavere fik erstatning for nedlæggelse deriblandt to af Lisbjergs.

Det økonomiske resultat blev, at mælkeprisen blev nedsat med 6 øre pr. liter, og leverandørerne var sikret en overpris over landsnoteringen på 5 øre. Denne overpris

sikrede suppleringsmælk, da produktionen under 2. verdenskrig faldt. Lisbjerg mejeri købte af Torup andelsmejeri på Mols for en merpris af 3 øre og tjente herved selv de 2 øre.

31. december 1944 hasteindkaldt bestyrelsesmøde i anledning af, at mejeribestyrer Knudsen har sagt sin plads op. Han blev senere direktør for »De forenede mejerier« i Århus. Altså sidder der to »gamle« mejeribestyrere fra Lisbjerg a/m på de 2 store århusianske andelsmejerier. Mejeriets forvalter Imer, der var vellidt og dygtig, blev antaget til mejeribestyrerposten, og kontrakten blev underskrevet 2. februar 1945. Imer ledede mejeriet, til det blev nedlagt.

Samarbejdet fungerede fra rationaliseringen i 1941 udmærket. Sammenslutningen »Storårhusianske mejerier« og det kommunale mælkeudvalg talte godt sammen. Resultatet var sund frisk mælk leveret næsten på køkkenbordet til acceptable priser både for forbrugeren og producenten. Fremskridtene kom hurtigt til Århus. Den første brune flaske stod der i 1961, men det var, da mælken kom i pap, at der igen blev mælkekrig. Da var Lisbjerg a/m fusioneret, så det er en helt anden historie.

Mejeriets perioder var på otte år, og ved hver ny periodes start skulle der en ny underskrift til for at fortsætte og selvfølgelig også mulighed for at skifte mejeri. Ved første periodeskift 1895 kom flere med, men næste gang 1903 begyndte frafaldet. En trediedel af Lisbjerg sogn valgte at forsøge lykken i Århus. Terp leverede fra 1903 til 1908 til det privatmejeri, der var opstået i det ledige mejeri - efter de forenede mejeriers dannelse - i Graven, også kaldet

Ekspres-Nielsen. I 1908 blev Terp leverandør til Vesterbro a/m.

Mange nye ønskede at levere til Lisbjerg, og de kom med, når mælketurene passede, og der var økonomi i at afhente deres mælk. I 1911 var der nærmest oprør for at få mejeriet nedlagt. Der blev afholdt 4 generalforsamlinger herom. Oprøret var ledet fra Elev sogn og anførtes af J. Nielsen. Formålet var klart, de ønskede sammenlægning med Vesterbro, flere mælkepenge, nære familieforhold til Terp. Forslaget om sammenlægning faldt med 36 stemmer imod og 34 for. Efter debatten i protokollen kom modstanden mod nedlæggelse fra leverandører i Lisbjerg + små leverandører fra hele leverandørkredsen.

I 1924 var J. Nielsen der igen med et forslag om nedlæggelse, eller hvis mejeriet skulle fortsætte, da skulle der startes mælkesalg i byen (se forrige afsnit). Det var anden del, der blev vedtaget med 36 stemmer - imod står der ikke. I 1940/41 kom der realitetsforhandlinger i gang med »De forenede mejerier«, naturlig konsekvens af mælkeknaphed på grund af krig og det kommunale tiltag om rationalisering af mælkeforsyningen. Tilbuddet lød: »De forenede mejerier overtager Lisbjerg mejeri, og Lisbjerg mejeris andelshavere får samme betingelser som de forenede mejeriers øvrige andelshavere. Mejeribestyrer Knudsen sikres en overordnet stilling til samme løn, som han får i Lisbjerg«.

Bestyrelsen var efter en drøftelse enig om at foreslå det til vedtagelse på en generalforsamling. 24. januar blev denne afholdt, og her blev forslaget om sammenlægning vel modtaget og vedtaget med 67 stemmer mod 6. Mejeriet havde på dette tidspunkt

130 andelshavere, og ifølge vedtægterne skal mindst fire femtedele af disse stemme for en sådan sammenlægning. Der blev sendt lister rundt til samtlige andelshavere, og af disse stemte 109 ja, 20 nej og 1 blank.

Da der fremkom tvivl om afstemningens lovlighed, besluttede bestyrelsen på sit møde 7. februar at spørge andelsselskabernes juridiske rådgiver højesteretssagfører Hejlesen. 21. 2. havde bestyrelsen svaret om lovlighed af at ombære afstemningslister. Svaret er IKKE refereret. Beslutningen blev imidlertid, at inden sammenslutningssagen kunne føres videre, skulle der afholdes en generalforsamling. Denne blev afholdt 2. marts. Jeg afskriver protokollen:

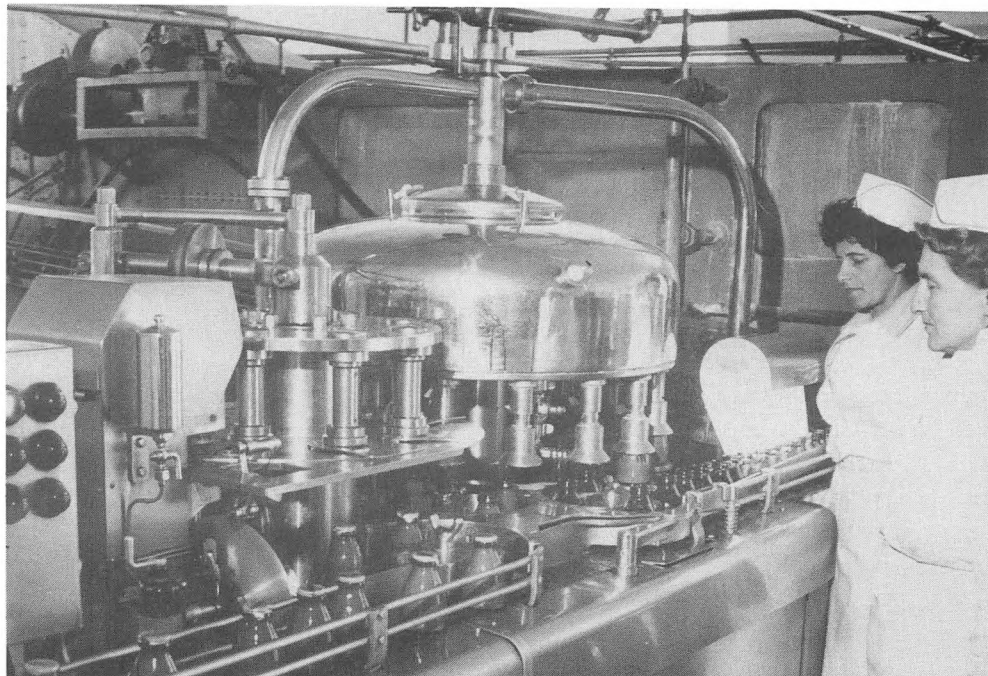
Dagsorden:

Endelig afgørelse af mejerisammenslutningen.

Til ordstyrer valgtes N. Dalsager. Da der ikke var mødt mere end 72 andelshavere til generalforsamlingen, var der ikke nok til at gennemføre mejerisammenlægningen, og det blev besluttet at henlægge sagen.

Der må være sket en udvikling om betimeligheden af en sammenlægning. Det er ikke refereret.

Lisbjerg mejeri fik herefter 20 rolige år med ekspansion. Mange nye andelshavere kom med fra landmejerierne fjernere fra Århus. Sidst i halvtredserne begyndte mælke-mængden at vige, besætningerne blev solgt, og i 1962 blev Lisbjerg sogn indlemmet i Århus købstad som byens udviklingsområde. Store planer kom frem, og selv om ingen af disse er bleven realiseret, var det nok stødet til, at det igen blev aktuelt at få mejeriet sammenlagt med et større by-

Lisbjerg mejeri 1962. Ved tappemaskinen ses fra venstre Maja Abild Jensen og Anny Kvist Pedersen kontrollere flødeflaskerne.

mejeri. Denne gang var det mejeriet Vesterbro, man forhandlede med, og i protokollen er et referat fra 5. 6. 1962, hvor forslaget fremlægges, uden at indholdet refereres.

Det besluttedes at indkalde mejeriets 129 leverandører både skriftligt og mundtligt for at få mange til at møde frem af hensyn til vedtægternes fire femtedels regel. Afstemningens resultat blev 106 ja, 1 nej og 1 blank.

I følge oplysninger fra troværdig kilde (18) var det den anden afstemning, der gav dette resultat. Ved den første var fire femtedel ja stemmer ikke opnået. Generalforsamlingen kaldte den derfor vejledende og

opnåede det ønskede resultat i anden omgang.

Resume

Ved udarbejdelsen af denne opgave er der ting, der står mig klart, og andre, der er dunkle.

Jeg stiller spørgsmålet om andelsmejeri contra fællesmejeri. Dette kan ikke besvares klart, fordi udtalelserne (N. Rasmussen) mere går på funktionen end på ejerformen.

Kontrolkomiteen var en nødvendighed i de tider, hvor der ikke var tekniske muligheder for at kontrollere kvalitet og eventuel vandtilførsel. Det var også en demokratisk måde at undgå myndigheders ind-

blanding, jævnfør afgørelsen refereret side 8.

Et af de andre hovedområder er forsyningen af den hastigt stigende forbrugergruppe i umiddelbar nærhed af mejeriet, der gør det naturligt at koncentrere sig om dette marked.

Det stigende antal forbrugere i Århus bosatte sig på køernes marker. Byens nærmeste gårde blev nedlagt, og mælkeforsyningen måtte til stadighed længere ud for at hente mælk. Dette var en udvikling, ingen kunne kæmpe imod, og det kommunale mælkeudvalgs accept af en forhøjet pris til leverandørerne var stærkt medvirkende, men først skulle mejerierne igennem en afsætningskamp, der kun skadede alle.

Kampen var en forudsætning for det senere udmærkede samarbejde, for i 1940 havde man haft kamp nok, og der var enighed om, at kun gennem samarbejde kan der skaffes fremgang.

Mejeriskorstenen bliver ofte opfattet som et tegn på en dynamisk landsby. Her i Lisbjerg var dette symbol efter min opfattelse med til at undgå sammenlægningen i 1941. Da var der nogle, der havde råd til romantikken modsat i dag, hvor skorstenen er kold, og der bygges dele til vindmøller i mejeriet. Skorstenen står der endnu og skulle egentlig nedrives, men det er nok for dyrt.

Slutning

Det står mig klart, at andelsbevægelsen ikke er et uforanderligt begreb, selvom det er det mest almindelige i debatten. Jeg ser en opdeling i tid:

Den første periode - fra start til 1910

Den bedste periode - fra 1910 - 1960

Den nuværende - fra 1960 og frem til nu.

Den første periode var tiden med de mange generalforsamlinger, se f.eks. generalforsamling for én leverandørs skyld, når denne var trådt uden for. Køb af en mindre maskine var også nok til indkaldelse af medlemmerne. Man var bange for at uddelegere ansvar, og det kommer der ingen dynamik ud af.

I de næste 50 år fungerede andelsbevægelsen og levede op til sine idealer om hver leverandør sin stemme på den årlige generalforsamling. Her blev linjerne udstukket, som bestyrelsen resten af året havde at rette sig efter, ellers var det sikkert, at der kom nye til næste år. Andelsbevægelsen skaffede andelshaverne den største betaling for produkterne uden at opspare penge i andelsselskabet. Æren var den største efterbetaling, når årets regnskab var opgjort, og det betød også genvalg af den siddende bestyrelse og ros til den daglige ledelse.

Fra 1960 begyndte andelsbevægelsen at opspare for mange penge - endog at købe privatforetagender.

Nuværende begreber som stoppenge for mælkebiler, mængderabat ved storkøb, overpris til storkunder har efter min mening intet at gøre med andelsbevægelsens grundbegreber: hver mand sin stemme, og alle er lige.

Men det er en helt anden historie, og Lisbjerg andelsmejeri sluttede i 1963, og i dag leveres der ikke mælk til noget mejeri fra én eneste malkeko i Lisbjerg sogn.

Litteraturliste:

Claus Bjørn og Jørgen Rasmussen: Fra det gamle mejeri
Claus Bjørn: Dansk mejeribrug 1882-2000
Mejerigtig gennem 25 år - Mejeriet Enighedens jubilæumsskrift 1961
Andelsbladets temanummer af 10. juni 1982
Niels Clemmensen: Interesse og politik i dansk landbrug
Fra græsset til glasset - Mejeriet Vesterbros jubilæumsskrift 1956
De forenede mejerier - jubilæumsskrift 1949
Århus Amts landøkonomiske Selskab 1842-1942
Foreningen af jydsk Landboforeninger gennem 100 år 1872-1972
(redaktør M. Andersen)
Århus Byråds forhandlinger
Aug. F. Schmidt: Bondearbejder og husdyr 1966
Aug. F. Schmidt: Forskellige artikler (lokalhistorisk samling, Lisbjerg)

Utrykte kilder:

Peder Jensen: Erindringer - håndskrevet 1946 (kopi i lokalhistorisk samling, Lisbjerg) P.J. født 1870 - død 1955.
Interview af Hans G. Nielsen (søn af mangeårig formand, senere leverandør)
Lisbjerg mejeris protokoller fra 1887 til 1964
Gårdejer Jens Holms dagbog 1881 (Alstrupgården)

Henvisninger:

1. Jydsk Landboforeninger 1872-1972 side 227
 2. Notat i lokalhistorisk samling, Lisbjerg
 3. Århus Amts landøkonomiske Selskab side 114 og 115
 4. Peder Jensens erindringer
 5. Jens Holms dagbog
 6. Claus Bjørn: Dansk mejeribrug 1882-2000
 7. Hans Kloster: Mælkestrømmens historie side 46
 8. Århus Amts landøkonomiske Selskab side 56
 9. Fortepladsen er pladsen i midten af en cirkelby
 10. Claus Bjørn: Fra det gamle mejeri side 11
 11. Fra Lisbjerg mejeris protokol
 12. Original af ansøgningen i lok.hist. samling, afleveret af privat
 13. Fra protokol og efter fortælling
 14. De forenede mejeriers jubilæumsskrift side 7
 15. Sammenfatning af Vesterbros, De forenede mejeriers og Lisbjerg mejeris protokol
 16. Efter interview af Hans G. Nielsen
 17. Byrådets forhandlinger tillæg C. side 509-1937/38 eller Meddelelse fra mælkekontrollen i Århus for året 1937
 18. Efter interview af Hans G. Nielsen
- NB. Alle oplysninger fra mejeriets protokoller er opført med angivelse af dato og år.

Harald Borges: Ormslev, 3. sept. 1978.

»Polak, polak, pak-pak-pak!«

Polske sæsonarbejdere i Hads herred før første verdenskrig

Af Peter Gørup Laursen

Det danske landbrug oplevede en rivende udvikling i slutningen af 1800-tallet: Andelsbevægelsen, mekaniseringen, omlægningen til en animalsk produktion samt en voldsom interesse for dyrkningen af roer. I Hads herred (der omtrent svarer til den nuværende Odder Kommune) udgjorde roearealet i 1901 10% af landbrugsjorden, til sammenligning dyrkedes der 40 år tidligere ingen roer 1).

Det stigende antal roemarkers og det store husdyrhold satte sammen med andre forhold efterspørgslen efter karle, piger og daglejere i vejret. I beretningerne fra herredet i Landhusholdningsselskabets tidskrift kan man følge landmændenes syn på arbejdskraftsudviklingen. I 1891 var »arbejdskraften tilstede i nogenlunde passende forhold«, dog var »det fremdeles vanskeligt at få mejeripiger«. 4 år senere klagede de over, at »arbejdskraften er dyr og upålidelig«. Derefter vendte udviklingen, og overalt fra egnens gårde lød der klager over mangelen på folk. Det var ikke blot udbuddet, det var galt med, men i lige så høj grad »kvaliteten« og »arbejdslysten« hos arbejderne. Lignende forhold gjorde sig gældende i andre egne, men Hads herred fremhævedes som en egn,

hvor det var vanskeligt at få rigelig og billig arbejdskraft 2).

Arbejderbevægelsen tog til genmæle og sagde, at der var arbejdere nok; men hele problemet lå i de dårlige forhold, landmændene tilbød. I stedet for den lave løn, den lange arbejdsdag og udsigten til vinterarbejdsløshed valgte mange karle, piger og husmænd at rejse til byerne eller til Amerika.

Landbrugets arbejdskraftproblemer blev i stor udstrækning afhjulpet ved at hente polske landarbejdere herop til den travle tid fra april til november (senere blev sæsonen udvidet). Importen startede i 1893 og fortsatte til 1929. De første kom til Lolland, og det forblev de lollandske sukkerroeavlere, der var hovedaftagerne. De kom også til Jylland, og i 1897 så man de første rykke ind på Åkjær, Gersdorffslund og andre af de store landbrug i Hads herred. Før 1909, hvor staten begyndte at føre statistik over antallet af indrejste, er det svært at sige noget om, hvor mange der kom. I 1909 ankom der ca. 8600, og i 1914, da antallet toppede, var der ca. 14.500. På Lolland-Falster var der så mange, at mere end hver fjerde landarbejder var polak 3).

Foreningen for Tilvejebringelse af Arbejdskraft for Landbruget i Danmark

kan levere russiske Malkepiger, i Reglen med kort Varsel. Bestillinger paa Sæsonarbejdere for Sommeren 1910 modtages. De Medlemmer, som ønsker de gamle Folk igen bedes snarest meddele Kontoret dette.

**Reventlowsgade 26,
København B.**

1383

Annonce fra Herregårdens Hovedadresseavis 6.10.1909. Foreningen for Tilvejebringelse af Arbejdskraft oprettedes i 1901 for at sikre en stabil levering af polakker.

I Hads herred kom der i sæsonerne 1909-15 i gennemsnit ca. 75 polakker 4). Sættes tallet i forhold til et anslået antal af danske landarbejdere på ca. 3000 (beregnet ud fra folketællingslisterne) viser det sig, at polakkerne udgjorde ca. 2,5% af egnens landarbejderklasse. Ser man på de godser, hvor de arbejdede, udgjorde gæstearbejderne en betydelig større andel.

Julia Stanek var en af de polske piger, der i marts 1914 endte i Hads herred. Hun fortæller: »Jeg kommer fra Lemberg-egnen - fra landet. Da jeg skulle til Danmark, så jeg for første gang et tog. Jeg troede, at jeg skulle sidde ovenpå. Jeg tænkte, at de ældre de sidder inde, og vi unge skal sidde ovenpå - jeg var jo ikke mere end 15 år gammel. Jeg rystede over hele kroppen, men så kom vi jo ind ... Jeg var kun 15 år, så der blev skrevet, at jeg rejste med mine plejeforældre, for ellers kunne jeg ikke komme ind. Vi rejste for at tjene penge i sukkerroerne. Det var der så mange, der gjorde i forvejen, og de kom hjem med 3-400 kr.

Da vi kom til Gedser kom aufseheren og afhentede os, en tysker, som hed Lange, og han sendte os til Jylland til Rodstenseje, det ligger ved Odder... Der var én, som havde været her et par gange før, som skrev os op, dem, der ville melde sig, på

en kontrakt til aufseheren, Lange. Ham havde han forbindelse med, og ham havde han været under et par gange før... Vi var tre-fire stykker fra samme landsby, som blev sendt til Jylland. De samlede altid dem, som kendte hinanden«. 5)

Aufseheren, der kan oversættes med opsynsmand eller fører, havde til opgave at skaffe arbejdere til et eller flere landbrug evt. ved hjælp af underagenter. Han deltog selv i arbejdet, men havde desuden opsynet med polakkerne og fungerede ofte som tolk mellem dem og arbejdsgiveren. Det var ligeledes aufseheren, der ordnede og opbevarede kontrakter, som arbejderne havde underskrevet - de fleste dog med »påholden« pen. Den aufseher, som Julia Stanek omtaler, var Otto Lange. Af kilde materialet fra 1909-15 fremgår det, at han hver sæson leverede polakker til Rodstenseje. Han kom alene og medbragte ikke kone og børn, som flere af hans kolleger gjorde. I parentes kan det bemærkes, at ingen dengang tænkte på skolegang for disse børn, skønt de var hjemmefra i 9 måneder om året.

Lige siden importen startede, havde arbejderbevægelsen været optaget af sagen, uden at den dog havde et afklaret standpunkt. På den ene side var der en stærk

harme mod »slaveforholdene«. På et stort arbejdermøde på Beder Kro i november 1903 med over 400 tilhørere talte blandt andet Peter Sabroe, socialdemokratisk folketingsmedlem fra Århus, i indtrængende vendinger om at vise solidaritet med de polske arbejdere. På den anden side var der mange i arbejderbevægelsen, der ikke kunne se bort fra, at polakkerne fungerede som løntrykkere og skruebrækkere. Staten skulle derfor forbyde eller begrænse importen. At de fungerede som strejkebrydere fik man et eksempel på under en landarbejderstrejke på Gyllingnæs i 1906. Forpagter Helms på Rodstenseje overlod under denne konflikt sine polakker til den strejkeramte godsejer Castenskjold, hvilket naturligvis svækkede Gyllingarbejderne i deres kamp 6).

Sæsonarbejderproblemet blev også diskuteret i andre dele af samfundet, og i 1905 blev sagen rejst i Rigsdagen. Det resulterede

i 1908 i vedtagelsen af en beskyttelseslov (den såkaldte polak-lov). Loven, der revideredes i 1912, indeholdt bestemmelser om, at det offentlige (d.v.s. politiet) skulle foretage tilsyn med polakernes forhold. Kontrollen skulle sikre, at der var indgået en autoriseret kontrakt på dansk og polsk samt en attestation for, at kontraktens bestemmelser var forstået af polakkerne, der ikke alle var læsekundige. Desuden skulle politiet efterse boligerne og de sanitære forhold. Ligesom det skulle sikre, at afregningsbøger og sygekasse var i orden.

I Hads herred foregik tilsynet rent praktisk ved, at en betjent en gang om året blev sendt ud fra kontoret i Odder til de godser og gårde, der beskæftigede polakker. Hans rapporter er bevaret, og de udgør nogle af de bedste kilder til belysning af polakernes forhold for perioden efter 1909.

Af materialet fremgår bl.a., at det især var de største af egnens landbrug som Gers-

Høstgildet på Åkjær 1914. De unge mænd i de to bagerste rækker er polakker.

dorffslund, Åkjær, Rostenseje, Gyllingnæs og Lundhof, der anvendte dem. Flest var der på Åkjær og Gersdorffslund med gennemsnitlig 6 karle og 14 piger hver sæson i perioden 1909-14. Enkelte mindre gårde forsøgte sig også med en polsk pige eller karl.

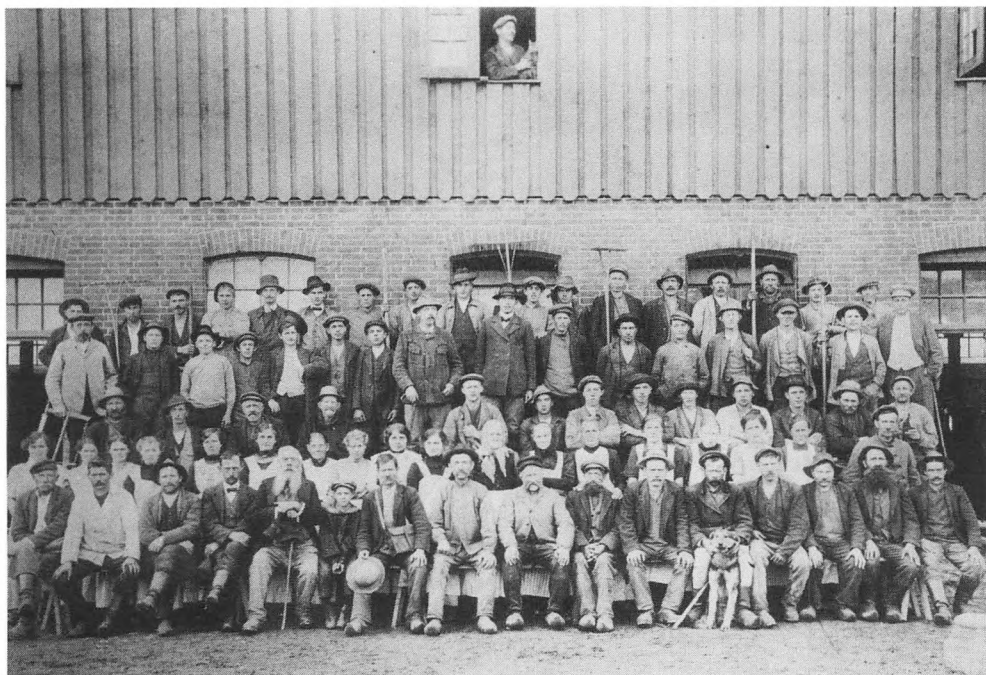
I 1914 var der pludselig 4 gårde i Torrild, der fik 1-2 karle; de blev alle leveret af aufseher Lassen på Åkjær. De forsøgte sig imidlertid kun det ene år.

Polakkernes arbejdsdag startede kl. 5 om morgenen og varede til 7 om aftenen med ½ times frokost, 1 time middag og ½ time midaften, og der arbejdedes alle hverdage. Da de fleste polakker var katolikker, blev det indført, at foruden søndage var de

katolske helligdage fridage.

De polske piger havde især til opgave at arbejde i roemarkerne (et arbejde, der sammen med malkningen blev betragtet som kvindearbejde), og mange rejste da også hjem, når roerne var taget op. Når man fæstede polakkerne allerede i april, skyldtes det, at også tyske godsejere brugte polakker, og der begyndte roesæsonen tidligere. Derfor måtte man i tide sikre sig arbejdskraften. Inden roearbejdet kunne komme igang, blev de sat til alt forefaldende arbejde bl.a. også »karlearbejde« som grøftgravning, stensamling og rydning af hegn.

Det har ikke været muligt at finde tal for lønningerne i Hads herred. I en bevaret arbejdskontrakt fra 1905 fra Ålborg-egnen

Høstfolkene på Åkjær 1916. Blandt dem er måske nogle piger og karle fra Polen.

oplyses det, at daglønnen for »de kraftige mænd« var 1,50 kr. (i høsten 1,78 kr.); piger og drenge fik 1 kr. (i høsten 1,33 kr. - »stærke drenge« dog 1,50 kr.) 7). Polakkerne var på egen kost, og med til lønnen hørte, at der ofte blev givet nogle naturlieydelse. Lønnen til de danske landarbejdere var heller ikke stor, men lå dog væsentligt over polakernes; således fik en jysk mandlig daglejer på egen kost iflg. Danmarks Statistik i 1905 i gennemsnit 2 kr. (i høst ca. 2,50 kr.) og en kvindelig ca. 1,50 kr. (i høst ca. 1,80 kr.). Polakkerne var i sandhed en billig arbejdskraft!

Årsagen til, at polakkerne lod sig hverve, var primært de dårlige forhold i hjemlandet. Selvom lønnen ikke var stor på de danske gårde, så var den dog større end i Polen, og de fleste kunne da også hjemføre et mindre overskud. Julia Stanek fortæller: »Vi levede meget sparsommeligt. Det kostede mig kun en krone og halvfjerds om ugen for kosten (i 1914, PGL), resten sparede jeg, for det var meningen, at vi skulle komme hjem med nogle penge«.

Meget af arbejdet var på akkord f.eks. rensningen og optagningen af roer. Denne aflønningsform gav anledning til problemer flere steder bl.a. hos gårdejer Eriksen i Snærild i efteråret 1906. Polakkerne på gården forlangte akkord-aflønning for at tage roerne op, hvilket kontrakten åbnede mulighed for, men Eriksen ville kun give dagløn. Striden endte med, at polakkerne rejste, og de forlangte deres tilgodehavende; det ville gårdejeren ikke give. Han sagde, at der var tale om kontraktbrud. Først ved herredsfuldmægtig Bojesens hjælp kunne de få deres penge 8). Eriksen sad derefter tilbage med nogle bitre erfaringer

med den billige udenlandske arbejdskraft og med nogle uoptagne roer.

I den autoriserede arbejdskontrakt hed det i §2, at »svangre arbejdersker må ikke afslutte kontrakt«. Denne bestemmelse blev taget i anvendelse et par gange i Hads herred, bl.a. på et gods i Gylling i 1914. En gravid polak skulle på forvalterens forlangende fyres og hjemsendes, fordi hun ikke kunne udføre sit arbejde, og i øvrigt henviste han til §2. Pigen var villig til at rejse, men kunne ikke få sit tilgodehavende, og herredsfogeden blev indblandet. Han skriver i sin rapport: »Grunden til at forvalteren ikke ville give hende de 25 kr. var fordi, at han var bange for, hun skulle drikke pengene op, førend hun nåede ud af landet, og at han så atter skulle blive tvungen til at betale hendes hjemrejse«. (Arbejdsgiveren var nemlig iflg. kontrakten forpligtet til at sørge for fri rejse til grænsen). Herredsfogeden godtog ikke forklaringen, og forvalteren måtte betale. Men godset slap af med en dårlig arbejdskraft, og sognet slap for evt. at skulle åbne fattigkassen.

Den samme forvalter var anderledes villig til at betale rejsepenge til en polsk karl for at slippe af med ham. Baggrunden var, at karlen iflg. forvalterens forklaring til politiet »har nægtet at udføre sit arbejde, og at han stadig ypper spektakel på gården«. Forinden havde karlen og forvalteren haft et større skænderi om, hvor hurtigt karlen skulle arbejde. Polakken ville gerne rejse, men da hans kone også var på godset, skulle hun med. Hun blev løst fra kontrakten, og forvalteren slap således af med en besværlig arbejder, der havde en »dårlig indflydelse« på de andre.

Autoriseret af det kongelige danske
Indenrigsministerium i Henhold til
Lov Nr. 229 af 21. August 1908 om uden-
landske Arbejders Anvendelse i Dan-
mark og det offentlige Tilsyn dermed.

Arbejdskontrakt for polske og andre udenlandske Vandrearbejdere i Danmark.

Mellem undertegnede Arbejdsgiver
Mellem underskrevne pracodawca

paa
na

Poststation
stacya pocztowa

Jernbanestation
stacya kolejowa

og samtlige undertegnede Arbejdere er der afsluttet
følgende Arbejdskontrakt, som bekræftes ved Parternes
Underskrifter:

§ 1.

Undertegnede Arbejdere forpligte sig overfor Ar-
bejdsgiveren eller dennes Stedfortræder, til at udføre
Landbrugsarbejde paa Ejendommen

fra 19, indtil i samme Aars
Efteraar alle Mark- og Tærskningsarbejder ere slut-
tede, dog ikke udover 15. December. Arbejderne for-
pligte sig til at udføre Arbejdet godt og ordentligt.

§ 2.

Enhver Arbejder maa være fyldt 16 Aar og med-
bringe en af Hjemlandets Øvrighed udstedt Legi-
timation.

Svangre Arbejdere samt Personer, der lide af
kronisk Sygdom (derunder Tuberkulose), af venerisk
Sygdom eller af Sindssygdom, maa ikke afslutte Kon-
trakt.

§ 3.

Der tilkommer enhver Arbejder, som ved Arbejds-
giverens eller hans Befuldægtigedes Foranstaltning
er indkaldt her til Landet, for hver enkelt Indkaldelse
fri Rejse fra Hjemlandets Grænse til Arbejdsstedet
og tilbage til Hjemlandets Grænse, selv om Arbejderen
ikke straks forlader Landet. Arbejdsgiverens Udgift
til hver Arbejders Udrejse Kr. kan han i de første
10 Uger i ugentlige Afdrag fradrage ved Udbetalingen af
den paaagældendes fortjente Arbejds løn for at tjene til
Sikkerhed for Arbejdsgiveren, men ved Kontraktidens
Udløb udbetales — ved sidste Afregning — det saa-

Forarbejdere dozorców	
Ægtepar małżeńskich par	
Piger	
dzievczat	
Karlé	
chlópaków	
Store Drengé .. większych chlópów	
Mindre Drengé .. mniejszych chlópów	
Talt... ..	
razem...	

Ulegalizowany przez królewsko-dan-
skie ministerstwo spraw wewnętrznych i
długustawno 229 z d. 21. sierpnia 1908 r.
o używaniu zagranicznych robotników w
Danii i o nadzorze rządowym nad temże.

Kontrakt roboczy dla polskich i innych zagranicznych robotników sezonowych w Danii.

i Danmark
w Danii

i wszystkimi podpisanymi pracobiorcami zawarto
następującą umowę roboczą, zatwierdzoną podpisami
stron:

§ 1.

Podpisani robotnicy zobowiązują się wobec pracodawcy
czy zastępcy jego, pracować przy gospodarskiej
robocie w majątku

od r. 19 dopóki w jesieni tegoż
roku wszystkie polne roboty wraz z młóceniem nie
będą dokończone, nie dłużej zaś niż do 15go grudnia.
Robotnicy obowiązują się dostarczyć dobrej i porząd-
nej pracy.

§ 2.

Każdy robotnik musi mieć 16 lat skończonych i
przywieźć legitymację wydaną przez zwierzchność w
ojczyźnie.

Brzemiennym robotnikom nie wolno zawierać
kontraktu; toż samo osobom mającym chorobę
chroniczną (n. p. suchotę), na weneryę lub na umyślnie
chorym.

§ 3.

Każdemu robotnikowi sprowadzonemu do tutej-
szego kraju za staraniem pracodawcy lub upelno-
mocnionego tegoż, należy się przy każdym wyjeździe
sprowadzeniu bezpłatna podróż od granicy ojczyzny
do miejsca zajęcia i z powrotem do granicy ojczyzny,
choćby pozostał w Danii. Wydatki pracodawcy na
przyjazd każdego robotnika, mianowicie kor.,
może w ciągu pierwszych 10 tygodni odciągnąć
ze zarobionej roboczej płacy danego robotnika aby
ubezpieczyć pracodawcę; zaś po upływie czasu umo-
wy — przy ostatniej wypłacie — zwrócić się bez

Polakernes boligforhold efter 1909 har vi et indgående kendskab til i herredsfogedens arkiv. Ved betjentens årlige inspektion var den hyppigste påtale, at der boede for mange i for små rum. Alvorligere mangler og fejl var der imidlertid ved polakhuset på et gods i udkanten af Odder by i 1911. Her boede 8 piger og 3 karle. På opfordring fra distriktslæge Rise i Odder blev fysikateret i Århus tilkaldt for at inspicere boligen. Af lægernes rapport fremgår det, at loftet var utæt og »skrøbeligt«, og køkkenet var »snavset« og mangelfuldt. Uden for huset ophobedes affaldet i dynger og »disse dynge i forbindelse med spildevandet og forskellige uhumskheder danner en losseplads, der stinker og ser højst uhyggelig ud«, som det hedder i rapporten. »Retiraderne« var »særlig svinske« og uden døre, og brøndens vand var udrikkeligt. Det overvejedes at erklære boligen for sundhedsfarlig. Godsforpagteren forsvarede sig med, at hvad det snavsede køkken angik, var det almindelig kendt, at »polakker jo ikke (er) noget særligt renligt folkefærd«, og han skrev, at polakkerne havde brugt indboet som brænde, »da det er nemmere end at hugge efter anvisning«. Som forklaring på, at der var for mange pr. rum, skrev forpagteren: »Erfaringen har vist, at de løber sammen strax, da de kun befinder sig vel i klumper«. Nogle af manglerne var udbedret ved næste inspektion, og da man var kommet til oktober, og sæsonen var ved at være slut, besluttede man ikke at gøre mere ved sagen. Næste år blev igen rejst kritik af polakhuset; denne gang havde polakkerne henvendt sig til deres katolske rejsepræst, og han

henvendte sig til herredsfogeden i Odder. Hans første klagepunkt drejede sig om, at arbejdsgiveren ikke leverede brænde, som han iflg. kontrakten skulle. Det andet gjaldt brøndens vand, der efter præstens mening lignede kloakvand og var sundhedsskadeligt at bruge.

Embedslægen undersøgte derefter vandet og fandt det ubrugeligt, hvilket medførte, at forpagteren endelig indvilgede i at bringe drikkevand fra godset til polakhuset. Men herredsfogden og lægen fandt flere mangler, og de konkluderede 10. juli, at der var grund til at fortryde, at huset anvendtes som menneskebolig.

Sagen fik en uventet slutning. Den 18. juli 1912 for et voldsomt tordenvejr over Hads herred - et lyn slog ned i huset, og det nedbrændte til grunden. Odder Dagblad kunne meddele, at såvel indbo som polakker blev reddet, og at de for resten af sæsonen blev indkvarteret i Brohuset i Odder.

På nabogodset var forholdene ikke meget bedre. I rapporten fra 1914 stod der, at gulvet var »så råddent at sengebenene synker igennem«, og der var mange »store huller hvor utøj, rotter og mus går igennem og op i værelserne«. En del tøj var allerede ødelagt af rotter. Forpagteren fik besked på at forbedre huset, men det var ikke så ligetil, for han og godsets ejer kunne ikke blive enige om, hvem der skulle betale. Sagen trak ud i flere år. I 1917 var forholdene så dårlige, at herredsfogeden ville erklære huset uegnet som bolig. Bl.a. fandtes »der så godt som ikke et helt gulvbrædt i nogle af værelserne«. Udsigten til at få huset lukket satte åbenbart fart i sagen, for om sommeren blev der sendt bud efter håndværkere, der satte det i stand. Betjen-

ten kunne derfor ved en efterfølgende inspektion konstatere, at boligen opfyldte polaklovens - ikke særligt strenge - krav. I 3 sæsoner måtte der altså leve polakker i en rotterede, hvilket hverken godsejeren eller myndigheder gjorde noget effektivt ved, på trods af beskyttelsesloven fra 1908.

De forhold, hvorunder polakkerne levede og arbejdede, var ikke meget forskellige fra deres danske kollegers. Dog blev danskerne som nævnt lønnet bedre, men arbejdstiden og boligforholdene lignede polakkerne. Beskrivelserne af de kolde og sparsomt møblerede karlekamre, der ofte kun var adskilt fra kostalden med en utæt bræddedør, er kendte. Landarbejdernes boliger var ikke bedre. Peter Skov, der var daglejerbarn på Åkjær omkring 1880, fortæller om sit hjem, at »her havde de (forældrene, PGL) deres første møblement: de drog en pæl ned i lergulvet i opholdsstuen og slog en plade på. Dertil et par stole, en slagbænk og et sengested, smækket sammen af brædder ved egen hjælp« 9).

Den faglige og politiske organisering af Hads herreds landarbejdere fra 1896 betød dog, at de havde muligheder for at forbedre forholdene f.eks. ved strejker. Man kan imidlertid godt finde enkelte tegn på, at polakkerne heller ikke ville finde sig i alt. I 1898 var der f.eks. optræk til polakstrejke på Åkjær p.g.a. uenighed om aufseherens arbejde. Et andet eksempel på polakkerne selvfølelse kom 2 år senere på samme gods: Under høsten var pigerne sat til at arbejde fra kl. 9 - 14 i den brændende augustsol, og da de bad om noget at drikke, blev det nægtet. I denne situation truede aufseheren med at standse arbejdet; men

forinden blev der fundet en løsning ved godsforvalterens mellemkomst 10).

I august 1914 udbrød første verdenskrig, hvilket kom til at ramme polakkerne på en speciel måde. Det østrig-ungarske konsulat forsøgte godt hjulpet af katolske præster i Danmark at hverve soldater blandt de sæsonarbejdere, der kom fra den østrigske del af Polen. De kunne i givet fald risikere at kæmpe mod landsmænd fra den russiske del af Polen. Hvervningskampagnen resulterede dog ikke i ret mange soldater.

Forholdene i Europa betød, at polakkerne ikke kunne komme hjem. Julia Stanek fortæller fra sin tid på Rodstenseje i 1914: »Forpagteren han kom og sagde: »I kan ikke rejse hjem, for krigen er udbrudt og I kan slet ikke komme hjem«. Så måtte vi blive derhenne hele vinteren, to vintre var vi der og to somre. Om vinteren gik vi i kostalden, og om foråret var vi ude at sprede møg - alt hvad de forlangte af os - hjælpe i haven og på magasinet og sådan noget«. Overvintringsproblemet blev fra statens side klaret ved at indføre en »helårskontrakt«, som sikrede, at polakkerne fik et eksistensminimum for det forefaldende arbejde, indtil roesæsonen begyndte. De fleste polakker på Gyllingnæs, Åkjær, Lundhof, Rodstenseje og Gersdorfflund blev her i vinteren 1914-15.

Flere ældre danskere kan huske de polske sæsonarbejdere, men det er ikke altid de usle forhold, der erindres. Ejnar Rasmussens minde om polakkerne fra tiden som karl på Gersdorffslund omkring 1914 handler således ikke om arbejdsforholdene: »Engang blev to polakker gift, pigen

var fra Gersdorffslund og karlen fra en anden gård. Brylluppet varede i 3 dage, og alle gårdens folk var inviteret til gilde i Hov« 11). Det eneste, som Julia Beck nævner i sine erindringer fra tiden som forpagterdatter på Gerdorffslund, drejer sig om, »hvor malerisk polakpigerne tog sig ud i deres brogede hovedtørklæder, struttende skørter og lange blanke støvler« 12). I Ane Marie Nielsens beretning om tiden som husholdningselev på Åkjær 1918-19 kommer en mere nuanceret beskrivelse frem: »Selv har jeg oplevet polakkernes tid, de boede i »Rækken«. Jeg havde ondt af dem, da de efter sigende ikke havde råd til at spise andet end kartofler og salt, og jeg husker deres frie ranke holdning og pigernes brogede tørklæder« 13).

Flere af de polakker, der kom via den organiserede import, blev boende. Men før de og deres børn blev integrerede i det danske samfund, måtte de i flere årtier leve med danskernes fordomme og med skældsord som »Polak, polak, pak-pak-pak« (med tryk på første stavelse). Historikeren Søren Mørch har givetvis ramt danskernes fordomme godt, når han skriver om de polske indvandrere: »Det udtales med tryk på første stavelse: Po-lakkerne - og der gik mange år, før det blev forbundet med indbyggerne i et land i Østeuropa ... Om efteråret var der megen rift om polakkerne til at tage kartofler op, men ellers var de ikke højt agtede. De kom ikke ind i køkkenet som andre mennesker - det hed sig, at de ikke kunne døje varmen, fordi de havde så mange lag tøj på. Nogle lag inde gik de med en hel avis på ryggen« 14).

Som et apropos til polakimporten i begyn-

delsen af dette århundrede kunne man i aviserne i marts 1987 læse, at »Fyns Bærdyrkerforening« søgte om tilladelse til at importere 400 unge polakker til jordbærsæsonen. Baggrunden var iflg. frugtavlere, at de ikke kunne få arbejdere nok. Gartnernes fagforening på Fyn mente derimod, at der var danske arbejdere nok, hvis der blot blev givet en ordentlig løn. De samme argumenter fra såvel arbejdsgiverne som fagbevægelsen kunne høres for 90 år siden. Arbejdsmarkedsnævnet ville imidlertid ikke give tilladelse til polakimporten.

Noter:

1. A. Andersen: Hads herreds landboforening 1853-1953, s. 186.
2. Tidsskrift for landøkonomi. 1891 s. 218. 1895 s. 238. M. fl.
3. George Nellemann: Polske landarbejdere i Danmark og deres efterkommere. Nationalmuseet 1981. S. 45 ff.
4. Optalt ud fra arbejdsgivernes anmeldelse om udenlandske arbejdere til politiet. Bevaret i herredsfoged-arkivet, Hads-Ning herred, Landsarkivet i Viborg.
5. Julia Staneks historie er trykt i Nellemann, op. cit.
6. Landarbejderen (Ugeblad). 27/11 1903 og 11/5 1906.
7. Kontrakten findes i Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv i Sager vedr. polakker.
8. Landarbejderen 19/6 1906.
9. Olaf Olsen: Daglejebarn for hundrede år siden. Fyrbøder Peter Skovs erindringer. Østjysk Hjemstavn 1979.
10. Landarbejderen 15/4 1898 og 3/8 1900.
11. Interview med E. R. i Lena Bjørn (red): Gosmer, Baggrundsmateriale til Gosmerspillet. 1980.
12. J.B.'s erindringer er trykt i Th. Madsen: Gersdorffslund II. Østjysk Hjemstavn 1967.
13. Ole Højrup (red.): Herregårdsliv, bd. 6, s. 40.
14. Søren Mørch: Den ny Danmarks historie 1880-1960. S. 400.

Litteratur om Østjylland

Kjeld Elkjær

Århus Byhistoriske Udvalg har som julepublikation udgivet bogen *Det talte man om. Rids fra Århus i 100 år* (Århus 1986). Som det fremgår af titlen, behandler den forskellige emner, der blot har det til fælles, at de er blevet omtalt eller debateret i datidens medier, særlig aviserne, efterhånden også radioen. Derved får bogen et noget flimrende præg, selv om det i og for sig er interessante sager, den beretter om. Mange århusianere vil her få genopfrisket, hvad der var på tapetet i deres barndom eller ungdom. Blandt de ældste indslag kan nævnes »smørkrigen« eller rettere margarinekrigen i 1880'erne og gullashbaronerne under 1. verdenskrig. I 1920'erne drejede det sig bl.a om den overhåndtagende biltrafik i gaderne og om radioen, »det trådløse mirakel«. I 1930'erne var det luftfartens sensationer der optog sindene, i Århus særlig besøget af luftskibet Graf Zeppelin og Atlanterhavsflyveren Holger Høiriis' modtagelse i fødebyen Brabrand. Begge begivenheder fandt sted i 1931. Der er også en artikel om kongemodtagelser, særlig den i 1935, da kronprinsparret Frederik og Ingrid blev hyldet. Endvidere om fødslen af byens borger nr. 100.000 i 1941, om kontroversielle kunststillinger og fra nyere tid

om festugen og narkoproblemerne. Alt i alt en sammensat ret, men veltillavet af Byhistorisk Udvalgs medarbejdere, letlæselig og gennemillustreret mest med pressebilleder fra den omhandlede periode.

Den stigende interesse for lokalhistorie har i de senere år særlig rettet sig mod de enkelte boligkvarterer, ikke mindst de gamle arbejderkvarterer. Et godt eksempel er Sjællandsgadekvarteret i Århus, hvor der i 1973 blev stiftet en meget aktiv beboerforening, som i de følgende år fik stor indflydelse på kvarterets udvikling. Der foreligger nu en hel bog om kvarteret, udgivet af den unge historiker Rita Sørensen i samarbejde med fotografen Djunior Svane: *Sjællandsgade-kvarteret i Århus* (Århus 1986). Det er ikke nogen hus til hus beskrivelse. Sådan en findes i forvejen i Magistratens serie af registranter under titlen *Ø-Gade-Kvarteret* (Århus 1883). Derimod får man en levende og veloplagt præsentation af gaden og dens mennesker, belyst ved samtaler med nuværende og tidligere beboere. Flere gamle håndværkere fortæller om deres virke, og man kan læse om det hårde arbejde i den gamle æskefabrik og det glade liv i dens efterfølger folkeværtshuset Æsken. Der lægges ikke skjul på

kvarterets mørke sider: Fattigdom, overbefolkning, bolignød, prostitution og i de senere år husbesættelser. Alt i alt får man dog indtryk af en bydel, der er ved at blive et attraktivt boligområde. Det er spekulationen i ejendomme og ejerlejligheder, de aktive beboere nu søger at imødegå. Bogen er smukt trykt og flot illustreret med nye og gamle fotografier.

Over hele landet har der i adskillige år været indsamlet erindringsstof om arbejdsforhold, først foranstaltet af Nationalmuseet, senere på lokalt initiativ rundt om i landet. I Århus hedder projektet *Arbejdererindringer* og udføres i samarbejde med AOF af historikeren Kirsten Folke Harrits og bibliotekaren Ditte Scharnberg. Stoffet indsamles på bånd og opbevares i Gellerup Bibliotek. Prøver deraf er tidligere offentliggjort i billedværket *Arbejdets mænd og kvinder* (Århus 1983). I anledning af Kvindeligt Arbejderforbunds Århusafdelings 85 års jubilæum har de to indsamlere nu udgivet bogen *Hverdagsliv. Tre arbejderkvinders fortællinger* (Århus 1986). De tre kvinder er en 82-årig rengøringsassistent, en 56-årig butikslagter (forkvinde for KAD i Århus) og en 35-årig fabriksarbejder. I interviewform fortæller de løst og fast om deres opvækst, læretid og arbejdspladser. I forbindelse med bogens sigte lægges der vægt på deltagelsen i det faglige arbejde, og tilsammen giver de tre bidrag et godt indtryk af den langsomme fremgang i kvindernes organisering. Det er en let læst og velskrevet lille bog, illustreret med håndfaste tegninger af maleren Thomas Kruse.

Endnu en arbejdskildring fortjener at

fremhæves, nemlig *Palle Nielsen: En smed kommer til Århus* (Århus 1986). Den har ikke nogen social tendens, men beskriver nøgternt og detaljeret smedevenden Niels Christian Rasmussens omvekslende og virksomme liv. Han var født i Sønderjylland, men kom som barn til Lading, hvor hans far blev landarbejder, og han selv kom i smedelære. 1902 flyttede hele familien til Århus, og her arbejdede han ved faget flere steder, sidst som højt betroet mestersvend i en maskinfabrik. En usædvanlig oplevelse var folkeafstemningen om Nordslesvigs genforening i 1920, som han rejste ned og deltog i. Da han var født syd for grænsen, havde han måttet søge dansk indfødsret, hvad der dengang varede næsten to år. Det fortjenstfulde ved bogen er den omhyggelige dokumentation. Forfatteren, der er historiker og lærer, har samlet og citeret alle tilgængelige kilder: Kirkebøger, skoleprotokoller, skudsmålsbøger, lavsprotokoller, byrådsforhandlinger, forretningsarkiver, regnskabsbøger og aviser. Det hele er dog så levende og klart fremstillet, at bogen kan læses i et stræk. Den er gennemillustreret med arbejdstegninger og fotografier både fra lokalhistoriske samlinger og i privat eje.

En af Århus' mest markante politikere, den 92-årige *Holger Eriksen*, har udgivet sine erindringer under titlen *Socialdemokrat og rebel* (Århus 1986). Det vil sige, de er indtalt på bånd og redigeret af historikeren Lars Stigel. Holger Eriksen stammer fra et husmandshjem i Vrænge ved Østbirk. Efter realeksamen fra Bræstrup Realskole blev han journalist og var i en lang årrække knyttet til Demokraten i Århus som en af hovedredaktørerne. 1929-35 var han med-

lem af Århus byråd og fra 1935 til 1966 folketingsmand. Som politiker har han altid været overbevist socialdemokrat, men har ofte skilt sig ud fra partiets praktiske politik i enkeltspørgsmål. Erindringerne er spændende læsning, stærkt præget af den mundtlige form. Han fortæller bredt om barndommens husmandsmiljø på Horsensegnen, om det hårde slid med jorden, om jernbanearbejde, tørvegravning og mælkekørsel, om udbredt alkoholisme og gensidig hjælpsomhed. Fra redaktionskontoret og byrådet i Århus er der spændende detaljer om lokale pressefolk og kommunalpolitikere. Også på landspolitisk plan, hvor Holger Eriksen bl.a. var formand for den parlamentariske kommission efter 2. verdenskrig, får man mange morsomme indblik bag kulisserne.

I anledning af 40-året for Danmarks befrielse i 1945 udkom der adskillige bøger om besættelsestiden. I Århus blev der foranstaltet en indsamling af erindringer fra de fem mørke år i byens historie, og det afleverede materiale blev arkiveret i Lokalhistorisk Samling og i Besættelsemuseet. Nogle af de bedste bidrag, i alt 8, foreligger nu i bogform under titlen *Vi spyttede ikke på dem - når de så det. Hverdagen i Århus under besættelsen* (Århus 1986). De er skrevet af mennesker med ret forskellige baggrund. En lærer søger at give en almen skildring af forholdene og den nationale stemning, der kunne give sig udslag i fænomener som alsang og algang. Nogle husmødre fortæller om dagliglivets trængsler, om mørkelægning, rationering, varemangel og usle erstatningsvarer. Et par skoleelever beretter om uregelmæssig skolegang på de mærke-

ligste steder. To af bidragene handler om havnekatastrofen 4. juli 1944, der spredte død og ødelæggelse i de omliggende kvarterer. Frihedskampen hører man ikke meget til. Kun en enkelt bidragsyder, en blikkenslagerlærling, hvis firma for øvrigt arbejdede for tyskerne, har været med i lidt modstandsarbejde. Alt i alt nogle gode glimt fra krigens hverdag, som man nok kunne have ønsket lidt flere af. Det er kun blevet til en bog på godt 100 sider, men den er velillustreret med til dels ukendte billeder fra byens samlinger.

Hammelegnens historiker *Arne Gammelgaard*, der sidste år udgav bogen *Grever og godtfolk. Fra Hammel-kanten 1815-1875*, har nu fortsat skildringen med *Fælles fremgang. Fra Hammel-kanten 1875-1925* (Hammel 1986). Det er hans hensigt senere at føre fremstillingen op til nutiden og tilbage til oldtiden, så der kan foreligge en sammenhængende Hammel-historie. Det nye bind handler om den betydningsfulde periode, hvor erhvervslivet søgte nye baner, hvor folkelige bevægelser manifesterede sig, og drøje politiske slag blev udkæmpet. Der er kapitler om landbruget, om handel, håndværk og industri og om Hammelbanen, der desværre ikke viste sig levedygtig i det lange løb, selv om den kørte i 54 år. Arbejderbevægelsen og dens personligheder, omsorgen for syge og fattige, skolevæsenet, alle sider af egnens liv er kommet med i den lille bog. Grevefamilien på Frijsenborg, hvis hovedskikkelse i denne tid var den frikonservative politiker Mogens Frijs, får naturligvis en udførlig omtale. Det gamle, patriarkalske forhold mellem godsejer og menigmand, der egentlig hørte fortiden til,

kunne endnu spores til forargelse for sociale reformatorer som Peter Sabroe. Et særligt kapitel omhandler forfatteren Karen Blixen, hvis slægtskab og venskab med familien Frijs skulle få stor betydning for hendes menneskelige og digteriske udvikling.

Mens Hammelbanen måtte bukke under for jernbanedøden, er der en anden østjysk privatbane, som har holdt 100 års jubilæum og stadig lever i bedste velgående. Det er Odderbanen, tidligere Hads-Ning Herreders Jernbane, som allerede i 1909, i 1944 og i 1959 har udsendt små jubilæumsskrifter. Nu foreligger værket *Gennem Hads og Ning Herreder i 100 år. Odderbanen 1884-19. juni 1984* (Odder 1984), udarbejdet af den unge jernbanehistoriker *Ole Linå Jørgensen*. Det er en af de grundigste banemonografier, der endnu har set dagens lys. Forfatteren har kulegravet det rige materiale, der findes om banen i Odder, Århus og andetsteds. Ikke mindst afsnittet om banens forhistorie og tilblivelse er bygget på et førstehåndskildestudium af stor

værdi. I øvrigt fremstillet kronologisk (man savner indholdsoversigt og registre) og slutter med driftsberetninger fra de 100 år, redigeret af direktør O. Aagaard Frandsen. Til hvert afsnit er knyttet egenshistoriske og personhistoriske træk, der gør bogen til spændende læsning også for andre end jerbaneentusiaster. Det righoldige billedstof stammer dels fra banen selv, dels fra egnens lokalhistoriske arkiver.

Fra det øvrige Østjylland kan man nævne billedværket *Langs Gudenåen for 100 år siden* (Silkeborg 1986). Det gengiver en række træsnit og fotografier fra de ansete ugeblade *Illustreret Tidende* og *Ude og Hjemme*, dækkende årene fra 1861 til 1897. Der er tidligere udgivet lignende samlinger af illustrationer vedrørende København og Nordsjælland. Ordningen er kronologisk, ikke topografisk (dog ledsaget af et stedregister), og det er de oprindelige tekster, der bringes sideløbende med billederne. Bibliotekar Per Hofman Hansen, Silkeborg bibliotek har foretaget udvalget og tilrettelæggelsen.

Lokalhistoriske arkiver

Egnshistoriske Forening for Gedved kommune af Søren Hansen

Sognearkiverne for Gedved kommune har i 1986 fået kopi af alle tilgængelige kirkebøger for kommunens 8 sogne: Østbirk, Yding, Kattrup, Tolstrup, Vedslet, Gangsted, Søvind og Ørridslev. Og det ser ud til, at disse vil blive studeret meget.

Pr. 1. sept. 1986 fratrådte Niels Jørgen Andreassen som arkivar, og fra 1. jan. 1987 forestår Søren Hansen, Skovvejen 17, den daglige drift af arkivet.

Arkivet har lokaler i kælderen på Gedved Skole, Kirkevejen, Gedved, og har åben hver mandag fra 15.00 til 17.30.

Det skyldes udelukkende Niels Jørgen Andreassens fortjeneste, at arkivet har fået en god professionel start. I 1986 har vi fået 90 nye arkiver og har nu 831 arkiver ialt.

I 1986 har arkivet udgivet et lille skrift om Gedved Skoles første 200 år (1743-1943). Det er udarbejdet af et aftenskolehold under Gedved Aftenskole.

Ligeledes har et aftenskolehold i lokalhistorie gennem 8 års studier samlet stof til et digert værk om landsbyen Kattrups historie. Arkivets forlag har udgivet denne bog,

der er på 600 sider og med mange illustrationer. Bogen koster 200 kr. og kan bestilles ved henvendelse til arkivet eller på tlf. 05 66 52 13.

Egnshistorisk Forening for Gedved kommune, som driver Sognearkivet, har ca. 120 medlemmer. Foreningen har i 1986 haft 5 forskellige arrangementer af lokalhistorisk interesse.

Hadsten kommunes lokalhistoriske arkiv og samlinger af Børge Jensen

Egnsarkivets omorganisation bevirkede stor travlhed i første halvdel af beretningsåret. Takket være gode og tilstrækkelig mange medhjælpere var arbejdet delvis tilendebragt ved årsskiftet, så vi nu igen med glæde kunne tage imod besøgende. Ved hjælp af pressen blev arkivets nye ansigt publiceret, hvilket også har givet resultat. Men samtidig er vore indgangsforhold blevet ændret, idet Håndværkerskolen har lejet den skolefløj, hvor arkivet har til huse, af kommunen. Derved er skabt ny indgang til denne, som arkivet også skal benytte, da den tidligere fra skolegården er spærret.

Dette har voldt visse vanskeligheder her i begyndelsen, men indarbejdes efterhånden.

Vi har her i 87 kunnet glæde os over særdeles stort besøg af skoleklasser, foreningsgrupper, bysamfund og enkeltpersoner, så der til tider har været virkelig trængsel. Men det med hjerterum og husrum har klaret problemerne til glæde for både gæst og vært. I det daglige i vore åbningstider er der jævnt besøg. Vi satser på, at vort billedmateriale er direkte tilgængeligt ved ophæng sognevis, derved er vægpladsen udnyttet til det yderste, men giver den besøgende lettere udbytte.

Arkivet har i årets løb arrangeret en aftenur til Frijsenborg slotspark og en foredragsaften om vor landskendte tidligere

Hadstenborger, folkemindesamleren Evald Tang Kristensen, begge med god deltagelse.

Der kommer stadig genstande ind til vor museumslignende afdeling, dog ser vi os ikke i stand til mere at huse større ting, men f.eks. nogle kasser fint gammelt snedkerværktøj efter tidligere snedker Thilkjær Hansen, Røved, har vi da modtaget med glæde. Og sådan beriges arkivet stadig år for år. Papirer og billeder vil der altid være plads til. Vort billedmateriale nærmer sig 4000, og det, der ikke er ophængt på væggene, er arrangeret i album og på plader.

Ved Hadstens 125 års jubilæum udarbejdede arkivet beskrivelse til en hundredtallig udstilling af gamle Hadstenbilleder, hvilket det fik anerkendelse for og glæde af. Men beskrivelsen havde også kostet adskillige

Vægge og montre fortæller på en spændende måde om Hadstens historie.

arbejdstimer, da det ikke er så lige en sag at holde styr på bebyggelsen mere end hundrede år tilbage i tiden.

Arkivet er nu arrangeret og bemanded, så vi glæder os til arbejdet fremover med åbent hus tirsdag 14-17 og onsdag 19-21 undtaget skoleferierne, ellers efter aftale tlf. 06 98 01 02.

Hinnerup Egnarkiv v. Støtteforeningen af Aage Schøler

Et år er atter gået. Støt og roligt, med stor interesse fra egnens beboere. Denne interesse har resulteret i en stor tilgang af medlemmer til Støtteforeningen for Hinnerup Egnarkiv, og vort foreløbige mål på 200 medlemmer er næsten nået.

Der har været 9 aftenmøder med ca. 50 fremmødte i snit.

Vi forsøger så vidt muligt at formå lokale, kendte folk til at fortælle, da vi har erfaret, at de trækker flest tilhørere til.

Der indgår stadig mange arkivalier og billeder. - Ærgeligt kun, at så mange på billeder er ukendte.

En bøn for fremtiden!/: Husk at skrive navne i familiealbummet!/:

Vi har i årets løb fået kirkebøgerne fra kommunens sogne kopieret i Viborg. Det var dyrt, men vore 4 banker har givet lidt tilskud, og kommunen har hjulpet med et beløb til indbindingen, så vi klarede det.

Arkivet har til huse i biblioteket, som det hører under, og det har samme åbningstider.

Hver torsdag fra kl. 16-18 er en fra Støtteforeningen til stede.

Molsbibliotekets lokalhistoriske arkiv af Carl A. Laursen

En af vore medarbejdere har i vinter undervist i slægtsforskning, og det har øget interessen for de egnshistoriske arkiver. Mange kommer nu i vore lokaler, der er godt forsynet med oplysende bøger for interesserede slægtsforskere. Bl.a. har vi på det seneste fået forøget vor samling af kopier af kirkebøger helt frem til sidst i 1800 tallet. Flere af kursisterne er nu i gang med at udarbejde egne slægtstavler.

Fra nedlagte forsamlingshuse og missionshuse har vi fået skøder og andre dokumenter. Fra forsamlingshuse er der ikke mange oplysninger, men fra missionshuse er der fine og velordnede papirer, som kan fortælle en eftertid en hel del.

Papirer fra et nedlagt missionshotel, belagt med stærke klausuler, viser, at det kostede de implicerede temmelig store ofre. Vi har navne og tal for, hvad en kreds af hæderlige mennesker gav af deres velstand eller gav i trang, men med god vilje.

Tilgang af billeder og arkivalier i øvrigt har været som i foregående år.

Vi har hele tiden haft et godt samarbejde med Ebeltoft Byhistoriske Arkiv.

En yngre lærer i Ebeltoft, som vi regner for en af vore medarbejdere, har udarbejdet en række temahefter om forskellige bevægelser, der opstod og svandt og gav plads for nye - om egnens markante personer og deres virke - gode oplysninger om personer og hændelser, der ellers ville gå i glemmebogen eller som fordrejede sagn. Hefterne kan købes på arkivet.

En mangeårig medarbejder har udarbejdet en beretning, der nu står på arkivet i 6-7

ringbind. Heri fortælles om, hvad der er sket på arkivet i årenes løb - hvornår vi fik kopi af folketællinger fra Rigsarkivet, kopier fra Landsarkivet, hvornår vi fik dokumenter, bøger og billeder til arkivet - og hvem der gav os det. Samtidig har forfatteren fortalt om virksomheder på egnen, om vejr og vind, om sæd og høst, om tørke og regn og hvad der ellers havde betydning engang, men siden er glemt.

Arkivet er på Molsskolen i Knebel og har åbent torsdag kl. 19-20.

Nørhalds Egns-arkiv

af Peter Østergaard

Arkivet har siden starten i 1970 altid mødt velvilje og fået mange opmuntringer; men det forgangne år har næsten slået alle rekorder. Først de nye lokaler, hvor den hyg-

gelige læsesal har vakt begejstring. Og dernæst den helt overstrømmende tilslutning til generalforsamlingen, hvor den oprindelige forening bag arkivet blev retableret med over 150 medlemmer. At det gode fremmøde til foredragsaftener og ca. 600 besøgende på åbningsdagene samt skoleklasser og foreninger på aftalte tider forhøjer arbejdsglæden gevaldigt, er selvfølgelig. Men hertil kommer, at virkelig mange gode, værdifulde arkivalier er tilgængeligt arkivet.

For blot at nævne et eksempel blandt mange: - Johan Chr. Schmidt's privatarkiv med breve, dagbøger, dokumenter, stamtafle, fotos m.m. spændende over et levnedsløb fra 1848 til 1912. Johan Chr. Schmidt var født 1834 som søn af lærer Napoleon Schmidt i Estruplund. Efter konfirmationen i 1848 virkede han som huslærer, til han kom på Lyngby Seminarium, hvor-

Hald skole. Lærer Johan Chr. Schmidt, ca. 1887.

fra han fik eksamen i 1854 og blev hjælpe-lærer i Gjerlev og senere fik stilling som bi-skolelærer i Romalt ved Essenbæk. I 1858 tiltrådte han embedet som skolelærer og kirkesanger i Sødring, hvor han afløste lærer Frederiksen, der startede en højskole i Gjerlev, men forinden havde stiftet lærerforeningen - den første i Jylland - og begyndt et omfattende voksen-oplysningsarbejde i Sødring med aftenskole, læsekrede, bogsamling og gjorde et landbrugsfagligt pionerarbejde på egnen.

Lærer Schmidt fulgte i samme spor og flyttede i 1863 til Hald, hvor han fik sin livs-gerning, til han i 1902 blev pensioneret og flyttede til Randers og nød sit otium her til 1912.

Johan Chr. Schmidt var en energisk skolemand, og først da elevtallet nåede op på 100, blev der ansat en lærerinde. Schmidt drev selv skolejorden og var foregangsmand med hensyn til mergling og plantning. Han tog mange initiativer til gavn for landbysamfundet. En hjertesag for ham var sparekassesagen, hvor han var aktiv til sine sidste år og hædredes med ridderkorset og kammerråds-titlen.

Hald blev på mange måder præget af lærer Schmidts person og virke, og det er velbegrundet, at man rejste en mindesten for ham i byen.

Men historisk og arkivmæssigt er det af afgørende betydning, at lærer Schmidt gennem alle årene førte dagbog over sine gøremål samt begivenheder i familien og bysamfundet, politik og ikke mindst vedr. regnskab og økonomi. Også slægtshistorie og forskellige arbejder fra seminarietiden er bevaret med hans sirlige håndskrift - og er ikke blot et slægtsklenodie, - men en lo-

kalhistorisk guldgrube, som her er betroet Nørhald Egn-arkiv.

Lokalhistoriske Arkiv for Purhus kommune

af Jytte Nielsen

I vinteren 86/87 har vi, sammen med Nørhald arkiv, LOF og Folkeuniversitetet, kørt en foredragsrække med lokalhistoriske emner. Det var spændende aftener, som var godt besøgt - o. 30 deltagere pr. aften, men det skal der også til, for at det kan løbe rundt økonomisk. Vi prøver igen i 87/88.

Foreningens årlige udflugt gik til Mellerup, hvor Peter Østergård, Nørhald Arkiv, gav os en spændende aften om Mellerups historie krydret med anekdoter om høj og lav.

På Purhusmessen i nov. præsenterede vi en udstilling om kommunens skoler. Der har været ialt - 5 er bevaret. Det blev en omfattende udstilling, da vi lavede en planche (udskiftningsramme) fra hver af de 15 skoler.

På Fårup Alderdomshjem har vi haft en udstilling af billeder fra de egne af kommunen, hjemmet har beboere fra. I stedet for at sætte fotografierne på plancher, satte vi dem i plastlommer i ringbind, som de ældre så kunne sidde og blade i.

Både foreningen og arkivet er i god vækst. 1986 gav 25 nye medlemmer og 62 indleveringer af større eller mindre omfang.

Nævnes skal et fint ordnet arkiv fra Jennum Privatskole, fra oprettelse til nedlæggelse. Skoleprotokoller fra Asferg skole 1917-71. 8 protokoller fra Over Fussing Husmandsforening. Protokol fra Rejstrup He-

des tilplantning 1877 og endelig en masse fotografier som gave eller til affotografering.

1., 2. og 3. juli 1988 vil Lokalhistorisk Forening stå som arrangør af et lokalhistorisk skuespil på herregården Fusingø. Stykket hedder - »Og dagen oprinder« - og er skrevet af adjunkt Marianne Hesselholt, Ålum. Det handler primært om tiden op til stavnsbåndets ophævelse, og rammerne i stykket er en sommerfest på Fusingø 1788.

Arkivet er åbent hver torsdag kl. 15-17.30 og den sidste onsdag i hver måned kl. 18.30-20.30.

Rosenholm Egsarkiv

af Søren Sloth Carlsen

Det forløbne år er afviklet i traditionelle baner med jævnlige og tilbagevendende besøg fra omegnen, ikke mindst af slægtsforskere.

Der har været kursus i slægtsforskning på arkivet for tiende gang. Det er naturligt, at kildematerialet til dette formål holdes ved lige og fortsat udbygges.

Foruden landsarkivets tilbud om realregistre til skøde- og panteprotokoller, må folketællingerne 1906 ikke overses.

Den aktuelle byggeintensivitet, der griber om sig landet over, ændrer totalt mønstret i de traditionelle by- og landskabsbilleder. Spørgsmålet om, hvad der var, før alt det nye kom, må være aktuelt for arkiverne. Vi foretager her med passende intervaller affotografering af gamle huse eller bykvarterer, der skal saneres, og så gentager vi processen, når det nye er på plads. Der er altid interesse for at se, hvordan det

hele har været før, og det er vel også en af arkivernes væsentlige opgaver at imødekomme denne interesse. Ikke blot det gamle skal fastholdes for eftertiden, men også en del af det nuværende ud fra tesen: Hvad der er nyt i dag, kan være gammelt i morgen.

At gøre arkivet til en brugsgenstand og ikke blot et støvet magasin er en af de opgaver, vi søger at leve op til, bl.a. ved passende udstillinger, hvor der rettes ønske om det.

Udstilling på skolen med motiver og elevbilleder fra bedsteforældrenes tid er en tilbagevendende succes hos de nye årgange.

Et 75-års jubilæum for den lokale spejldertrop har været markeret med billedudstilling fra en væsentlig del af disse mange år. Ak, hvor forandret.

Rosenholm egsarkiv har til huse på 1. sal i den tidligere dommerbolig i Hornslet. Bygningen har desuden fungeret som omsorgslokale for den ældre generation i en årrække. Nu er en ny aldersklasse rykket ind i stueetagen, idet den hermed - midlertidigt - skal fungere som fritidsklub for ca. 60 børn i alderen 7-12 år. Selv om nyt og gammelt nok kan samarbejde i de rummelige og smukke omgivelser, skal det dog ikke vare ved. Byrådet har nu vedtaget at indrette den nedlagte arrestbygning til lokalhistorisk arkiv. Der er budgetteret med en halv million til indretningen, og projektet kan blive en spændende løsning, da det oprindelige særpræg ifølge fredningsbestemmelser ikke må ødelægges, men varsomt fastholdes.

Vi ser hen til de nye lokaliteter med stor forventning og håber ikke der kommer hindringer i vejen, som det var tilfældet sidste år. Da var det karlitlofter og asbest-

plader i kommunens skoler, som pludselig trængte på, og som slugte det beløb, der var afsat til restaurering af arrestbygningen.

Rougsø Lokalhistoriske Forening

af Søren Ladefoged

Rougsø Lokalhistoriske Forening, der blev startet i 1976, har vist ikke tidligere sendt indlæg til Østjysk Hjemstavn, så derfor starter vi med at fortælle lidt om vor historie.

I 1978 fik foreningen et lokale under Langhøjskolen i Vivild, hvor det første arkiv blev indrettet.

Vi fik mange afleveringer, købte en del fotokopier og var egentlig godt tilfreds, men der kom en udvikling, vi ikke havde forudset.

Vi fik først fotograf Dørge's negativer, der bestod af ca. 20.000 glasplader, og derefter tilbød amatørarkæologen Carl Vindberg os sin samling af oldsager.

Der blev udvidet, så vi havde ca. 200 m², og vi er glade for disse samlinger. - Men allerede i 1981 måtte vi udvide igen, idet vi overtog en stor samling, bestående af indbo og brugsting, fortrinsvis fra forrige århundrede, som afdøde kæmner Poul Birkebæk havde samlet og hans arvinger overladt foreningen.

Disse samlinger bliver til stadighed udbygget, og vi råder nu over 500 m² arkiv og udstillingsareal + 150 m² magasin.

Disse aktiviteter bør og kan ikke varetages af en enkelt person. En stab på 10-15 frivillige og interesserede medarbejdere mødes hver mandag aften for at registrere, sætte på plads, gøre rent o.m.a., samt

hjælpe de gæster, der benytter arkivet til at søge deres slægts- eller egenshistorie, og det er ikke så få - ca. 600-800 gæster kommer her om året, og det glæder medarbejderne, når arkivet og samlingerne bliver brugt.

Af andre aktiviteter kan nævnes: Afholdelse af møder, folkeuniversitetets kurser. - Vi besøger kirkerne, hører om deres særpræg og historie, holder udflugter til minderige steder, laver udstillinger m.v.

Med næsten 300 medlemmer, der støtter foreningen, velvilje fra skolen og kommunale myndigheder samt økonomisk støtte fra vore pengeinstitutter ser vi i Rougsø Lokalhistoriske Forening lyst på fremtiden.

Skanderborg Egnsarkiv

af Leif Juul Pedersen

Arkivets samling blev pænt udbygget i 1986. Der var en tilgang på ca. 6000 negativer, 400 fotos og et tilsvarende antal postkort. Der var omkring 100 afleveringer indeholdende arkivalier, jubilæumsskrifter og tilvækst til avissamlingen m.m.

Mulighederne for at arbejde med lokalhistorie på arkivet blev forbedret ved indkøb til arkivets »bibliotek«. Her kan nævnes Politikens Danmarkshistorie, Salomonsens store Konversationsleksikon, samt forskellige andre fremstillinger og opslagsværker. Endvidere blev der i 1986 anskaffet et mikrofilm-læseapparat. Folketællingen og realregistrene til skøde- og panteprotokollerne kan nu ses her.

Der kunne i 1986 noteres en glædelig fremgang i antallet af skoleelever, der benyttede arkivet til løsning af lokalhistoriske opgaver.

På aktivitetssiden skal først nævnes udstillingerne. Mulighederne for at lave sådanne er pga. pladsforholdene stærkt begrænsede, men interessen er stor. Der vistes »Adelgade i postkort« og »Fotografer Skanderborg«. Især den sidste var velbesøgt. Her vistes de ældste fotografier fra byen og en del fotos af den »store« Skanderborgfotograf P. Jensen. Via udstillingen kom Egnarkivet i kontakt med efterkommere af fotograf Jensen, og dette resulterede i nogle værdifulde afleveringer hertil.

Personalet har især beskæftiget sig med registrering. 1. jan. 1986 påbegyndtes en løbende indholdsmæssig registrering af det lokale stof i Midtjyllands Avis og Ugebladet for Skanderborg og Omegn. Endvidere påbegyndtes en omlægning af Egnarkivets store billedsamling. Der blev indført et nyt system, som beskytter originalbillederne og samtidigt gør det nemmere at finde fremt til netop det billede, man har brug for. Ca. 2000 fotos er nu registreret efter dette nye system.

Der er efterhånden tradition for, at der på denne plads står noget om Egnarkivets lokale problemer. Der er intet sket i 1986. Forholdene forringes gradvist, og der arbejdes i øjeblikket med forskellige muligheder uden dog en løsning er i sigte.

Skejby - Lisbjerg - Ølsted sognearkiv af P. Holm Jensen

Sognearkivet havde sidste år den opgave at levere billeder til TV-serien »Nu dages det« af de seks børn i Skejby, som 23. dec. 1898

indbrændte (døde af kulilteforgiftning fra vådt træ, sat til tørre i kakkelovnskrogen). Red. Peter Sabro skrev herom og brugte den ulykkelige hændelse i sit politiske arbejde. Vi sendte bl.a. denne Skejby-vise.

*En morgen tidlig i hjemmets bolig
de mange små lå i søvnen rolig,
mens far og moder på arbejd' var.
De sliddets hårdhed og byrde bar.*

*Fra Skejby Bakke, fra stille bolig
gik far og moder så tavs og rolig,
men aned' ikke, hvad skulle ske,
de ikke levende børn fik se.*

*De sled og slæbte fra tidlig morgen
og kæmped' trøstigt med tvivl og sorgen.
Men kærlighed til de kære små
bød dem så tidlig fra hjemmet gå.*

*Det var mod vinter ved juletide,
der lød fra Skejby så stor en kvide:
Fem børn er slumret i døden ind,
da var der tårer på manges kind.*

*Fra arbejd' kom da den stakkels moder
til sine små med de tjente goder,
men hvilket syn hun da får at se:
Kun sorg og død og bedrøvelse.*

*Fortvivlelse hende nu omslynger,
hun sønderknust vrider sine hænder
og nævner kærlig de små ved navn,
men ingen iler i hendes favn.*

*Hun kalder stille, ved navn dem nævner,
men ingen hende at svare evner.
I dødens favn de indslumret er,
de kan ej svare en moder kær.*

*Og fader med de så trætte hænder
ved budet sorgfuld han hjem sig vender.
Han nævner også de små ved navn,
men ingen iler hen til hans favn.*

*Ved Skejby kirke i gravens bolig
de børn de slumrer så tryk og rolig,
og mindestenen med deres navn
står der som vidne om slid og savn.*

*Den minde skal os om rædsels-døden,
fremkaldt ved slid og ved savn og nøden.
Den står til ære for kvinde, mand,
som satte sten her fra dette land.*

(Ganske let bearbejdet
af Palle Skov-Petersen)

Solbjerg lokalhistoriske arkiv

af Johanne Methling

Arkivet i Solbjerg får stadig værdifulde ting fra oprydning på gamle gårde. Således kom en lille uanselig notesbog med optegnelser tilbage til ca. 1889. I et notat fra 1910 står f.eks.: »Kørte sten til stenhugger i Tranbjerg (Christiansborg slot)«. To dage senere fortsættes: »Kørt sten fra stenhuggeren til Tranbjerg station, afsendt til Christiansborg, 28. juni betalt for tilhugning af sten til Christiansborg slot 15 kr.«

Forklaringen er, at der efter slotsbranden i 1907 sendtes sten fra forskellige dele af landet til opbygning af det nuværende slot - her således fra Ingerslev i Tiset sogn.

Fra samme tid noteres, at der er anskaffet bibelske anskuelsesbilleder til Tiset skole. Disse billeder findes i dag i lokalhistorisk arkiv i Solbjerg.

Arkivet er åbent tirsdage fra kl. 13-16

samt første torsdag i hver måned kl. 13-16. Tilrejsende slægtsforskere er velkommen til at ringe på tlf. 06 92 72 77 og aftale tid uden for den almindelige åbningstid.

Der er i årets løb indleveret værdifulde arkivalier. Solbjergskolens 8. klasse har benyttet arkivets billedsamling til udstilling. Arkivalier har været udlånt til udstilling i Ridehuset i Århus fra 28.2. til 6.3. Udstillingen hed »Årets fag«.

Arkivet er nu i besiddelse af realregistre fra Astrup, Tulstrup, Tiset og Hvilsted sogne fra 1821-1919.

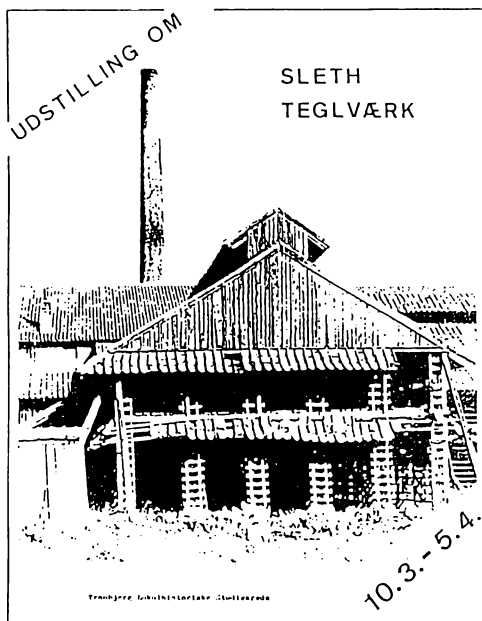
**Tranbjerg Sogns
Lokalhistoriske Forening**
af Gunnar Rørmand

En studiekreds med lokalhistorie som emne og Anna Rasmussen, Hylke som lærer og vejleder blev i november 1986 til en forening, der gerne skulle blive et inspirerende bindeled mellem det arkiv, der er under opbygning på Tranbjerg Bibliotek og sognets beboere, virksomheder, foreninger og institutioner.

100 medlemmer indenfor de første måneder viser interessen i området. Foreningen har foreløbigt før og efter sin dannelse markeret sig med indsamling af materiale, fotos, protokoller, dokumenter, dagbøger osv., en del var dog skænket i forbindelse med Jens Mikkelsen og Niels Johansens udgivelse i 1984 af bogen: Tranbjerg - før og nu en uhøjtidelig beretning om folk og fæ gennem tiderne i og omkring Tranbjerg. 168 sider, ill. Redigeret af Anne-Grete Johansen.

Endvidere har der været vist nogle velbe-

søgte udstillinger på biblioteket om Sleth Teglværk og om Tranbjerg Kro i 100 år.

TRANBJERG BIBLIOTEK

Billede fra udstillingsplakat.

Medlemsaftener i den udmærkede sognegård har været med emnerne: Omkring Tranbjerg Hovedgade med arkitekt Kurt Larsen og tidligere uddeler Niels Johansen. Emnet derefter var: Gårdhistorie i Østjylland med redaktør J.S. Thomsen, Viby som aftenens inspirerende gæst og endelig: Romanske stenarbejder, hvor Hans Møller, Mårslet med dias-serie fulgte stensemestrens arbejder i Tranbjerg og andre kirker på egnen. Gode aftener med god deltagelse, der giver lyst til mere. Om alt er lyserødt? Nej da, vi mangler uddannelse, arbejdskraft, lokale og -penge, men har en smule mod, og det arbejder vi så med.

Århus kommunes biblioteker Lokalhistorisk Samling i Mølleparken af Leif Dehnits

Lokalhistorisk Samling, som er en del af Århus kommunes Biblioteker, har igen haft et godt og travlt år. Vor tryksagssamling vokser uafbrudt, og ligeledes har der været en jævn tilgang af materialer til billedsamlingen. I Hovedbibliotekets forhal har der været vist forskellige udstillinger med udgangspunkt i vor billedsamling.

31. oktober 1986 blev det tidspunkt, hvor Lokalhistorisk Samlings hidtidige leder måtte gå af med pension på grund af alder. Afdelingsbibliotekar Kjeld Elkær blev kort tid efter oprettelsen af Lokalhistorisk Samling i 1948 leder af denne og har således på helt afgørende vis sat sit præg på opbygningen af samlingens forskellige bestanddele. Foruden flere betydningsfulde værker på det bibliografiske område har han som medlem af Århus Byhistoriske Udvalg skrevet en lang række lokalhistoriske artikler. Vi vil håbe, at Kjeld Elkær vil nyde sit otium med at skrive mange flere.

Lokalhistorisk Samling blev pr. 1. november 1986 udskilt af Hovedbibliotekets læsesal og fik status som selvstændig afdeling.

I løbet af 1986 blev arbejdet med Dansk Lokalbibliografi i Århus amt afsluttet, og bibliografien forventes at udkomme i bogform i løbet af 1987.

Århus kommunes Biblioteker skal i den nærmeste fremtid lave en lovbunden sektorplan. Det vil ved den lejlighed blive af største betydning for det lokalhistoriske arbejde i Århus kommune at få skitseret en struktur for arbejdet i fremtiden. Det næ-

ste bliver så at skaffe en bæredygtig økonomi for arbejdet i de enkelte lokalområder.

Foreningsarkiver i Århus amt

af Allan Frandsen

Foreningen er en vigtig del af dansk kultur og historie. Samfundet ville næppe have set ud som det gør, hvis ikke foreningerne gennem de sidste godt 100 år havde sikret borgernes indflydelse. Foreningerne er en vigtig del af demokratiet.

Samtidig har foreningerne gennem tiden været en vigtig del af danskernes hverdag. Landet rundt - i købstæder og i landsbyer har der eksisteret en mængde foreninger. Og det gør der såmænd endnu.

Når lokalhistorikere idag arbejder med historien, må foreningerne med ind i billedet. Uden dem bliver billedet ikke skarpt. Derfor er det vigtigt, at så mange foreningsarkiver som muligt er til rådighed.

En systematisk indsamling af foreningsarkiver har stået på i godt ti år efter opfordring fra Dansk Historisk Fællesforening. Efterhånden har de fleste amter gennemført såkaldte »foreningskampagner«. Baggrunden er den kedelige, at mange foreningsarkiver ofte forsvinder sporeløst - på lossepladser eller forbrændingsanlæg. Kampagnernes formål har derfor været at redde de foreningsarkiver, som idag ligger rundt omkring på lofter, i kældre og andre steder, fra tilintetgørelse.

Arbejdet med at sikre arkivalierne fra de foreninger, der gennem årene har eksisteret i Århus amt, er i 1987 blevet taget op af de lokalhistoriske arkiver i amtet. Arbej-

det fortsætter efter alt at dømme frem til årsskiftet 1988/89.

Foreningskampagnen i Århus amt følger retningslinierne fra de øvrige kampagner og har iøvrigt været igang siden første juni. Med kontor på Erhvervsarkivet i Århus er et fælles sekretariat blevet oprettet. Sekretariatets opgave er først og fremmest vejledende og koordinerende - de lokalhistoriske arkiver udfører selve indsamlings- og registreringsarbejdet. Efter registreringen sender arkiverne kopier af registreringsbladene til sekretariatet, hvor det hele samles i en fælles fortegnelse over foreningsarkiver i Århus amt.

Registraturen - den fælles fortegnelse - vil oplyse om, hvilke arkivalier der findes bevaret, og på hvilke lokalhistoriske arkiver de ligger. På den måde vil registratuen blive af stor værdi for forskere og andre lokalhistorisk interesserede.

Hvis medlemmerne af Østjysk Hjemstavnsforening er vidende om foreningsarkiver (dvs. protokoller, breve, fotografier o. lign.) som ikke bliver brugt, opfordres de hermed til at kontakte det nærmeste lokalhistoriske arkiv eller foreningskampagnens sekretariat. Ligeledes hvis der er spørgsmål i forbindelse med kampagnen. Sekretariatets tlf.nr.: 06 12 85 33.

Ny struktur for arkiverne i Århus kommune?

af Allan Frandsen

Århus kommunes lokalhistoriske arkiver har i flere år haft især to problemer at slås med; dels en ringe økonomi og dels en administrativ ordning hvor regionsbibliote-

karerne er overordnede i forhold til arkiverne.

På den baggrund nedsatte arkiverne i juni 1987 et udvalg, som en måned senere fremlagde et forslag til fremtidig struktur. Forslaget indeholder to væsentlige nyskabelser.

For det første at arkivernes økonomi i fremtiden føres på en særskilt post på biblioteksvæsenets budget. Fordelingen af midlerne arkiverne imellem lægges i hænder på et såkaldt arkivudvalg. Dette består af repræsentanter for arkiverne, Stadsbibliotekaren og lederen af Lokalhistorisk Samling, Hovedbiblioteket i Mølleparken.

For det andet ridses en helt ny geografisk arkivstruktur op. Kommunen opdeles i fem områder, og indenfor disse skal et af arkiverne fungere som »områdearkiv«. Områdearkiverne skal i fremtiden udbygges med forskellige tekniske faciliteter (læseapparater, brandbokse, fotoudstyr, kopimaskiner m.v.). Det er ikke meningen at nedlægge arkiver, hvorimod der heller ikke skal opret-

tes nye. En nyopstået lokalhistorisk interesse skal istedet støttes af de eksisterende arkiver - primært områdearkiverne.

Skønt den nye struktur er blevet til under indtryk af den dårlige økonomiske situation, rummer den dog en del positive elementer. Den økonomiske struktur skulle sikre en overensstemmelse mellem fagligt og økonomiske ansvar. Den geografiske struktur skulle tilgodese publikum på den måde, at områdearkiverne vil blive af en sådan størrelse, at en lang åbningstid og faglig betjening vil være naturlig.

For yderligere at styrke den faglige vejledning, såvel overfor publikum som medarbejderne på arkiverne, anbefaler forslaget ansættelse af en faghistorisk konsulent for arkiverne i Århus kommune.

I skrivende stund ligger forslaget hos de enkelte arkiver. Men når disse linier læses, er Århus kommunes lokalhistoriske arkiver uden tvivl enige om den fremtidige struktur.

Museer

Clausholm

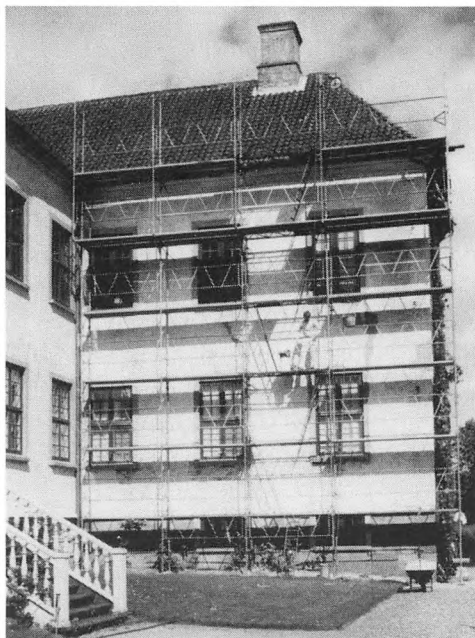
af Henrik Herner

For en del år siden foretoges generations-skifte her på godset, som da overdroges til Kim Berner – først i 1986 er slot og park fulgt efter, så disse atter er forenede med det øvrige gods.

Restaureringslinien er fortsat på slottet: I løbet af 1986 blev der foretaget restaurering af endnu en sektion af facaderne: Lille østfløjs vestside (mod havetrappen) samt en god bid af østfacaden – mod vejen.

20. juli 1986.

30. juli 1986. (Foto: H.B.fot. - film i »sagen«)

Dette arbejde udførtes ganske på linie med tidligere, tilsvarende facadearbejder og det blev finansieret med bistand dels fra Fredningsstyrelsen, dels fra Selskabet »Claus-holms Venner«.

Det er tanken, at dette arbejde følges op i løbet af indeværende år ved at søge at færdigrestaurere resten af østfacaden – forhå-

bentlig også med økonomisk bistand fra Planstyrelsen (som pr. 1. jan. 87 overtog Fredningsstyrelsens arbejdsområde) og fra Selskabet »Clausholms Venner«.

Iøvrigt er hele indersiden af slotsgården samt de to gavle mod nord her i forårsmånederne blevet kalkede! Som bekendt har facaderne i mange år set noget grå og triste ud, og der har været foretaget en del forsøg med henblik på at finde frem til en overfladebehandling, som på een gang æstetisk kunne anerkendes på den fredede bygning og som samtidig kunne være mere holdbar end traditionelt hvidtekalk. Konklusionen på disse forsøg synes dog at være, at ingen af de foreslåede, for det meste nyere materialer og metoder, kunne opfylde forventningerne, så nu har man altså skåret igennem og hvidtet første sektion af facaderne med dobbeltstampet kalk – det var nødvendigt at kalke 4 gange for at opnå fuld dækning på de iøvrigt restaurerede facader! Forhåbentlig vil man kunne fortsætte kalkningen, efterhånden som facaderne sektionvis færdigrestaureres.

I løbet af 1987 regnes installeret et flisfyr, hvorved opvarmningen af slottet fremtidig skulle blive mere økonomisk overkommelig – dette ikke mindst til bevaring af kulturværdierne, herunder indboet. Selve fyret opstilles i Staldgårdens østlænge og forbindes med slottet ved fjernvarmeledninger.

I lighed med tidligere år er der for sommeren 1987 planlagt dels 3 koncerter: Randers Kammerorkester 23. maj henh. 6. august dels den 34. »Clausholm-Koncert« 19. august med pianisten John Damgaard – alle i Havesalen.

Ligeledes i fortsættelse af tidligere år

regnes med gudstjenester i Slotskapellet: 2. pinsedag, 8. juni ved sognepræst Jørgen Kjærgaard, Voldum og 2. august ved provst Richard Teislev – begge kl. 16.30.

Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup af Svend Nielsen

Det store stavnsbåndjubilæum, som i 1988 vil blive fejret på forskellig vis over hele landet, har allerede i 1986 præget arbejdet på Dansk Landbrugsmuseum. Museet har i flere år tumlet med byggeplaner, for en kraftig udvidelse af udstillingsarealet er en nødvendig forudsætning for, at vi i 1988 kan lave en stor og god jubilæumsudstilling. Af mange forskellige årsager opstod der i årets løb gentagne udskydelser og forsinkelser, men få dage før jul kunne vi omsider begynde på de første forberedende jordarbejder, og i skrivende stund er byggeriet i fuld gang. Det samlede projekt omfatter knap 3.000 kvm., og udgifterne beløber sig til ca. 16 mio.

Også udstillingsarbejdet har været påvirket af det kommende jubilæum. Den hidtidige udstilling af vogne og kaner m.m. i hal I blev erstattet af en udstilling om roedyrkning 1850-1950, men linien blev dog først helt op to date med en lånt, stor roeoptagemaskine årgang 1986. Skønt udstillingen kun skulle vises i 1986-sæsonen, blev der gjort noget mere ud af denne udstilling, end vi hidtil har været i stand til, for derved kunne vi afprøve forskellige ideer og tekniske løsninger, der så senere kan bruges i stavnsbåndsudstillingen.

Af andre aktiviteter kan nævnes, at Gl. Estrup Smedelaug blev færdig med at gen-

Fra åbningen af smedjen.

indrette den gamle herregårdssmedje fra 1761, og 31/5 foregik den officielle åbning under festlige former med adskillige smede i arbejde, skoning af en hest og kørsel i hestevogn m.m. Derefter blev der i resten af sæsonen arbejdet nogle timer i smedjen hver weekend.

Den 13/7 afholdtes igen fåredag med mange forskellige aktiviteter, og med ca. 3.000 besøgende blev dagen en endnu større succes end i 1985.

Der er i årets løb indgået 135 genstande, for en stor del mindre genstande, der skal bruges i stavnsbåndsudstillingen. Af større genstande kan nævnes 2 traktorer, en Farmall H fra 1946 og en Massey-Ferguson 25 fra ca. 1963. Denne franskybyggede model blev kun importeret i et meget begrænset antal og er derfor ret sjælden. Museets traktor samling omfatter herefter 30 ek-

semplarer, hvoraf 22 er køreklare, men desværre er det indtil videre ikke muligt at udstille dem, hvad mange besøgende stærkt beklager.

Besøgstallet steg i 1986 med godt 1000 personer til 25.628, og der blev givet ialt 160 omvisninger.

Åbningstider: 1. maj – 31. oktober: daglig kl. 10-17, 1. november – 30. april: lørdage og søndage kl. 11-16.

Telefon: 06 48 34 44. Cafeteriet: 06 48 41 33.

Djurslands Museum
Dansk Fiskerimuseum
 af Bjarne Flou

En af de større aktiviteter på museet har været udarbejdelsen af udstillingen »Vi elsker vort land« om kulturmødet mellem

danskere og flygtninge. Udstillingen vises i årets løb på mere end 20 museer landet over.

Fiskerimuseet har foretaget undersøgelser og indsamling omkring fiskeriet på Bornholm, og der er udarbejdet en vandreudstilling »Fiskere og fiskeri på Bornholm – gennem 100 år«.

Herudover er der vist 8 særudstillinger på museet i årets løb. På den arkæologiske front kan nævnes, at museet har modtaget en stor privatsamling på 10.000 genstande fra amatørarkæologen Niels Oscar Boas. Der er foretaget en lang række arkæologiske undersøgelser af truede anlæg. Ved Gjerrild blev undersøgt en langdysse, der indeholdt en sølvskat fra vikingetid, bl.a. med arabiske sølvmonter. Ved kridtstenskælderer fra Hammelev fra ældre jernalder er udgravet en samtidig hustomt, der muligvis står i forbindelse med det spændende kælderanlæg. Endelig er der i forbindelse med et større arkæologisk beskæftigelsesprojekt undersøgt en lang række bopladser, især fra ældre stenalder omkring Kolindsund.

I sommersæsonen gennemførte museet et meget stort rekonstruktionsprojekt af stenalderbåden fra Tybrind Vig. Et ti meter langt lindetræ blev i løbet af sommeren forvandlet til et smukt fartøj ved hjælp af ældre stenalders uslebne økser. Hele rekonstruktionsarbejdet blev nøje registreret og materialet vil senere blive analyseret af arkæologen bag projektet, Esben Kannegaard Nielsen.

Sommeraktiviteterne blev besøgt af ca. 10.000 mennesker.

Skønt de to museer har et rimeligt fast årligt driftsbudget, er en stor del igen i år fi-

nancieret »udefra« gennem særbevillinger af forskellig art. Uden for det ordinære budget er der således foretaget undersøgelser for over 1 mill. kr. og udstillingsvirksomhed for 350.000 kr. Udover museets faste stab på 10 personer har ca. 30 personer været tilknyttet museet i 1986.

Publikationer:

- T.A. Vestergaard: »Blod og sindelag: En dansk grænselære«.
- B. Flou: »Anholt. Det tabte paradys og den nye verdensorden«. pp. 277-288 i DKM, Sommerglæder, ARV og EJE 1985.
- B. Flou: »Museers rurales et »recherche populaire« en vue de projects de development commun«. pp. 93-101, ICOM, La Museologie et l'identité, Memoires de base, octobre 1986.
- Jacob Vedsted: »Fortidsminder og kulturlandskab«. pp. 131. En kildekritisk analyse af tragtbægerkulturens fundmateriale fra Norddjursland. Djurslands Museum og Forlaget Skippershoved 1986.
- Djurslands Museum/-»Museumshistorie og vejledning til samlingerne«. pp. 65, Djurslands Museum 1986.
- T.A. Vestergaard: »Danske fiskerfartøjer – gennem 100 år«. Djurslands Museum og Dansk Fiskerimuseum 1986.
- B. Moesgaard m.fl.: »Fra fiskerleje til havneby«. Skagen 1870-1910. Tekstsamling for Gymnasiet, HF og Seminarieret. Dansk Fiskerimuseum, Skagen Fortidsminder og Århus Amtscentral.
- Lisbeth W. Rasmussen: »Forholdet mellem grubekeramisk kultur og enkeltgravskulturen i Danmark«. Adamsen og Ebbesen: Stridsøsketid i Sydskandinavien.

- Lisbeth W. Rasmussen: Beretning fra et symposium 28.-30.X. 1985 i Vejle. Forhistorisk-arkæologisk Institut, Københavns Universitet 1986.
- »Nye C14-dateringer for grubekeramisk kultur i Danmark«. Adamsen og Ebbesen: Stridsøksetid i Sydskandinavien. Beretning fra et symposium 28.-30.X. 1985 i Vejle. Forhistorisk-arkæologisk Institut, Københavns Universitet 1986.
- Niels Axel Boas: »Tidlige senneolitiske bosættelser på Djursland«. Adamsen og Ebbesen: Stridsøksetid i Sydskandinavien. Beretning fra et symposium 28.-30.X. 1985 i Vejle. Forhistorisk-arkæologisk Institut, Københavns Universitet 1986.

Djurslands Museum/Dansk Fiskerimuseum, Søndergade 1, 8500 Grenå
Tlf. 06 32 48 00.
Åbningstider:
21.6. – 31.8.
Tirsdag – fredag kl. 10-17
Mandag og lørdag lukket.

Forhistorisk Museum, Moesgård af H.J. Madsen

Forhistorisk Museum på Moesgård er først og fremmest et specialmuseum for arkæologi, men det arrangerer også etnografiske udstillinger, der skildrer kulturforholdene hos fremmede folkeslag. Det hænger bl.a. sammen med, at Århus Universitet har placeret sit institut for arkæologi og etnografi ude på Moesgård, så den gamle herregård er altså ikke alene et museum, men også ar-

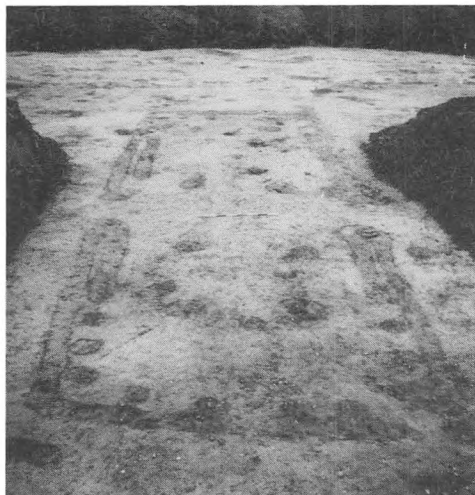
bejdsplads for en række universitetslærere og deres studenter. I deres forskning arbejder universitetsfolkene ofte med udgravninger o.lign. akkurat som museets medarbejdere, og et samarbejde er derfor nyttigt for begge parter, da man således kan være fælles om mangt og meget som f.eks. bibliotek, konserveringsanstalt, fotoatelier, magasiner og udstillingslokaler.

Vores hovedudstilling i 1987 »Danskeren og den ædle vilde« var et udtryk for dette samarbejde mellem de forskellige fag og institutioner. Den skildrede nemlig, hvorledes man igennem de seneste århundreder har studeret vore forfædre i oldtiden og de fremmede folkeslag i fjerne lande, og hvorledes vi har opfattet disse fremmedartede mennesker på vidt forskellig måde gennem de skiftende tider. Udstillingen blev flittigt besøgt ikke mindst af skoleklasser på forskellige alderstrin.

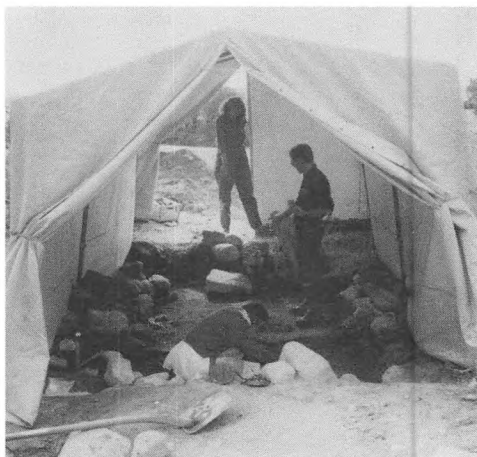
Men Moesgårds universitetsfolk og museumsansatte har naturligvis ikke helt ensartede funktioner. Hvor universitetet har den særlige opgave at undervise studenterne, der har museet som sin særlige opgave at undersøge de truede fortidsminder og sikre fundene til fremtidig forskning og formidling overfor publikum.

I 1969 kom der en lov der siger, at når man ved jordarbejde støder på et fortidsminde af en eller anden art, skal det anmeldes, så arkæologerne har lejlighed til at foretage den fornødne undersøgelse af det. I virkeligheden har museerne altid haft et udmærket samarbejde med landmænd og andre om disse udgravninger; men med de store entreprenørmaskiner og de store anlægsarbejder, man bruger nu om dage, er der alligevel gennem de senere år blevet ud-

viklet en særlig praksis for de såkaldte »nødduggravninger«. Henvendelserne fra landmænd og andre private er naturligvis stadig vigtige for os; men i stigende grad samarbejder museerne med kommuner, amter, staten og private bygherrer, så man kan foretage eftersøgninger og udgravninger inden større bygge- og anlægsarbejder bliver sat igang. Derved får museerne bedre muligheder for at planlægge og gennemføre undersøgelserne på forsvarlig måde, og anlægsmyndighederne undgår kostbare og generende forsinkelser af byggeprojekterne. Dette forebyggende arkæologiske arbejde er efterhånden blevet en meget væsentlig del af museets virksomhed, og derved sikrer man undersøgelsen af mange fortidsminder, som ellers ville være gået tabt.

Sporene af et jernalderhus ved Haldum. Væggene har stået fast i en smal vægggrøft, der aftegner sig mørkt i den lyse undergrund. Ved hjælp af keramikfundene kan bopladsen dateres til 400-årene e.Kr.

Undersøgelse af stenaldergrav ved Hjelmagervej i Løtten. I graven fandtes skeletrester og en elegant flintdolk fra tiden omkring 2200 f.Kr. Over graven er rejst et telt for at beskytte fundene imod regn og sol.

Indenfor museets specielle ansvarsområde, der dækker Århus, Hinnerup, Hammel, Galten og Odder kommuner, blev der i 1986

gennemført 26 udgravninger i forbindelse med kommunernes anlægsarbejder og 10 udgravninger i forbindelse med amtets vejbyggerier, medens de mere statslige projekter (naturgas og motorveje) har givet anledning til 22 arkæologiske udgravninger.

Det er naturligvis ikke her muligt at omtale alle disse udgravninger og fund; men tallene viser, hvor rigt Østjylland er på fortidsminder. En del af dem er fra stenalderen, og her er det især de overpløjede gravhøje, der er tale om. Ved Hjelmagervej i Løtten blev der således fundet en fornem stenaldergrav fra tiden omkring 2200 f.kr.; men først og fremmest er det dog jernalderens boplads, man træffer på ved disse systematiske eftersøgninger og udgravninger. Tidligere vidste man ikke hvorledes jernalderens huse så ud i Østjylland. Det ved man nu, og det er ikke alene boplads fra den ældre jernalder, der dukker op, også den

fundfattige yngre jernalder og vikingetid, d.v.s. perioden 400-1050, begynder nu at melde sig blandt bopladsfundene. I forbindelse med den kommende naturgasledning kunne man således nord for Haldum opdække sporene af en nydelig bondegård fra 400-årene med tre huse og et omgivende hegn, der formodentlig skulle holde de vilde dyr på behørig afstand.

Gennem det gode samarbejde med offentlige og private bygherrer er det således blevet muligt for museerne at vinde betydelig ny viden om vor fortid uden at genere nutidens store bygge- og anlægsarbejder.

Rye Træskomuseum

af **Søren Bach**

Det har været et godt år for Træskomuseet. Besøgstallet er steget støt og dermed indtægterne, så vi nu er i stand til at anskaffe flere af de ting, som museet har manglet.

I årets løb har vi fået mange gaver, ikke kun her fra egnen, men fra hele landet. Det viser jo, at museet er ved at blive kendt.

Fra Ry Lions Club har vi modtaget en gave på 1.000,- kr., det er vi meget glade for, pengene blev brugt til indkøb af en båndoptager.

Nu er det jo ikke bare træskoværktøj, vi får foræret, det er også mange andre ting, f.eks. gamle brandsprøjter, landbrugsmaskiner og meget andet, som hører hjemme på et egnsmuseum, og vi leder med lys og lygte efter lokaler, hvor vi kan indrette et sådant.

Vi har også været så heldige at finde en mand, som nok er i stand til at lave træsko, så vi visse dage kan vise et arbejdende træ-

skoværksted. Men vi lider helt forfærdeligt af pladsmangel. Hvis vi havde plads, kunne vi allerede nu vise forskellige værksteder og specialudstillinger. Vi håber, der kommer en løsning på pladsproblemet inden længe.

Silkeborg Museum

af **Keld Dalsgaard Larsen**

Silkeborg Museum og museumsforeningen har igen i år haft stor aktivitet inden for et bredt kulturhistorisk felt. Museumsforeningen har holdt en række velbesøgte foredrag, og flere gange måtte man desværre afvise publikum, fordi foredragssalen var fyldt til bristepunktet. Silkeborg Museum håber meget, at det kan få opfyldt dets ønsker om udvidelse, hvorved bedre foredragsfaciliteter vil kunne skabes.

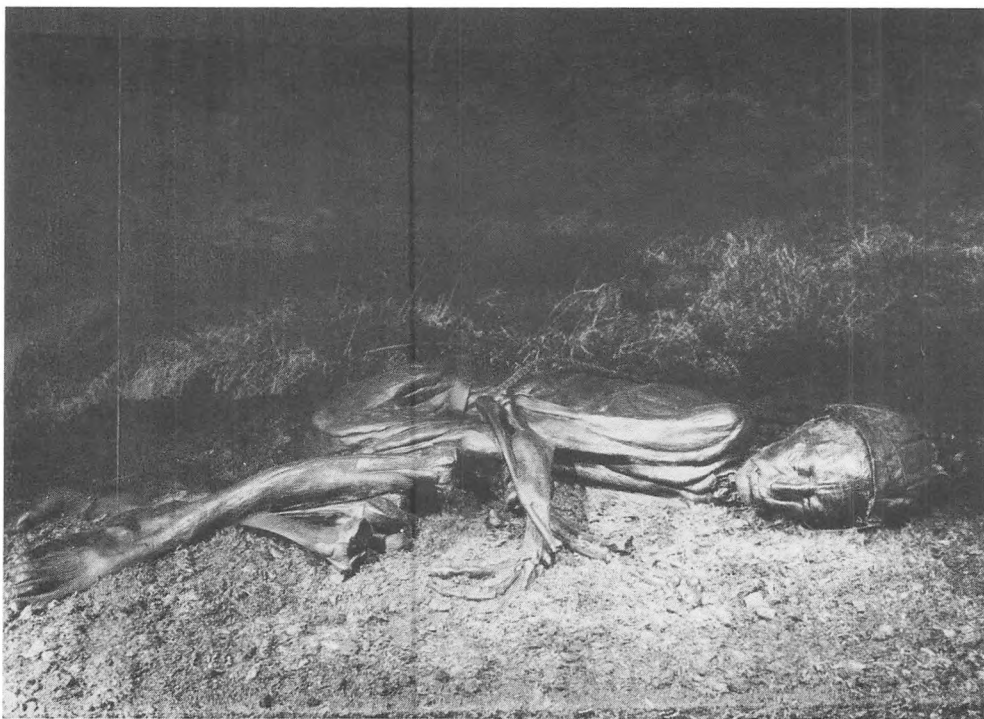
Årets udstilling, 1986, handlede naturligvis om »Hjejlen«s 125 års jubilæum. Som et supplement til »Hjejlen«-udstillingen udstillede museet erindringer fra H.C. Andersens besøg i Silkeborg og »Christines Billedbog«. Silkeborg Museum var med i planlægningen af restaureringen af »Kongekahytten« på »Hjejlen«. Op til jul udstillede museet gammelt og nyt mekanisk legetøj, udlånt af Grethe og Bjarne Albrecht Jensen. Særudstillingen i sommeren 1987 hedder »Stol på Silkeborg Museum«, der viser stolens udviklingshistorie fra renæssancen frem til vor tids moderne frembringelser.

Silkeborg Museum havde i sommeren 1986 – og ligeledes i 1987 – to arbejdende historiske værksteder. Pottemager Annie

Hansen sad – traditionen tro – og viste pottemageri. Som en nyskabelse etablerede museet i samarbejde med Silkeborg Papirfabrik et værksted, hvor publikum kunne se det gamle papirhåndværk. Silkeborg Papirfabrik har siden 1899 stået for produktionen af det håndgjorte papir i Danmark, og Silkeborg Museum har været stolt af at kunne fremvise dette i dag reelt uddøde håndværk. Silkeborg Museum har i denne forbindelse kunnet vise og sælge håndgjort papir med motiverne – Drewsen, H.C. Andersen og Tollundmanden. Publikum har også selv kunnet forsøge sig som papirmagere.

Årets udgravninger har koncentreret sig om udgravning i Vinding af ældre romertidsgrave. Amatørarkæologer har hjulpet godt til her. Silkeborg Museums vandmølleforskning fortsætter ved den påbegyndte udgravning af en vandmølle fra 1185 ved Vejerslev. Museet venter sig meget af denne udgravning. Museumsinspektør Knud Bjerring Jensen har undervist amatørarkæologer både på museet og i marken. Amatørarkæologerne har nu etableret sig som en studiegruppe under Silkeborg Museum.

Silkeborg Museum har for Amtsmuseums-

Tollundmanden.

rådet påtaget sig at stå for den arkæologiske del af de landsbyundersøgelser, der blev sat i gang for nogle år siden. Blandt resultaterne kan nævnes, at det er lykkedes at lokalisere en nedlagt kirke og kirkegård til landsbyen i Sminge.

Silkeborg Museum har i samarbejde med Fællesorganisationen udgivet et lokalhistorisk undervisningsmateriale – »Fra flække til købstad. Silkeborgs historie 1844-1925« skrevet af museumsinspektør Keld Dalsgaard Larsen. Undervisningsmaterialet blev fulgt op af et velbesøgt lærerkursus i emnet lokalhistorie. På dette kursus kunne museet også vise dets nye lysbilledserie om Silkeborg bys historie. Kontakten mellem museet og omegnens skolevæsen vil fremover blive udvidet bl.a. ved afholdelse af lærerkurser.

Silkeborg Museum fik i 1986 et større karretmagerværksted foræret. Registreringen og bearbejdningen af dette værksted har haft museets bevågenhed, også fordi vi er placeret i den gamle skovlovringsegn.

Silkeborg Museum deltager i komitéarbejdet til markering af Stavnsbåndsjubilæet i 1988, idet museet vil forestå en kultur-historisk undersøgelse af landboreformernes forløb og betydning for egnen.

Silkeborg Museum har deltaget i debatten om de kommunale byplaner. I den forbindelse har museet fremsat forslag om at få alle byens huse registreret ud fra et arkitektonisk og historisk synspunkt.

Silkeborg Museum har haft travle tider i 1986 og i den forløbne del af 1987, men højdepunktet blev dog ubestridt præsentationen af den »hele« Tollundmand den 12. juni 1987. Konservatorer på Naturhistorisk Museum i Århus har stået for dette pionerarbejde, og museumsdirektør Christian Fischer har nøje fulgt arbejdet og haft det overordnede ansvar. Rekonstruktionen af Tollundmanden er første vigtige skridt i museets planer om en præsentation og anskueliggørelse af dansk jernalder.

Østjysk Hjemstavnsforening

Virksomheden fra 1. okt. 1986 til 30. sept. 1987

Den 29. nov. 1986 afholdtes ordinær generalforsamling på Hotel Ansgar. Næstformanden N.P. Boye-Nielsen blev valgt til dirigent og konstaterede generalforsamlingen lovlig indvarslet.

Beretning og regnskab blev godkendt og kontingent sat uændret til 85 kr. + 15 kr. til porto.

Til bestyrelsen nyvalgtes Ejnar Pedersen, Gylling og Irma Hald Madsen, Holbæk præstegård, da Erik Lund Sørensen, Årsløv, og Jørgen Pontoppidan, Constantinsborg, ikke ønskede genvalg. Hermed vil jeg gerne sige vor mangeårige sekretær og formand, Erik Lund Sørensen, tak for den indsats, du har ydet i foreningen. Også tak til Jørgen Pontoppidan for dit store arbejde som kasserer. Det er altid vigtigt med en dygtig og solid person til at stå for økonomien. En stor tak til jer begge. Øvrige valg til bestyrelsen var genvalg.

Efter generalforsamlingen fortalte lic. phil Anne Rasmussen, Hylke, meget levende om »Landsbyliv i Østjylland« specielt ud fra erfaringer med de to bogudgivelser »Hylke sogn i det attende og nittende århundrede«, som Anne Rasmussen har skrevet.

Bestyrelsen har konstitueret sig med un-

dertegnede som formand og N.P. Boye-Nielsen som næstformand. Som ny kasserer valgtes sognepræst Irma Hald Madsen. Sekretær blev gdr. P. Holm Jensen. Til de øvrige poster var der genvalg.

Ved foreningens første arrangement i det nye år fortalte magister Jørgen Ilkjær levende om fundene i Illerup Ådal. Den 18.3. fortalte trafikkontrollør S.E. Sørensen om Århus-Randers jernbanens 125 årige historie, en dejlig aften med mange tilhørere og stor spørgelyst. 9. april gik portene op hos Nykredit i Fredensgade 36 til den gamle herredsfogedbygning fra 1758, der senere blev bispegård. Lars Mathiasen og Gorm Larsen var værter, og vi fik indblik i kreditforeningens historie og udvikling. Vi blev vist rundt i den gamle bygning, der er særdeles smukt restaureret af arkitektægteparret Exner. Kreditforeningen bød på et traktament. En yderst vellykket aften.

Kristi Himmelfartsdag kørte en bus med glade mennesker til Hinnerup kommune for at se det dejlige landskab og de seværdigheder, der er i Hinnerup og omegn. Blandt andet så vi Søften og Haldum kirker, og Boye-Nielsen var en fin fortæller, så vi fik en udbytterig eftermiddag. Vi indtog

kaffen på Sandbygaard hos fru Kirsten. Tak skal du have.

Heldagsturen til Voergaard var en særdeles interessant oplevelse. Mange gamle og fine antikviteter er samlet på Voergaard af grev E. Oberbech-Clausen. Gården har også sin plads i Danmarkshistorien med navne som Ingeborg Skeel og Stygge Krumpen. Turen gik så til Børglum kloster, og vi nød den afsatte time i de gamle bygninger og ikke mindst i kirken og på kirkegården. Børglum kloster har i mange slægtled været ejet af familien Rottbøl. Den nuværende ejer er 24 år og står for klosteret og dets tilliggende på 380 hektar.

Sensommerturen gik til Sønderjylland igennem det skønne danske landskab. Vort første stop var Tørninghus og Tørning Mølle, der blev overtaget af det danske statsskovvæsen for 1,8 mill. Tørninghus er en gammel slotsruin med mægtige volde omkring. Den har haft sin storhedstid i flere perioder. Jørgen Fallesen fortalte meget dygtigt om slottets historie. Tørning Mølle laver strøm for godt 100.000 kr. om året, og det er i maskiner og bygninger fra 1908, et fint og velholdt anlæg. Desuden bruges ladegården til udstilling, og Vojens skolevæsen har naturskole på stedet. Åbenrå museum har opmagasineret o. 40

slæder og forskellige hestekøretøjer, som kun venter på istandsættelse, når økonomien tillader det. Alt i alt en fin samling af stor historisk interesse omringet af skøn natur.

Turen fortsatte til Immervad bro, hvor der fra oldtiden har været et vigtigt vade-sted. Den nuværende bro er bygget i 1786 og har været brugt bl.a. til færdsel med stude. I 1651 passerede 15.850, og i 1850 passerede 50.000 stude Immervad.

Vi fortsatte til Dybbøl Banke og Dybbøl Mølle, der hver gang er en oplevelse.

Bestyrelsen har analyseret vore udgifter, og ved en omlægning er det lykkedes at sætte omkostningerne ned. Østjysk Hjemstavsforening påtænker at udgive en bog af fru Anne Marie Skovfoged: »Mindesmærker i Odder kommune«, men først skal den fornødne økonomi være i orden.

Hermed vil jeg gerne takke de personer og institutioner, der positivt støtter arbejdet i Østjysk Hjemstavnsforening. En stor tak til bestyrelsen for det gode samarbejde i det forløbne år og ikke mindst til jer, der har særlig arbejdskrævende opgaver.

Til slut vil jeg med stor glæde takke alle medlemmer, der år for år følger med i foreningens ve og vel, og ikke mindst I, der trofast møder til foredrag og udflugter.

Karen Margrethe Sørensen

Personrgister:

Aabo, farvemester 70
Albertsen, Svend, kapellan 16
Allen, C.F., historiker 32, 36
Andersen, snedker 69
Andersen, A. 96
Andersen, Christen, fæstebonde 58, 59
Andersen, H.C., digter 67, 119 120
Andersen, Jens, fæstebonde 59
Andersen, Jens, kalkværksejer 70
Andersen, J.C., brygger 71
Andersen, M., redaktør 87
Andersen, Mikkel, gårdejer 26, 28, 36
Andersen, Niels, fæstebonde 59, 60
Andersen, Rasmus, fæstebonde 57
Andreassen, Niels Jørgen, cand. mag. 101
Arntsen, manufakturhandler 70
Arrebo, Anders, digter 21

Bach, Søren, smedemester 119
Bager, Rasmus Jensen, fæstebonde 59
Baggesen, Erich, godsejer 59
Balke, tømtermester 68
Bang, tømrrer 70
Basballe, Christen 10, 17
Basballe, Jens 10
Beck, Julie 96
Beder, Lars Jensen, præst 16
Bergild, Merete, cand. mag. 9
Bernadotte, J.B., fr. marchal 22, 24, 25
Bernér, Henrik 113
Bernér, Kim, godsejer 113
Betts, eng. baneingeniør 38
Bindesbøl, postmester 69
Birkebæk, Poul, kæmner 107
Bjørn, Claus, lektor mag. art. 76, 87
Bjørn, Lena, redaktør 96
Blicher, St. St., præst, digter 32
Blixen, Karen, forfatter 100
Blume, cand. 69
Boas, Niels Oscar, amatørarkæolog 115, 117
Bojesen, herredsfuldmechtig 92
Bomholt, Niels, gdr. 77
Bonnesen, docent 78
Boye-Nielsen, Kirsten, lærer 122
Boye-Nielsen, N.P., assurandør 122
Brabrand, lærer 31
Brandt, C.J. 21
Brassay, eng. baneingeniør 38
Brauer, brygger 71
Broberg, Nicolaus, licentiat 12, 16, 18, 19
Broge, Hans, grosserer 74, 76
Bræstrup, skomagermester 69
Burmeister & Wain 70
Busk, mejeribestyrer 81

Canaris, manufakturhdl. 70
Carlsen, mejeriejer 79
Carlsen, Søren Sloth, arkivleder 106
Castenskjold, godsejer 90
Chantelauze, musikdirektør 67
Christensdatter, Johanne 16
Christensdatter, Karen 16
Christensen, Jacob, billedsnider 14
Christensen, Niels, gdr. 31
Christensen, Rasmus, billedhugger 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 20, 21
Christian V., dansk konge 57
Christian VIII., dansk konge 68

Clausen, Jens 22
Clemmensen, Jens 16, 17
Clemmensen, Niels, forfatter 87
Cohen, C., forfatter 32, 36

Dalgas, E.M. 74
Dalsager, N. 84
Damgaard, John, pianist 114
Danner, grevinde 42
Dehniits, Laif, arkivleder 110
Digman, boghandler 69
Domino, Aage, redaktør 8, 37
Dorcheus, Anne Kathrine Pedersen 16
Drewsen, Michael, fabrikant 66, 67, 120
Drostrup, Hans Nielsen 12
Drostrup, Kirsten Hansdatter 16, 18
Due, M., kolonialhdl. 70
Dørge, fotograf 107

Elgaard, Anders, fæstebonde 62
Elgaard, Jens Jensen, fæstebonde 59
Elkjær, Kjeld, bibliotekar 97, 110
Enemark, lærer 29, 30
Eriksen, gdr. 92
Eriksen, Holger, redaktør 98, 99
Estrup, koncellpræsident 69
Exner, Inger, arkitekt 122
Exner, Johannes, arkitekt 122

Fallesen, Jørgen 123
Fenger, præst 35
Fishcer, Christian, museumsdirektør 121
Flor, Johannes, skriftmaler 66
Flou, Bjarne, museumsinspektør 115, 116
Foldager, mejerist 81
Forsterling, glarmester 70
Foss, postmester 69
Frandsen, Allan, cand. mag. 111
Frandsen, O. Aagaard, direktør 100
Frederik VII., dansk konge 30, 33, 42, 67
Frederik (IX), kronprins 97
Frederiksen, lærer 105
Friis, godsejer 76
Friis, mejeribestyrer 81
Frijs, Chr. Emil, greve 40
Frijs, Mogens, greve 99
Froberg, bestyrer 71

Gammelgaard, Arne, historiker 99
Ginnerup, restauratør 42
Gjerløv, blikkenslager 70
Godsen, Jens, fæstebonde 53
Goltzius, H. 19

Hansen, Annie, pottemager 119, 120
Hansen, Lars, soldat 32
Hansen, Per Hofman, bibliotekar 100
Hansen, Søren, arkivleder 101
Hansen, Thilkjær, snedker 102
Harris, Kirsten Folke, historiker 98
Heide, Niels, præst 57
Hejlesen, højesteretssagfører 84
Helms, forpagter 90
Helveg, L. 21
Hemb, Christen, byskriver 10
Hendrichsdatter, Alhed 10
Hesselholt, Marianne, adjunkt 106
Hieronymusdatter, Inger 17
Hjaltason, Ib, forfatter 33
Hjortshøj, mejeribestyrer 79
Holm, Erling, gdr. 26
Holm, Frans, mælkekusk 80
Holm, Jens, gdr. 75, 87
Holst, rebslager 68, 70
Holst, H.P., digter 26
Horskjær, E. 21
Hostrup, J.C., præst 70
Husted, overretssagfører 69, 70
Hvid, kolonialhdl. 70
Heiriis, Holger, flyver 97

Højrup, Ole, redaktør 96
Höltzermann, R.L., kolonialhdl. 70

Imer, mejeribestyrer 83
Indlægger, Jacob 14
Ingrid, kronprinsesse 97

Jensen, mejeribestyrer 79
Jensen, Anders, gdr. 77
Jensen, Bjarne Albrecht 119
Jensen, Børge, arkivleder 58, 101
Jensen, Christen 34
Jensen, Chr. A. 21
Jensen, Grethe Albrecht 119
Jensen, Jacob, tømrer 78
Jensen, Jens, cand. mag. 9
Jensen, Knud, sognefoged 30
Jensen, Knud, møller 67
Jensen, Knud Bjerring, museumsinspektør 120
Jensen, Lars, soldat 34
Jensen, Laurids, billedsnider 14
Jensen, Laurs Juel, mælkekusk 80
Jensen, Maja Abild 85
Jensen, P., fotograf 108
Jensen, P. Holm, arkivleder 8, 72, 108, 122
Jensen, Peder, soldat 33
Jensen, Peder 75, 87
Jensen, Povl 21
Johansen, Anne-Grethe 109
Johansen, Niels, uddeler 109, 110
Johansen, Thomas, bankkasserer 66
Johansen, Thomas, fagleder 66
Jones, kolonialhdl. 70
Justesen, Anders, snedker 14
Justesen, Martinus, smed 78
Jørgensen, Chr., skomagermester 69
Jørgensen, Knud, brænderiejer 70
Jørgensen, L., bagermester 69
Jørgensen, Ole Linå, historiker 100

Kaal, Niels, præst 12
Kendzior, garver 70
Kingo, Thomas, salmedigter 21
Kjærgaard, Jørgen, præst 114
Klein, manufakturhdl. 70
Kloster, Hans, forfatter 76, 87
Klüver, jægermester 69
Knap, C., kolonialhdl. 70
Knudsen, Aksel E., mejeribestyrer 81, 83, 84
Knudsen, Anne 31
Knudsen, R.C., møller 30, 31
Kok, forvalter 26
Kokborg, økonom 70
Kolding, Peder Jensen, billedh. 9, 10, 12, 14, 18, 21
Kristensen, Evald Tang, folkemindesamler 102
Kristiansen, G.N. 15, 18, 20
Krumpen, Stygge, biskop 122

Ladefoged, Søren, arkivleder 107
Lange, Otto, opsynsmand 89
Langhoff, farvemester 70
Larsen, bestyrer 71
Larsen, maler 70
Larsen, organist 69
Larsen, urmager 70
Larsen, Bent Dalsgaard, lektor dr. phil 21
Larsen, Georg, lærer 69
Larsen, Gorm 122
Larsen, Keld Dalsgaard, museumsinspektør 119, 121
Larsen, Kurt, arkitekt 110
Laursen, Carl A., arkivleder 103
Laursen, Peter Gjørup, cand. mag. 88, 95
Laursen, Søren, gdr. 36
Lind, guldsmed 70
Lund, mejerist 78
Lund, smed 80
Lund, O., kancelliråd 69
Lundgaard, snedker 70
Lyngaa, Otto Thomas, provst 16, 19
Læssøe, W.H.F.A., oberst 32

Madsdatter, Anne, smedeenke 57
Madsen, H.J., museumsinspektør 117
Madsen, Irma Hald, præst 122
Madsen, Th. 96
Maler, Morten 11, 15, 21
Malling, Mikkel 16
Malling, Søren Mikkelsen 15, 16
Mathiassen, Jørgen, murer 78
Mathiassen, Lars 122
Mathiassen, Rasmus, folketingsmand 38
Melby, præst 35
Methling, Johanne, arkivleder 109
Michelsen, Vibeke 21
Mikkelsen, Jens 109
Moesgaard, B., 116
Mogensen, Christen, fæstebonde 60
Mogensen, I.C., musikdirektør 67, 69
Molbo, Søren Olesen 17
Mølgyde, Rasmus, fæstebonde 62
Møller, Børge, lærer 68, 69
Møller, Hans 110
Møller, Oluf 60
Mørch, Søren, historiker 96

Napoleon, fr. kejser 22, 24, 74
Nellemann, Georg 96
Nielsen, maler 70
Nielsen, Anne Marie, husholdningslev 96
Nielsen, C., boghandler 69
Nielsen, Clemens, præst 15, 17
Nielsen, Christen, fæstebonde 59
Nielsen, Esben Kannegaard, arkæolog 116
Nielsen, Expres, mejerielejer 84
Nielsen, H. Chr., murer 70
Nielsen, Hans G. 87
Nielsen, J., gdr. 84
Nielsen, Jens, gdr. 77
Nielsen, Jytte, arkivleder 105
Nielsen, Mads Peder, fæstebonde 52
Nielsen, Morten, gdr. 77
Nielsen, Niels 26
Nielsen, Palle 98
Nielsen, Peder 15
Nielsen, Peder, gdr. 77
Nielsen, Peder, fæstebonde 59
Nielsen, Rasmus, gdr. 77
Nielsen, Svend, museumsinspektør 114
Nissen, rebslager 68
Nordberg, sekondløjtnant 33

Oberbech-Clausen, E., greve 122
Ole, mestertyv 67
Olesen, Søren, soldat 60
Olden, Olaf, rigsantikvar 96

Panduro, præst 68, 70
Pedersen, Anny Kvist 85
Pedersen, Christen, præst 13, 14, 15
Pedersen, Clemens, smed 53, 55, 57
Pedersen, D., mælkekusk 78, 79
Pedersen, Ejnar, gdr. 122
Pedersen, Hans, borgmester 18
Pedersen, Jens, fæstebonde 59, 60
Pedersen, Jens, gdr. 74
Pedersen, Karen 75
Pedersen, Leif Juul, arkivleder 107
Pedersen, Peder, gdr. 77
Petersen, bødker 70
Petersen, J., markandiser 70
Petersen, J.C. 36
Petersen, Rasmus, vognsmed 70
Peto, Morton, eng. baneingeniør 38
Poder, Peter 64
Pontoppidan, Jørgen, godsejer 122
Post, Peder, fæstebonde 62
Poulsen, arrestforvarer 67
Poulsen, Niels, gdr. 77

Qvitzau, styrmand 70
Qvottrup, Mads murer 70

- Rasmusdatter, Else 59
 Rasmusdatter, Maren 16
 Rasmussen, A.K., kalkværksejer 70
 Rasmussen, A.K., manufakturhdl. 70
 Rasmussen, Anne, lic. phil. 109, 122
 Rasmussen, Chr., restauratør 70
 Rasmussen, Ejnar 95, 96
 Rasmussen, Jørgen 87
 Rasmussen, Lars, vognsmed 70
 Rasmussen, Lisbeth W. 116, 117
 Rasmussen, Niels 76, 77, 85
 Rasmussen, Niels Christian, smedesvend 98
 Rasmussen, Poul, arkivar 57
 Rasmussen, Robert, malermester 66
 Rasmussen, Søren, gdr. 77
 Rasmussen, Th., marskandiser 70
 Ratcke, karetmager 78
 Richter, gartner 70
 Rise, distriktlæge 94
 Rix, manufakturhdl. 70
 Rottbøl, godsejer 122
 Rowan, eng. overingeniør 109
 Rye, Olav, general 35
 Rørmand, Gunnar, arkivleder 109
- Saabye, forvalter 61**
 Sabroe, kolonialhdl. 70
 Sabroe, Peter, folketingsmand 90, 100, 108
 Scharnberg, Ditte, bibliotekar 98
 Schepelern, oberst 34
 Schmidt, murer 70
 Schmidt, Aug. F., forfatter 57, 87
 Schmidt, Johan Chr., lærer 104, 105
 Schmidt, Napoleon, lærer 104
 Schræder, toldassistent 70
 Schøler, Aage, arkivleder 103
 Scott, eng. ingeniør 39
 Secher, O.A., præst 22, 24
 Selmer, skolebestyrer 69
 Seyersdatter, Anne 16
 Skeel, Ingeborg, godsejer 122
 Skov, Peter, landarbejder 95
 Skov-Pedersen, Palle 109
 Skovfoged, Anne Marie, forfatter 123
- Sloth, mejeriejer 79
 Smart, John, eng. jernbanearbejder 42
 Soelberg, skomagermester 69
 Stanek, Julia, polsk sæsonarbejder 89, 92, 95, 96
 Stein, brygger 71
 Stigel, Lars, historiker 98
 Stut, glarmester 70
 Svane, Djunior, fotograf 97
 Sørensdatter, Margrethe 16
 Sørensen, møller 28
 Sørensen, Erik Lund, landsretssagfører 122
 Sørensen, Jens 17
 Sørensen, Karen Margrethe 123
 Sørensen, Mads 30
 Sørensen, Rita, historiker 97
 Sørensen, S.E., trafikkontrollør 37, 122
- Teislew, Richard, provst 114
 Testrup, Mette Rasmusdatter 16
 Tind, Jens, restauratør 70
 Thomassen, Johan, ekviperingshdl. 66
 Thomisen, Hans 21
 Thomsen, mejerist 81
 Thomsen, J.S., overlærer 22, 51, 110
 Torbesen, Peter, fæstebonde 59
 Tscherning, oberst 38
- Udh, Niels H., gdr. 76**
- Waser, sadelmager 69
 Vedsted, Jacob, historiker 116
 Vester, Jens Sørensen, fæstebonde 59
 Vestergaard, T.A., 116
 Viborg, Jens, vognmand 70
 Will, skrædder 70
 Villesen, gartner 70
 Vindberg, Carl, amatørarkæolog 107
 Vinther, Jens Sørensen, handelsmand 16
 von Falkenstein, Vogel, ty. general 47, 48
 von Wartheim, Hans Witzstat 21
 Wrangel, ty. hærfører 48
- Zeltner, jernstøber 70**
- Østergaard, Peter, arkivleder 104, 105

Stedregister:

Aldrup 28, 29, 30, 31
Amerika 88
Anholt 116
Antwerpen 19
Asferg 105
Asminderup 32
Asperup 35
Astrup 38, 109

Balle 68
Battrup 26, 36
Beder 16, 75, 90
Berlin 68
Bidstrup 38
Billeshave 35
Bjerre 14
Blegind 29
Bornholm 116
Brabrand 15, 37, 38, 40 97
Bræstrup 98
Byrsted 81
Børglum Kloster 122
Børup 38

Christiansborg 109
Clausholm 14, 113, 114
Constantinsborg 122

Danmark 21, 22, 23, 24, 40, 54, 74, 89, 92, 95, 96, 99, 116, 117, 120
Dannevirke 35, 46
Djursland 115, 116, 117
Djurs Narre herred 11, 13
Djurs Sønder herred 15
Dybbøl 123

Ebeltoft 103
Egaa 38
Elev 77, 84
England 22, 40, 48, 74
Espe 81
Essenbæk 14, 105
Estruplund 104
Europa 25, 74, 95

Falster 88
Faukskov 61
Feldballe 15
Fladbro 38
Flensborg 34
Foldby 42
Frankrig 24, 25
Fredericia 32, 34, 35, 38, 47
Frederiksbjerg 40
Frederikshavn 48, 49
Frederiksstad 28
Frijsenborg 40, 60, 61, 99, 102
Fussingø 106
Fyn 22, 23, 24, 47, 81, 96
Fårup 42, 75, 105

Galten 13, 16, 56, 118
Gl. Estrup 114
Gl. Hattenæs 70
Gangsted 101
Gedser 89
Gedved 101
Gersdorffslund 88, 91, 95, 96
Gjeding 75
Gjerlev 105
Gierrild 116
Glud 14, 34
Gosmer 96
Grendsten 38
Grenå 117
Gryde skov 32
Gudenå 46, 47, 48, 50, 67, 100
Gylling 92, 122
Gyllingnæs 90, 91, 95

Haarup 49
Hædbjerg 13, 21, 65
Hads herred 14, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 100
Hadsten 38, 41, 101, 102
Hald 104, 105
Haldum 42, 118, 119, 122
Halling 50
Hammel 69, 99, 116, 118
Hanstedgaard 38
Hasle herred 14, 15
Haslund 16, 19
Hasselager 38
Helligbæk 33
Himmelbjerg 70
Hinnerup 38, 40, 42, 103, 118, 122
Hjedding 76
Hjortshøj 75, 77
Hjerring 49
Holbæk 14, 16, 17, 122
Holland 75
Holme 51, 54, 55, 78
Holsten 22, 75
Hornsted 106
Horsens 10, 14, 21, 23, 27, 34, 37, 38, 45, 49, 51, 54, 55, 69, 99
Houlbjerg 9, 11
Hov 96
Hovedgaard 38
Hundborg 14
Hvilsted 27, 38, 109
Hylke 81, 109, 122
Høgholm 60
Hørring 27, 38

Illerup 122
Immervad 123
Ingerslev 26, 27, 28, 31, 36, 109
Isted 32, 33, 34

Jannerup 14
Jennum 105
Jylland 22, 28, 37, 42, 46, 48, 88, 89, 105

Kalhøve 27
Kanaan 20
Kannerupgaard 38
Kasted 38, 75, 77
Katrup 101
Knebel 104
Koldinghus 22
Kolindsund 116
Kollerup 59, 60, 61
Kolt 28, 53, 57, 75
Kongsvang 49
Kristrup 14
København 22, 27, 28, 40, 47, 49, 66, 70, 76, 100, 117

Lading 98
Langaa 38, 42, 46, 47, 48
Laurbjerg 38, 48
Læmberg 89
Lemming 53

Lilleå 65
Lisbjerg 50, 72, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 108
Lolland 88
Lundhof 91, 95
Lyngby 104
Lyngbygaard 76
Lystrup 77
Løgten 118

Mariager 11, 12
Marselisborg 51, 52, 53, 55, 57
Møjby 50
Møllerup 105
Midtjylland 108
Moesgaard 117
Mols 83, 103, 104
Mors 47
Mundelstrup 40, 41, 42, 77
Mårslet 11, 12, 15, 110

Naaege 69
Neder Hornbæk 38
New York 21
Ning herra 11, 14, 15, 16, 96, 100
Nordby 14
Nordslesvig 98
Nordsjælland 100
Nordtyskland 22
Norge 25, 74
Nybjerrt 34
Nyborg 24
Nybro 34
Ny Hattenæs 70
Nørhald 104, 105
Nørrejylland 21, 27, 37

Odense 24
Odder 14, 88, 89, 90, 94, 100, 118, 123
Onsbjerg 16, 17
Onsild 11
Over Fussing 105

Pannerup 78
Polen 91, 92, 95
Prøjsen 22
Purhus 105

Randers 11, 13, 14, 15, 16, 21, 23, 24, 25, 37, 38, 39, 41, 43, 48, 49, 67,
105, 114, 122
Raunholt 28, 30
Rejstrup 105
Rensborg 27, 28
Riisskov 38, 49
Rodtenseje 89, 90, 95
Romalt 105
Rosenholm 106
Rougsø 107
Rusland 22
Ry 37, 38, 119
Ryomgaard 48
Rødkjærsbro 47
Røved 102

Saksild 14
Samsø 14, 16, 17
Sandbygaard 22, 122
Sejs 67
Silkeborg 37, 38, 48, 49, 66, 67, 68, 70, 100, 119, 120, 121
Skagen 116
Skanderborg 37, 38, 49, 51, 54, 107, 108
Skejby 108, 109
Skive 46
Skotland 75
Slesvig 35, 37
Sleth 110
Sminge 121
Snærrild 92

Solbjerg 36, 37, 109
Spanien 23, 24
Stenderup skov 33
Stilling 38
Strib 35
Struer 38, 46
Svejbæk 70
Sverige 22, 25
Sydkandinavien 116, 117
Sødring 105
Søften 16, 17, 22, 23, 24, 38, 75, 77, 122
Sønderjylland 74, 98, 123
Sønder Vissing 38
Søvind 101

Terp 38, 77, 78, 83, 84
Thisted 14
Thorsø 9, 10, 11, 12, 21
Thorup 13
Thy 47
Tilst 14
Tiset 26, 28, 29, 30, 31, 36, 38, 109
Tolstrup 101
Torild 37, 38, 91
Torup 83
Tranbjerg 77, 109, 110
Trige 14, 77, 78
True 75
Tulstrup 109
Tvingstrup 38
Tybrind Vig 116
Tønning 38
Tørring 123

Varde 33
Vedslet 38, 101
Vejlby 38, 75
Vejlø 14, 38, 117
Vendsyssel 47, 49
Vester Lisbjerg 14, 16
Viborg 9, 11, 13, 21, 37, 38, 47, 68, 69
Viby 14, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 75, 110
Vinding 120
Vinterslev 41, 58, 59, 61, 65
Vithen 42
Vitved 36
Vivild 13, 14, 107
Voergaard 122
Vojens 123
Voldby 11, 12, 13, 21
Voldum 50, 114
Vrønge 98
Værum 13

Yding 101

Zeuthen 23

Ølst 50
Ølsted 77, 78, 80, 108
Ørrikslev 101
Ørum 13, 14
Østbirk 101
Østergaard 26
Østeuropa 96
Østjylland 37, 97, 100, 110, 118, 122

Åbenrå 123
Åkjær 88, 91, 95, 96
Ålborg 14, 91
Ålum 106
Århus 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 21, 22, 24, 27, 28, 30, 31, 37, 38,
39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 57, 67, 72, 73, 74,
75, 76, 77, 78, 79, 83, 84, 86, 87, 90, 94, 97, 98, 99, 100, 109, 110,
111, 112, 116, 117, 118, 121, 122
Årslev 122